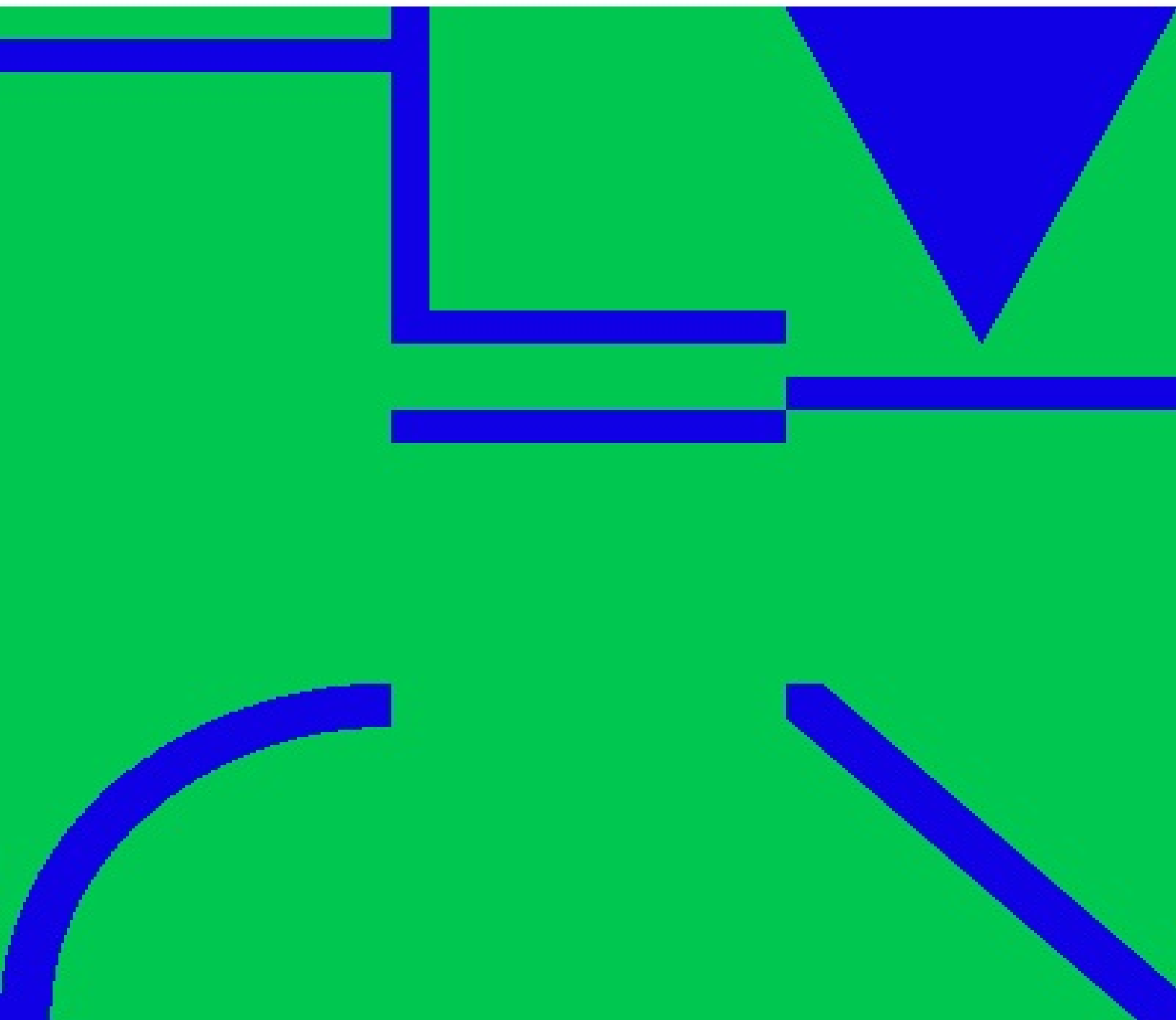


# Els Deu Mil

And Vida D'artaxerxes, Per Plutarc

Xenophon and Plutarch



Rights for this book: [Public domain in the USA](#).

This edition is published by Project Gutenberg.

Originally [issued by Project Gutenberg](#) on 2006-10-30. To support the work of Project Gutenberg, visit their [Donation Page](#).

This free ebook has been produced by [GITenberg](#), a program of the [Free Ebook Foundation](#). If you have corrections or improvements to make to this ebook, or you want to use the source files for this ebook, visit [the book's github repository](#). You can support the work of the Free Ebook Foundation at their [Contributors Page](#).

The Project Gutenberg EBook of Els Deu Mil, by Xenophont

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at [www.gutenberg.org](http://www.gutenberg.org)

Title: Els Deu Mil And Vida D'artaxerxes, Per Plutarc

Author: Xenophont

Translator: Carles Riba

Release Date: October 30, 2006 [EBook #19664]

Language: Catalan

\*\*\* START OF THIS PROJECT GUTENBERG EBOOK ELS DEU MIL \*\*\*

Produced by Ricard Samarra

# ELS DEU MIL.

Traducció de Carles Riba.

# VOLUM PRIMER.

## INTRODUCCIÓ.

Xenofont era fill de Gril·los, i nasqué a Atenes cap a l'any 430 abans de J.C. Tota la seva vida gira al voltant de dos fets: el seu encontre amb Sòcrates i la seva incorporació a l'exèrcit de Cirus. Diògenes Laerci ens conta de quina manera Sòcrates es féu de Xenofont un deixeble. «Un dia, Xenofont havent trobat Sòcrates pel carrer, aquest li barrà el pas, i li preguntà on es compraven les coses necessàries per a la vida. Xenofont li ho digué. -I per esdevenir un home honrat, replicà Sòcrates, on cal anar?- Xenofont no sabé què respondre. -Segueix-me, doncs, li digué Sòcrates, i t'ho diré». L'anècdota, si no és certa és característica; respecte de Xenofont ens suggereix merament que el seu aire era el d'un jove noble i honrat, com afirma el mateix anecdotista; però respecte de Sòcrates, el veiem talment exercint aquell apostolat civil que tenia per objecte de fer reeixir en tota ànima ben nascuda totes les possibilitats d'intel·ligència i de virtut, al servei d'una funció adequada dins la Ciutat.

El bé d'aquesta, i una necessitat absoluta de justícia condicionaven, per a Sòcrates, l'actuació de cadascú dins el seu lloc: des de l'humil sabater fins al cap del govern. Això, quan l'educació sofística afinava extraordinàriament les intel·ligències en vista d'un èxit personal que el règim democràtic no feia sinó facilitar. Xenofont romangué tota la vida un socràtic: potser el més fidel dels socràtics; del seu mestre deixà de banda les especulacions metafísiques i assajà no sols de fixar-ne, sinó de viure'n l'ensenyament moral. Els «Records», constitueixen, a més a més d'una defensa de Sòcrates, una mena de manual socràtic del ciutadà perfecte. El seu puritanisme polític, dugué lluny Xenofont; trobant-lo més ben realitzat a Esparta que a Atenes, no es limità a una admiració teòrica, sinó que acompanyà Ageisilau, l'idealista rei d'Esparta, en la seva expedició contra Farnabazos, i en la batalla que a Coronea lliurà contra Atenes i Tebes. Llavors els atenesos dictaren contra ell una sentència de bandejament. La seva presència a Coronea hi influí sens dubte; però la malfiança dels atenesos vers Xenofont venia ja de la seva amistat amb Cirus, l'amic d'Esparta.

Xenofont mateix conta com aquesta amistat començà. Cal agrair-li la franquesa amb què ho fa: prou fina perquè no poguem titllar-lo de cínic; prou oberta perquè ens reveli que en el fons d'aquest socràtic piadós hi havia un Ulisses no ben adormit. Era en 401. Xenofont no tenia encara trenta anys. Cirus el jove, sàtrapa de Lídia, Frígia Major i Capadòcia, preparava en secret una expedició contra el seu germà Artaxerxes, el Gran Rei de Pèrsia, «el Rei», com deien simplement els grecs. Amb un pretext qualsevol, es feien lleves. Finides les guerres del Peloponès, moltes energies restaven ocioses i molts homes sense pàtria, en una època on més que per una ciutat es combatia per un partit. Tots els països, ademés, on un fort ideal nacional no ajunta i acarrera les energies, són fecunds en aventurers. Pròxenos, amic i hoste de Xenofont, l'invità a adherir-se a Cirus. Això era una perspectiva de riquesa, d'honors i d'aventures: Xenofont tenia la seva decisió presa segurament abans d'aconsellar-se amb Sòcrates. Aquest es limità a dir-li que es remetés a la voluntat dels déus, i consultés l'oracle d'Apol·ló. En el seu delit, Xenofont en comptes de preguntar si havia de partir o no, preguntà a quin déu calia fer sacrificis per dur a bon terme

el viatge. Sòcrates el reptà dolçament, però el deixà partir i Xenofont s'agregà a l'exèrcit grec llevat per a Cirus, uns deu mil homes, en llur majoria espartans.

Les vicissituds d'aquesta expedició constitueixen la matèria de l'Anàbasi (literalment «marxa cap a les terres altes»), que hem assajat de traduir sota el títol més assequible de «Els Deu Mil». Xenofont l'escriví entre el 379 i 371, en la propietat d'Escillunt que els espartans li regalaren en premi al seu laconisme. És l'obra que ha fet popular el nom de Xenofont: una de les més agradables i pintoresques que ens hagi llegat el món antic; veritable epopeia del mercenari, de l'home que combat per un sou, i quan el sou li falleix combat pels seus afectes primaris: amor a la vida, al guany si encara pot ser, a la pàtria en quant pàtria vol dir el paisatge familiar, la dona i els infants, l'honor del nom col·lectiu.

Sembla que Xenofont la publicà sota el pseudònim de Temistògenes de Siracusa; podent parlar d'ell mateix en tercera persona, disposa d'una llibertat més gran per posar de relleu el paper que en la famosa retirada s'atribueix, i que altres memòries anteriors (per exemple l'Anàbasi del seu company d'armes Sofènet d'Estimfal) deixaven en la insignificància. Més tard, Diodur de Sicília pogué historiar la mateixa expedició sense anomenar Xenofont.

Però a nosaltres és l'Anàbasi de Xenofont que ens interessa; l'acceptar-la com a pura novel·la d'aventures, com a pur document humà encara que se'ns demostrés que no anà del tot com Xenofont ens conta una expedició que començà essent una de tantes lluites intestines del corromput Imperi Persa i acabà essent, amb el temps, una lliçó per al gran Alexandre. La qual cosa fa d'aquests Deu Mil aventurers, els «Pioners» de l'expansió de la cultura grega Orient endins.

NOTA.-Hem afegit a la fi del segon volum d'aquesta versió de «Els Deu Mil», la de la «Vida d'Artaxerxes», per Plutarc. Amb la qual el llegidor tindrà una visió de la revolta de Cirus, com si diguéssim des de l'altra banda, ensems que una pintura general de la cort del Gran Rei. El llegidor completarà profitosament aquesta amb la lectura del manual «L'Antic Orient» de D. G. Hogarth (Enciclopèdia Catalana), on trobarà així mateix mapes per seguir, baldament per sobre, l'itinerari dels Deu Mil.

# LLIBRE PRIMER.

## CAPÍTOL PRIMER

### CAUSES DE LA GUERRA. PREPARATIUS.

Darius i Parisatis tingueren dos fills: el més gran, Artaxerxes; el més petit, Cyrus. Darius havent caigut malalt i pressentint la fi de la seva vida, volgué tenir els dos fills vora seu. El gran s'esqueia a ser-hi; i Cyrus fou enviat a cercar de la província de la qual l'havia fet sàtrapa, nomenant-lo també general de totes les tropes reunides en el pla del Castol. Cyrus, doncs, puja, acompanyat de Tissafernes, a qui tenia per amic, i seguit de tres cents hoplites

(1) grecs comandats per Xènia parrasienc.

Darius mor, i Artaxerxes el succeix de rei. Llavors Tissafernes acusa Cyrus al germà, dient que conspirava contra ell. Artaxerxes s'ho creu, i agafa Cyrus per matar-lo; sinó que la mare, a força de súpliques, el fa enviar de bell nou a la província.

Cyrus se'n va, havent passat per aquell perill i aquella deshonra, i medita com fer-ho per no haver de dependre més del germà, més aviat si podia per regnar en el seu lloc. De primer Parisatis, la mare, estava tota per Cyrus, al qual duia més amor que no al regnant Artaxerxes. Després, qualsevol que vingues de part del rei a la seva província, ell se'ls disposava tots talment, que en donar-los comiat eren més amics seus que no pas del rei. Així mateix posava tota la cura perquè els bàrbars que eren al seu servei fossin bons per a la guerra i li tinguessin bona voluntat.

Per altra banda, llevava tropes gregues, tan d'amagat com podia; a fi de sorprendre el rei com més desproveït millor. I vet aquí com feia aquesta lleva. En totes les ciutats on tenia guarnició, ordenava als comandants que traguessin soldats del Peloponès, com més i com més valents millor, sota el pretext que Tissafernes li rondava les ciutats. Per tal com d'antic les ciutats jòniques eren de Tissafernes, que el rei les hi havia donades; però llavors s'havien passat a Cyrus totes, llevat de Milet. Ara, a Milet, Tissafernes, pressentint que duien de cap si fa no fa el mateix, de passar-se a Cyrus, occí els uns i bandejà el altres. Cyrus acull els fugitius, aplega un exèrcit, assetja Milet per terra i per mar, i prova de fer-hi tornar a entrar els expulsats. I aquesta li era una altra excusa per ell llevar tropes. I després, enviant al rei, li demanava que, essent com era el seu germà, li donés a governar aquelles ciutats a ell més aviat que a Tissafernes: i la mare l'assistia en això. Talment, que el rei no s'adonava de l'insídia contra ell, i es pensava que Cyrus despenia en tropes per fer la guerra a Tissafernes. De manera que no li sabia gens de greu que es fessin la guerra: mes, quan Cyrus enviava al rei els tributs collits de les ciutats que Tissafernes havia tingut en el seu poder.

Un altre exèrcit s'aplegava per Cirus en el Quersonès, en front d'Abidos, de la següent manera. Clearc era un refugiat lacedemoni. Cirus, havent-se posat en relació amb ell, li posà admiració i li donà deu mil darics (2). Clearc, prengué l'or, reuní un exèrcit amb aquests diners, i sortint del Quersonès feia la guerra als Tracis que habiten al dessobre de l'Hel·lespont. I talment beneficiava als grecs, que les ciutats de l'Hel·lespont contribuïnt de bon grat amb diners, per al manteniment de les seves tropes. Aquest era així un altre cos d'exèrcit mantingut en secret per a Cirus.

Aristip de Tessàlia era un seu hoste. Oprimit a la seva terra, pels del partit contrari, es presenta a Cirus, i li demana cap a dos mil mercenaris i la soldada de tres mesos, amb l'esperança de prevaler així sobre els seus adversaris. Cirus li'n dóna fins a tres mil i la soldada de sis mesos, i li prega de no fer les paus amb els adversaris que no hagi conferenciat amb ell. I així també aquest exèrcit de Tessàlia era mantingut secretament per a Cirus.

Endemés d'això, donà ordre a Pròxenos de Beòcia, hoste seu, que prenent el major nombre d'homes possible acudís, amb l'excusa que volia posar-se en campanya contra els Pírides, com fos que aquests Pírides infestaven el seu territori.

Sofènet d'Estimfal i Sòcrates aqueu, que eren també seus hostes, reberen així mateix ordre de venir amb els més homes possibles, com per fer la guerra a Tissafernes amb els refugiats de Milet. I ells van fer-ho.

(1) Infanteria de línia; la seva principal arma ofensiva era una llarga llança.

(2) Moneda d'or persa: la seva equivalència seria d'uns 20 a 30 francs.

## CAPÍTOL II

### MARXA DE SARDES A TARS.

Ara, quan va semblar-li que ja era l'hora d'avençar cap amunt, adopta el pretext que volia treure completament els Pírides del seu territori: i com per a aquest efecte, concentrava les tropes bàrbares i gregues que allí hi havia. Avisa a Clearc de venir amb totes les forces; a Aristip, d'arranjar-se amb els de la seva terra i de tornar-li l'exèrcit que té; i a Xènia l'Arcadià, que en les guarnicions li comandava les tropes estrangeres, li envia a dir que vingui amb tots els homes, llevat dels que fossin suficients per guardar les ciutadelles. Crida els que estaven assitiant Milet, i dóna ordre als refugiats d'ajuntarse-li per a la campanya, prometent-los, que si li sortien bé les coses, per les quals l'emprenia, no descansaria fins que no els hagués tornat a fer entrar dins la pàtria. Ells obeeïren de gust; perquè li tenien confiança: i prenent les armes es presentaren a Sardes. Xènia es presentà a Sardes, amb els ben bé quatre mil hoplites que havia tret de les ciutats. Pròxenos ácudí amb ben bé mil cinc cents hoplites i cinc cents gimnetes(1), Sofènet d'Estimfal amb mil hoplites i Sòcrates l'Aqueu amb cinc cents; Pasió de Megara amb tres cents hoplites i tres cents peltastes (2). I ell i Sòcrates venien del setge de Milet. Aquestes són les tropes que li arribaren a Sardes.

Però Tissafernes, fent-ne esment, i judicant que aquells preparatius eren més del que calia contra els Pírides, va a trobar el rei tan de pressa com pot, seguit d'uns cinc cents cavalls. El rei, assabentat per Tissafernes de l'armament de Cirus, es prepara per la seva banda.

Mentrestant Cirus, amb la gent que he dit, partia de Sardes i travessa la Lídia, en tres etapes, vint-i-dues parasangues (3), fins al riu Meandre. L'amplària d'aquest és de dos pletres (4); hi havia damunt, un pont junyit per set barques. Cirus el passa, i fa a través de la Frígia una etapa, vint parasangues fins a Colosses, ciutat rica i plena. Allí romangué set dies; i vingué Menó, el Tessalià, amb mil hoplites i cinc cents peltastes, Dàlops, Enians i Olintis. D'allí fa tres etapes, vint parasangues, fins a Celenes, ciutat de la Frígia, poblada, gran i rica. Cirus hi tenia un palau i un gran jardí, ple de bèsties salvatges, que caçava a cavall quan volia exercitar-se ell i els seus cavalls. Pel mig del jardí s'hi esmuny el riu Meandre, les fonts del qual són al sortint mateix del palau. Després s'esmuny a través de la ciutat de Celenes. Hi ha també a Celenes un palau fortificat del gran rei, damunt les fonts del riu Màrsias, sota la ciutadella. Aquest també s'esmuny a través de la ciutat, i es llança dins el Meandre; i l'amplària del Marsias es de vint-i-cinc peus. És allí, diuen, que Apol·ló, vencedor de Màrsias, el qual l'havia desafiat a talent, l'escorxà viu i penjà la pell a la cova d'on ragen les fonts: i per això el riu es diu Màrsias. Xerxes, quan tornava de Grècia vençut en batalla, diuen que construï el palau i la ciutadella de Celenes. Cirus hi sojornà trenta dies. Clearc, el refugiat Lacedemoni, vingué amb mil hoplites, vuit cents peltastes tracis i dos cents arquers cretesos.

Ensems es presentaren Sosis de Siracusa amb tres cents hoplites, i Sofènet d'Arcàdia amb mil. Allí Cirus va fer en el seu jardí una revista i el recompte dels Grecs; tots plegats eren onze mil hoplites i cap als dos mil peltastes.

Des d'allí, fa dues etapes, deu parasangues fins a Pelses, ciutat poblada. Hi romangué tres dies, durant els quals Xènia d'Arcàdia celebrà les licees amb sacrificis i jocs: els premis, eren estrígils d'or. Als jocs hi assistí el mateix Cirus.

Des d'aquí fa dues etapes, dotze parasangues, fins a Plaça dels Terrissers, ciutat poblada, l'última del territori de la Mèdia. I d'allí fa tres etapes, trenta parasangues, i arriba a Pla del Caistre, ciutat poblada. Hi romangué cinc dies. Hom devia als soldats la paga de més de tres mesos, i sovint venien a reclamar a les seves portes. Ell els entretenia amb esperances, i es veia clar que li sabia greu: perquè Cirus no era de mena de no pagar quan tenia de què. En això, Epiaxa, dona de Siènmesis, rei de Cilícia, arriba a l'allotjament de Cirus; i corregué la veu que havia donat a Cirus qui-sap els diners. Cirus pagà a les tropes la soldada de quatre mesos. Aquesta reina tenia al seu voltant una guarda de cilicis i d'aspèndesos: i va córrer que Cirus s'entenia amb ella.

Des d'allí fa dues etapes, deu parasangues, fins a Timbrios, ciutat poblada. Hi havia vora el camí una font, que porta el nom de Mídas, rei de Frígia, i dins la qual diuen que Mídes caçà el sàtir, amerant-hi vi. Des d'allí fa dues etapes, deu parasangues, fins a Tirieu, ciutat poblada. Hi romangué tres dies.

Diuen que la reina de Cilícia sol·licità de Cirus que li mostrés l'exèrcit. Volent-lo, doncs, mostrar, fa en el pla una revista dels grecs i dels bàrbars. Manà als grecs, que es formessin en ordre de batalla, segons llur costum, i que cada cap formés els seus. Es formaren doncs, de quatre en fons. Menó amb els seus soldats ocupà la dreta, Clearc amb els seus l'esquerra, i els altres generals el centre. Cirus passa de primer en revista els bàrbars, que desfilen formats per esquadrons i per batallons; després els grecs, passant davant d'ells en un carro i la ciliciana en una llitera. Tots tenien cascos de bronze, túniques de púrpura, gamberes i escuts ben lluent.

Quan hagué passat per davant de tota la línia, detura el carro davant la falanx i enviant Pigres, el seu intèrpret, als generals grecs, mana que la falanx tiri les armes endavant i avenci tota. Aquesta ordre és tramesa als soldats; i a un esclafit de trompeta, tiren endavant les piques i es posen en marxa; de seguida



apressen el pas, amb cridòria, i els soldats, per un moviment espontani, es posen a córrer cap a les tendes. Els bàrbars ne van tenir un gran espant, sobretot la reina de Cilícia, la qual fugí de la llitera; i la gent de la plaça, abandonant la mercaderia, emprengué la fuga; mentre els grecs rient feren cap a les tendes. La cilicilana, veient la brillantor i l'ordre de l'exèrcit se n'admirà tota; i Cyrus va estar tot content de veure l'espant que els grecs havien fet venir als bàrbars.

D'allí fa tres etapes, vint parasanges, fins a Icònion, l'última ciutat de la Frígia. Hi romangué tres dies. D'allí travessa la Licaònia, en cinc etapes, trenta parasanges. Permeté als grecs de barrejar aquesta contrada, com a enemiga que era. D'allí Cyrus envia Epiaxa de bell nou a Cilícia, pel camí més ràpid, i amb ella les tropes de Menó, i Menó mateix. Cyrus, amb la resta, travessa la Capadòcia, en quatre etapes, vint-i-cinc parasanges, fins a Dana, ciutat poblada, gran i rica. Hi romangueren tres dies: durant els quals Cyrus, féu morir un persa, Megafernes, portaestendard reial, i un cert altre, oficial superior, acusant-los de conspirar contra ell.

D'allí, provaren de llençar-se dins la Cilícia: però s'hi entrava per un camí de carros, d'allò més ert, impracticable per un exèrcit si algú li posés obstacles. Fins es deia que Siènnesis era a les altures, guardant l'entrada: per això romangué un dia en el pla. L'endemà, arriba un missatger dient que Siènnesis havia abandonat les altures, perquè havia sabut que les tropes de Menó ja eren a Cilícia part de dins les muntanyes, i havia sentit a dir que les trirrems voltaven les costes de Jònia cap a Cilícia, comandant Tamó les dels Lacedemonis i les del mateix Cyrus.

Cyrus doncs, puja als cims sense que ningú el destorbi, i veu les tendes on els Cilicis havien fet la guarda. D'allí davalla en un pla gran i bell, arrosat, ple d'arbres de tota mena i de vinya; i lleva molt de sèsam i melina i mill i forments i ordis. Una serralada forta i alta el cenyeix de tots cantons, de mar a mar.

Cyrus davalla, i travessa aquest pla, em quatre etapes, vint-i-cinc parasanges, fins a Tars, ciutat de la Cilícia, gran i rica. Allí era el palau del rei de Cilícia: pel mig de la ciutat s'esmuny un riu, Cidnos per nom, ample de dos peltres. Els habitants abandonaren aquesta ciutat, fugint amb Siènnesis cap a un lloc fortificat damunt les muntanyes, llevat dels hostalers. Restà així la gent de marina, habitants de Soli i d'Issos. Epiaxa, dona de Siènnesis, havia arribat a Tars cinc dies abans que Cyrus. En el passatge de les muntanyes que menen al pla, dues companyies de l'exèrcit de Menó s'havien perdut. Els uns deien que havent-se posat a rapinyar, les havien destruït els cilicis; els altres, que havent-se endarrerit, i no podent trobar ni la resta de l'exèrcit ni els camins, s'havien esgarriat i havien mort. Aquestes companyies eren de cent hoplites cadascuna.

Els altres, en arribar, barrejaren la ciutat de Tars, furiosos per la pèrdua dels companys, el palau reial i tot. Cyrus, tot d'una d'entrar a la ciutat, envià a dir Siènnesis que vingué a ell. Siènnesis respongué que no s'havia fet mai a mans de ningú més fort que ell, i que no volia presentar-se per aleshores i tant a Cyrus fins que la seva dona no el n'hagués convençut i ell no hagués rebut fermances. Després de les quals coses havent entrat en conferència, Siènnesis donà a Cyrus molts de diners per a l'exèrcit, i Cyrus a Siènnesis els presents que es consideren més honrosos de part del rei: un cavall amb el fre d'or, un collaret d'or, uns braçalets, una simitarra d'or, i una túnica persa. Li promet també que el seu territori no serà més barrejat, i li permet de reprendre els esclaus arrabassats, onsevulla que s'escaigui.

(1) La infanteria més lleugera, armada només d'armes llancívoles.

(2) El nom de peltastes s'aplica sovint a l'infanteria lleugera en general; o més especialment a unes tropes d'atac, intermitges entre els hoplites i els gimnetes, de les quals l'arma característica era la pelta, petit

escut ordinàriament de vímet recobert de cuiro.

(3) Milla legal de l'imperi persa. Podria calcular-se'n l'equivalència en uns 5 quilòmetres i mig.

(4) Mida de longitud àtica, que valia 100 peus, o siguin uns 30 metres.

## CAPÍTOL III

### REVOLTA DELS SOLDATS

Cirus i l'exèrcit romangueren allà vint dies: perquè els soldats, es negaven a anar més lluny. Sospitaven ja, en efecte que anaven contra el Rei: i deien que no s'havien llogat per això. Clearc, el primer, vol fer marxar els seus per la força; però ells, començaren a tirar-li, a ell i a les seves adzembles, tot d'una que es posa en marxa. Clearc llavors de ben poc va escapar-se de ser apedregat. Tot seguit, coneixent que era impossible d'obligar-los per la força, reuní una assemblea dels seus soldats. D'antuvi, esclafí el plor, i s'estigué una bella estona sense dir res: tothom que el veia, se n'estranyava i callava. A la fi digué:

-Soldats, no us n'estranyeu que suporti difícilment les presents circumstàncies. Perquè Cirus era el meu hoste, i desterrat de la pàtria m'honrà i encara em donà deu mil darics. Els quals jo no els he pres i me'ls he desat per al meu ús particular, ni els he esmerçat en els meus plaers, sinó que els he despès per a vosaltres. I d'antuvi he fet la guerra contra els Tracis, i amb vosaltres els he castigat per amor de Grècia, traient-los del Quersonès quan volien pendre aquesta terra als colonitzadors grecs. Després que Cirus ens va haver cridat, us em enduc amb mí i parteixo a fi de servir-lo si necessitava res, en paga del bé que he rebut d'ell. Però ja que no voleu acompanyar-me, caldrà, o que traient-vos a vosaltres jo resti l'amic de Cirus, o que enganyant Cirus me'n vagi amb vosaltres. Si faig el que és just, no ho sé: però us trio a vosaltres; i amb vosaltres, qualsevol cosa que calgués, la patiré. I no dirà mai ningú que jo, havent dut grecs a terra de bàrbars, he traït els grecs i he preferit l'amistat dels bàrbars. Així, ja que vosaltres no em voleu obeir ni seguir, jo us seguiré a vosaltres i patiré el que calgués. Perquè us considero com la meua pàtria i els meus amics i els meus companys d'armes, i amb vosaltres jo crec que seré honorat per tot arreu on aniré; orb de vosaltres, sóc incapaç, jo crec, ni d'ajudar un amic ni de rebutjar un enemic. Com que jo, doncs, aniré on aneu vosaltres, vosaltres teniu de decidir.

Així parlà. Els soldats, tant els seus com els altres, en sentir que deia que no volia marxar contra el Rei, aplaudiren: i més de dos mil dels de Xènia i de Pasió, prenent armes i bagatges passen al camp de Clearc. Cirus, embarbesclat i afligit envia a cercar Clearc; el qual li diu que no hi vol anar, però d'amagat envia un missatger a dir-li que estigui tranquil, que tot s'arreglaria com cal: li encomana ensems d'enviar-lo a cercar: però ell cop de dir que no volia anar-hi. Després de la qual cosa, havent reunit els soldats, els seus i els que s'havien ajuntat a ell, i els altres que volguessin, digué:

-Soldats, Cirus es porta evidentment amb nosaltres, tal com nosaltres amb ell: perquè ni nosaltres som ja els seus soldats, puix que no el seguim, ni ell és ja qui ens dóna la paga. Que ell es creu damnificat per nosaltres, jo ho sé: així, quan ell m'envia a cercar no vull anar-hi; sobretot de vergonya, perquè conec al fons de mi que l'he enganyat, i després perquè tinc por que no m'agafi i no m'imposi un càstig pels torts que es creu que li he fet. No em sembla pas, doncs, que sigui hora d'adormir-nos, i de no passar cap ànsia per nosaltres, sinó d'escatir el que cal fer després de tot això. I mentre romandrem aquí, em sembla a mí

que cal veure quina és la manera més segura de romandre; si s'acorda de partir, de quina manera més segura partirem, i com tindrem els queviures: perquè, sense, ni el general ni el simple soldat no són bons per a res. Cirus és un home preciós per a qui li sigui amic, i un enemic difícilíssim per a qui li mou guerra, i té forces de peu i de cavall i navals, que tots veieu i que tots coneixeu, perquè no sembla pas que estiguem establerts gaire lluny d'ell de manera que és hora que cadascú digui el millor que sàpiga.

Havent dit això, callà.

Tot d'una uns quants s'aixecaren, els uns espontàniament per dir el que pensaven, els altres alliçonats per Clearc, per demostrar quin mal pas era de romandre o d'anar-se'n sense l'assentiment de Cirus. Un, fent veure que tenia pressa per tornar com més aviat a Grècia, digué que, si Clearc no sabia conduir-los, calia com més aviat millor elegir altres generals, comprar queviures, ja que el mercat era al camp dels bàrbars, i plegar els bagatges: i després anar a demanar vaixells a Cirus per fer-se a la vela: i si no els donava, demanar a Cirus un guia que els dugués per territori amic.

-I si no ens dóna el guia, formem-nos en ordre de batalla com més de pressa, i enviem a ocupar les altures, a fi que prenent-nos per mà no les ocupin ni Cirus ni els Cilicis, els quals tants de presoners tenim i tants de cabals hem arrabassat.

Així parlà aquest. Després d'ell Clearc digué aquests mots:

-El que és de comandar jo aquesta expedició, que ningú no me'n parli; perquè hi veig molts de motius pels quals no ho he de fer. Ara, l'home que escollireu jo l'obeiré fins on més se pugui: perquè veieu que sé deixar-me anar com el qui més.

Després d'ell se n'aixeca un altre, fent veure la innocència d'aquell que aconsella de demanar vaixells, com si Cirus no hagués de continuar el viatge, i fent veure com seria innocent de demanar un guia a aquell «al qual espatllem l'empresa»:

-Si ens fiem del guia que Cirus ens doni, què ens impedeix d'enviar Cirus a ocupar les altures pel nostre compte? Perquè jo vacil·laria de pujar als bastiments que Cirus ens donés, de por que no ens volgués enfonsar amb les seves trirrems. I temeria de seguir el guia que ens donés, de por que no ens dugués en algun indret d'on no hi hauria manera de sortir. Jo voldria, si me n'anava contra la voluntat de Cirus, anar-me'n d'amagat d'ell: cosa que no és possible. Jo dic doncs que tot això són xerrameques. Jo sóc del parer, que vagin a Cirus uns quants homes, que siguin a posta, amb Clearc, per preguntar-li, en què vol servir-se de nosaltres. Si es tracta d'una empresa semblant a aquella, en la qual ja s'ha servit de tropes estrangeres, seguim-lo també nosaltres, i no siguem pitjors que els que abans han anat amb ell terra amunt. Si l'empresa sembla més gran, més treballosa i més plena de perill, cal que es determini o a endur-se'ns convençuts nosaltres o a deixar-nos anar de bones en bones convençut ell. Perquè així si el seguïem el seguiríem amics d'ell i amb delit, i si ens en anàvem, ens en aniríem en seguretat. I el que digui d'això, que sigui anunciat aquí; i en haver-ho sentit, deliberarem segons.

Això semblà bé. Havent triat uns quants homes els envia amb Clearc; els quals pregunten a Cirus què té decidit sobre l'exèrcit. Cirus, respon, que ha sentit a dir que Abròcomas, enemic seu, és a dotze etapes vora el riu Èufrates; i diu que fa compte de dur-los contra ell; que si ell és allí, diu que desitja imposar-li el càstig; però si ha fugit «allí deliberarem què cal fer».

En haver sentit això, els elegits ho reporten als soldats; aquests sospiten que els vol dur contra el rei: amb

tot, els sembla bé seguir-lo; Però demanen més paga; i Cirus promet de donar a tots una meitat més del que abans es feien, en comptes d'un daric tres mitjos darics al mes per soldat.

Que marxés contra el rei, fins allí no ho havia sentit a dir ningú; almenys d'una manera oberta.

## CAPÍTOL IV

### MARXA FINS A L'ÈUFRATES

D'allí fa dues etapes, deu parasanges, fins al riu Psaros, que té d'amplària tres pletres. D'allí fa una etapa, cinc parasanges, fins al riu Píram, que té d'amplaria un estadi (1). D'allí fa dues etapes, quinze parasanges fins a Issos, última ciutat de la Cilícia, vora el mar, poblada, gran i rica. Hi romangueren tres dies, durant els quals arribaren a Cirus els trenta-cinc vaixells del Peloponès, amb Pitàgoras el Lacedemoni d'almirall. Tamus d'Egipte els conduïa des d'Efes, tenint amb ell altres vint-i-cinc naus de Cirus, amb les quals havia assitiat Milet, quan era amiga de Tissafernes, i fet la guerra amb Cirus contra ell. Venia també dalt de les naus Quirísos de Lacedemònia, enviat a cercar per Cirus, seguit de set-cents hoplites que comandava al servei de Cirus. Les naus fondejaren tocant a la tenda de Cirus. Allí els grecs mercenaris que eren amb Abròcomas desertaren d'ell i passaren a Cirus: quatre-cents hoplites, que s'uneixen a l'expedició contra el rei.

D'allí fa una etapa, cinc parasanges, fins a les Portes de Cilícia i de Síria. Eren dues muralles: la de la banda de dins, davant de Cilícia, era ocupada per Siènnesis i una guarnició de Cilicis; la de la banda de fora, davant la Síria, es deia que era guardada per una guarnició del rei. Entre mig de les dues s'esmuny un riu anomenat el Carsos, ample d'un pletre. Tot l'espai entre les dues muralles és de tres estadis; i poc és possible de passar-hi per la força, perquè el pas és estret, i les muralles davallen fins al mar, i per damunt hi ha tot de roques malpetgeres. I és en aquestes dues muralles que s'obren les Portes. Per amor d'aquest pas Cirus fa venir les naus, a fi de desembarcar hoplites part d'ençà i part d'enllà de les Portes, i de passar a despit dels enemics que guardessin les Portes Sirianes; cosa que Cirus creia que faria Abròcomas, que tenia un nombrós exèrcit. Però Abròcomas no va fer-ho, sinó que en sentir a dir que Cirus era a la Cilícia, es retirà de la Fenícia i marxà cap al rei, duent, pel que es deia, un exèrcit de tres-cents mil homes.

D'allí Cirus fa a través de la Síria una etapa de cinc parasanges fins a Mirianda, ciutat poblada per Fenicis, vora el mar. És un lloc comercial, i hi fondegen molts de bastiments de transport. Hi romanen set dies; durant els quals Xènia d'Arcàdia, general, i Pasió de Megara, pujant en un bastiment i posant-hi dins el que tenen de més valor, es fan a la mar, picats, pel que semblava a la majoria, perquè Cirus deixava tenir a Clearc els soldats d'ells que s'havien passat a Clearc per tornar a Grècia i no pas anar contra el rei. Tot d'una que hagueren desaparegut corregué la veu que Cirus els perseguia amb les seves trirrems: uns feien vots perquè fossin agafats, com a traïdors que eren; d'altres els compadien si els atrapessin.

Cirus convocà els generals i digué:

-Xènia i Pasió ens han abandonat. Però sàpiguen bé que no s'han salvat pas com uns esclaus fugitius. Sé bé on van, i no se m'han escapolit pas. Tinc trirrems per poder agafar el bastiment llur. Però, pels déus, el

que és jo no els perseguiré pas. No dirà ningú que jo, mentre algú és amb mí me'n serveixo, i quan se'n vol anar l'agafo, el malmeno i l'expolio dels seus cabals. Que se'n vagin doncs, sabent que es porten més malament amb mí que no pas jo amb ells. I més: jo tinc en el meu poder llurs fills i llurs dones, custodiats a Tral·les: però no les en privaré pas, sinó que les recobriran per amor de llur passada virtut envers mí.

Així parlà Cirus; i els grecs, si algun no tenia gaire delit per l'expedició, en sentir la bondat de Cirus el seguiren amb més gust i amb més daler.

Després d'això Cirus fa quatre etapes, vint parasangues, fins al riu Chalos, que té d'amplària un pletre, i és ple de peixos grans i mansuets, que els sirians tenen per uns déus i no permeten que se'ls faci cap mal, com tampoc als coloms. Les viles on van atendar eren de Parisatis, donades per a la seva cintura (2).

D'allí, fa cinc etapes, trenta parasangues, fins a les fonts del riu Dardes, l'amplària del qual és d'un pletre. Allí hi havia el palau de Bèlesis, governador de la Síria, amb un jardí tot gran i bell, que tenia tot el que cada estació produeix. Cirus l'arrasà i cremà el palau.

D'allí fa tres etapes, quinze parasanges, fins a les vores de l'Èufrates, que té quatre estadis d'ample: i s'aixeca allí una ciutat gran i rica, Tàpsac per nom. Hi romanen cinc dies. Cirus, havent enviat a cridar els generals grecs, els diu que el camí serà contra el Gran rei, cap a Babilònia i els dóna ordre de fer-ho saber als soldats, i de convèncer-los de seguir-lo. Els generals convoquen una assemblea i ho anuncien. Els soldats s'enfurismen contra els generals, i diuen, que sabent-ho feia temps, els ho han tingut amagat. Es neguen a anar endavant, si no els donen tants de diners com als grecs que precedentment havien acompanyat Cirus en el viatge cap al seu pare, i això no anant pas a combatre, sinó quan Cirus havia estat cridat pel seu pare. Els generals ho reporten a Cirus, el qual promet de donar a cada home cinc mines (3) d'argent, a llur arribada a Babilònia, i la soldada sencera fins a deixar-los de bell nou aposentats a Jònia.

La majoria dels grecs són convençuts així. Però Menó, abans que es vegés clar el que farien els altres soldats, si seguirien Cirus o no, convoca el seu exèrcit separatament dels altres i diu:

-Soldats, si em creieu, sense perill ni fatiga us fareu estimar més de Cirus que els altres soldats. Què us mano de fer? Ara Cirus suplica als grecs de seguir-lo contra el rei. Jo doncs us dic que ens cal passar el riu Èufrates abans que no es vegi clar el que els altres grecs respondran a Cirus. Si voten per seguir-lo, vosaltres semblareu la causa, havent començat a passar, i com als més zelosos Cirus us en sabrà grat i us ho pagarà: i sap pagar millor que ningú. Si els altres voten que no, refarem tots plegats el camí: i com a únics que haureu obeït, com a més fidels, us farà servir per a les guarnicions, i per als comandaments de companyies, i en qualsevol altra cosa que li demaneu jo sé que trobareu en Cirus un amic.

Havent sentit aquestes paraules obeeixen i travessen, abans que els altres hagin respost. Cirus, en adonar-se que passen, se n'alegra tot, i envia Glos a dir a l'exèrcit:

-Des d'ara jo tinc de què lloar-vos, soldats: però vosaltres també tindreu de què lloar-me a mí, jo m'hi basquejaré, o creieu que no sóc ja Cirus!

Els soldats, plens de grans esperances, li desitgen una bella fortuna. A Menó, diuen, li envià presents esplèndids. Això fet, Cirus travessa, seguit de tota la resta de l'exèrcit.

Dels que passaren el riu, ningú no es mullà més amunt del pit. Els Tapsaquesos deien que mai aquell riu no havia estat passador a peu fins aleshores, sinó en barques; les quals Abròcomas adelantant-se les

havia cremades, a fi que Cirus no pogués passar. Semblava doncs que era cosa dels déus, i que clarament el riu s'havia enretirat davant de Cirus, com davant del rei futur.

D'allí travessa la Síria, en nou etapes, cinquanta parasangues, i arriben a les vores de l'Araxes. Hi havia en aquell indret tot de pobles curulls de blat i de vi. Hi romanen tres dies i hi fan provisions.

(1) Sis pletres, o poc més de 180 m.

(2) Els reis de Pèrsia concedien a llurs dones la propietat de països i viles perquè amb les rendes es mantinguessin i es vestissin. Sovint cada feu d'aquests es designava amb el nom de la peça de vestit que era destinat especialment.

(3) La mina pèrsica valia 125 dracmes, l'àtica 100. Una dracma equivalia a poc menys del franc.

## CAPÍTOL V

### MARXA A TRAVÉS DE L'ARÀBIA DESERTA

D'allí travessa l'Aràbia, tenint l'Èufrates a la dreta, i fa cinc etapes en un desert, trenta-cinc parasangues. En aquest país la terra és una plana, tota igual com un mar, i plena de donzell. Si hi ha res més de planta o de canya, tot és benolent, com aromes: però d'arbre no n'hi ha cap. Els animals són de tota mena sobretot ases salvatges, molts estruços dels grossos, ostarde i gasel·les. Els genets perseguien aquests animals. Els quals, quan algú els perseguia, s'adelantaven corrents i s'aturaven: perquè corrien molt més de pressa que els cavalls; llavors, quan els cavalls els atrapaven de bell nou, tornaven a fer el mateix i no hi havia manera, d'atrapar-los, sino que els genets, escalonant-se a distàncies, els cacessin rellevant-se els cavalls. La carn dels que van agafar s'assemblava a la del cèrvol, però més fina. D'estruç ningú va agafar-ne; els genets que en perseguiren algun, aviat desdigueren: perquè se'ls allunyava escapat, corrent amb totes les cames, i aixecant les ales que les feia servir a tall de vela. Ara, les ostarde, si un les fa aixecar llestament, és fàcil d'agafar-les; perquè tenen la volada curta, com les perdius, i de seguida es rendeixen. Llur carn era exquisidíssima.

Després d'haver travessat aquesta contrada, arriben a les vores del Mascas, ample d'un pletre. Allí hi ha una ciutat deserta, gran, anomenada Corsota: i el Mascas la banya tot al voltant en cercle. Hi resten tres dies i hi fan provisions.

D'allí fan, en tretze etapes, noranta parasangues de desert, tenint sempre l'Èufrates a la dreta, i arriben a les Portes. En aquestes jornades moltes atzembles moriren de fam; no hi havia ni farratge ni arbres: tot el país era pelat. Els que hi habiten desenterren al llarg del riu unes pedres moleres, que faisonen i porten a Babilònia: les hi vénen, i en canvi compren blat, del qual viuen.

El blat mancà a l'exèrcit, i no era possible de comprar-ne sinó al mercat lidià, en el camp bàrbar de Cirus a quatre sigles la càpita de farina de forment o d'ordi (1). Ara, el sigle val set òbols i mig i la càpita feia dues quènices àtiques. Els soldats, doncs, es mantenien de carn.

Hi havia etapes, d'aquestes que es feien d'allò més llargues, quan es volia arribar a l'abast de l'aigua o del farratge. I vet aquí que un dia es presenta un lloc estret i fangós, impracticable per als carros. Cirus

s'hi atura amb els primers i els més rics del seu seguici, i dóna ordre a Glos i a Pigres de pendre un destacament de bàrbars per desentollar els carros. Com que li semblen fer-ho amb calma, mana, amb un aire d'ira, als senyors perses que el volten, de posar-se també a tirar dels carros. Llavors es pogué veure un exemple de disciplina. Cadascú de seguida llença la seva sobre-roba de púrpura al mateix indret on s'esqueia i com un que corre per un premi s'engega per un turó tot pendent, amb aquelles túniques sumptuoses i aquelles calces brodades que duïen, i fins alguns amb collarets al coll i anells als dits en un moment salten tots dins el fang, més de pressa del que ningú s'afiguraria; solleven els carros i els desentollen.

En suma, era evident que Cyrus apressava la marxa sense perdre temps, i sense aturar-se sinó per amor de l'aprovisionament o d'alguna altra cosa necessària, pensant, que com més llest aniria, més poc preparat estaria el Rei per combatre, i com més a pleret, més tropes reuniria el Rei. Perquè era de veure, per qui reflexionés, que l'imperi del Rei és poderós per l'extensió del país, i per la població, però feble per la llargària dels camins i per la dispersió de les forces, si algú fes la guerra amb promptitud.

A l'altra riba de l'Èufrates, i a l'endret del campament en el desert, hi havia una ciutat rica i gran anomenada Carmanda. Els soldats hi compraven els queviures, travessant el riu en raigs, de la següent manera. Omplien de fenc lleuger les pells que tenien per cobertors, després les ajuntaven i les cosien ben estret perquè l'aigua no toqués l'herba seca: damunt d'elles, travessaven el riu i s'enduien els queviures, un vi fet de la mena de gla que lleva la palmera, i grans de mill: perquè era el que més abunda en aquest país.

En aquest lloc es barallaren dos soldats, un de Menó i un de Clearc: i Clearc, judicant que el de Menó no tenia raó, li venta vergassada. El soldat, en tornar al sen campament, ho conta: en sentir-lo els soldats s'indignen, i es posen furiosos contra Clearc. El mateix dia, Clearc, havent anat al pas del riu per vigilar-hi el mercat, tornava a cavall cap a la seva tenda, a través del campament de Menó, i amb pocs homes al seu voltant. Cyrus no havia arribat encara, però era pel camí. Un dels soldats de Menó, que asclava llenya, veu Clearc que passa, li tira la destrat, i l'erra; un altre li tira una pedra, i un altre, i de seguida molts, per la cridòria que s'aixecà. Clearc es refugia al seu campament, i tot seguit crida a les armes: ordena als hoplites de romandre amb els escuts davant dels genolls, i ell, seguit dels Tracis i dels genets que tenia el seu campament, que eren més de quaranta, la majoria Tracis, arrenca contra la gent de Menó, talment que aquesta, colpida d'astorament, i el mateix Menó, corren a les armes; d'altres resten immòbils, sense saber què fer. Llavors Pròxenos, que s'esqueia a arribar endarrerit, al cap d'un batalló d'hoplites, fa avançar els seus homes entre els dos bàndols, ordena d'abaixar les armes, i suplica a Clearc de no fer aquelles coses. Clearc, que de poc li havia anat que no fos lapidat, s'indigna de sentir que Pròxenos parlés tan tranquilament del seu afront. El commina a sortir del mig. En això arriba Cyrus, i s'assabenta de la cosa; empenya tot d'una les javalines, es llença entremig seguit dels seus fidels que allí eren, i exclama:

-Clearc i Pròxenos, i els altres grecs presents, no sabeu el que us feu. Perquè ara us abraoneu els uns amb els altres, penseu que des d'aquest dia jo seré aclaparat i vosaltres ho sereu també al cap de no gaire. Perquè si les nostres coses es giren malament, tots aquests bàrbars que veieu seran més enemics nostres que els que van amb el Rei.

En sentir aquests mots, Clearc entrà en el seu seny; els dos bàndols s'apaivaguen, i deixen les armes a lloc.

(1) La cápita així equivaldria a uns 2'19l, i el sigle a uns 1'20 francs. Es tracta doncs d'un preu d'usurers.

Cada home consumint una quènice de blat diària, hauria gastat 2'40 fr., quan la seva consignació per queviures no era sinó de 31 c.

## CAPÍTOL VI

### TRAICIÓ D'ORONTAS

Avançant des d'aquí, apareixien tot de petjades de cavall, i fems: hom conjectura que és el rastre ben bé de dos mil cavalls. Aquest destacament, guanyant la davantera, cremava els farratges i tot allò altre que pogués ser útil.

Orontas, persa de nissaga reial, i que se l'anomenava com dels millors guerrers perses, forma el projecte de traïr Cirus; i ja abans li havia fet la guerra, havent-s'hi reconciliat. Diu a Cirus que si li dóna mil cavalls parará una emboscada a la cavalleria que li crema la davantera, i la destroçarà, o agafarà molts presoners, impedirà els incendis, i farà que l'enemic no pugui anunciar al rei que hagi vist l'exèrcit de Cirus. A Cirus, en sentir-lo parlar així, li sembla que és aventatjós, i li mana de pendre un escamot de cadascun dels generals.

Orontas, pensant-se que els genets eren a punt de marxa, escriu una lletra al rei, que ve portant tants de cavalls com pot: i l'invita a dir als seus que el rebin com un amic. En la lletra li retreia el record de la seva antiga amistat i de la seva fidelitat. Dóna aquesta lletra a un home fidel, almenys lo hi tenia: però aquest l'agafa i la dóna a Cirus. En llegir-la, Cirus fa agafar Orontas, convoca a la seva tenda set dels principals perses del seu seguici, i dóna ordre als generals grecs de dur els hoplites, i de disposar-los en armes al voltant de la seva tenda. Així ho fan, duent prop de tres mil hoplites. Crida igualment al consell Clearc, que li semblava a ell com a tots els altres, el qui més consideració mereixia dels grecs. En sortir, Clearc contà als seus amics com havia tingut lloc el jutjament d'Orontas, perquè no era cap secret.

Diu que Cirus començà amb aquest discurs:

-Us he convocat, amics, per assistir amb vosaltres el que sigui just, davant dels déus i dels homes, que jo faci d'Orontas. Aquí el teniu. De primer, el meu pare me l'ha donat perquè em donés oïda, a mi; després ell, obeint, com diu ell mateix, al meu germà, ha fet armes contra mi, i s'ha apoderat de la ciutadella de Sardes. Llavors jo li he fet la guerra, de manera de fer-li desitjar la fi de les hostilitats, i li he pres la mà dreta i li he donat la meva. Després d'això- diu, -oh Orontas, ¿és que t'he fet cap tort?

Orontas respongué que no. I Cirus tornà a preguntar:

-Amb tot, més tard, com tu mateix confesses, sense haver rebut cap ofensa de mí, ¿no t'has passat als Misians i has fet tant de mal al meu territori com has pogut?

Orontas digué que sí.

-Quan has conegut- continuà Cirus -on arribava la teva potència, ¿no has vingut a l'altar d'Àrtemis a dir-me que t'havies penedit, i un cop m'has tingut eternit no m'has donat la teva fe i has pres la meva?

Orontas hi convingué igualment.



-¿Quin tort has rebut, doncs, de mi- continuà Cirus, -per començar evidentment per tercera vegada a conspirar contra mi?

I en dir Orontas que no havia rebut cap tort, Cirus pregunta:

-¿Confesses, doncs, que has estat injust amb mi?

-Sí, cal confessar-ho- respongué Orontas.

Llavors Cirus tornà a preguntar:

-¿Podries, doncs, encara, esdevenint l'enemic del meu germà, ser per a mi un amic fidel?

I l'altre respongué:

-Ni que ho fos, oh Cirus, no t'ho semblaria mai.

Llavors Cirus digué als presents:

-El que aquest home ha fet, ho reconeix. Tu el primer, Clearc, pronuncia el teu parer què et sembla.

Clearc digué:

-Jo aconsello de treure'ns d'entre peus aquest home, com més aviat millor, a fi de no haver-nos-en de guardar més, i de tenir quietud, pel que respecta a ell, per fer bé als qui ens vulguin ésser amics.

I diu que els altres s'adheriren a aquesta opinió. Llavors, a una ordre de Cirus, tothom, fins els seus parents, s'aixecaren i agafaren Orontas de la cintura, que era condemnar-lo a mort; i tot seguit se l'endugueren els que en tenien l'ordre. En veure'l sortir els que abans s'agenollaven davant d'ell, també llavors s'agenollaren, tot i saber que el duïen al suplici.

Després que va ser introduït a la tenda d'Artapates, el més fidel dels portaceptres de Cirus, ningú no ha tornat a veure mai Orontas ni viu ni mort, ni ha dit ningú, per haver-ho vist, com va morir. Els uns, feren unes conjectures, els altres unes altres; i no ha aparegut mai enlloc la seva tomba.

## CAPÍTOL VII

### ARRIBADA A BABILÒNIA

D'allí fan, a través de la Babilònia, en tres jornades, dotze parasanges. A la tercera jornada cap a mitja nit, Cirus passa en mig de la plana revista dels grecs i dels bàrbars: perquè li semblava que l'endemà a trenc d'alba el rei vindria amb el seu exèrcit a presentar-li batalla. Encarrega a Clearc el comandament de l'ala dreta, a Menó el Tesalià el de l'ala esquerra, i ell mateix arrengrera les seves pròpies tropes. En acabat de la revista, a punta de dia, uns desertors vinguts de la banda del Gran Rei porten al Cirus notícies sobre l'exèrcit reial. Cirus convoca els generals i els capitans grecs, escateix amb ells com faria la batalla, i els exhorta encoratjant-los amb aquestes paraules:

-Oh Grecs, no us duc pas d'aliats perquè em manquin bàrbars, sinó perquè crec que sou millors i més forts que molts dels bàrbars, i per això us he pres amb mi. Vegeu doncs de ser dignes de la llibertat que posseïu, i per la qual jo us dic feliços. Perquè, sapigueu-ho bé, jo pendria aquesta llibertat a canvi de tot el que tinc i encara més. A fi que conegueu a quin combat aneu, jo que el conec vull fer-vos-en sabedors. La munió és immensa, i arremeten amb una gran cridòria: però si sosteniu ferm, jo estic segur d'avergonyir-me quan veureu quins homes tenim en el nostre país. Però vosaltres sigueu homes i porteu-vos com a valents, que aquell de vosaltres que voldrà tornar a la seva pàtria, jo li faré tornar envejat de tothom: però espero fer de manera que molts s'estimaran més el que trobaran vora meu que el que trobarien a casa.

Llavors Gaulites que era allí, refugiat de Samos i fidel a Cirus, digué:

-Cirus, n'hi ha que diuen que ara promets molt perquè et trobes en un perill imminent, però que si tot te va bé, diuen que no te'n recordaràs més. D'altres diuen que ni que te'n recordessis i volguessis no podries pagar el que promets.

En haver sentit aquestes paraules, Cirus digué:

-Però, companys, l'imperi dels meus pares s'estén cap a migdia, fins a uns països inhabitable a causa de la calor; i cap a la banda de l'Ossa, a causa del fred; de tot el que hi ha al mig, ne són sàtrapes els amics del meu germà. Si nosaltres vencem bé cal que en fem senyors els nostres amics; talment que no temo pas de no tenir què donar a cadascun dels meus amics si la cosa reix bé, sinó de no tenir prou amics a qui donar. I a vosaltres, Grecs, us donaré a més a més una corona d'or a cadascú.

Els que sentiren aquestes paraules posaren molt més delit i les reportaren als altres. Els generals i fins alguns altres grecs entraren on era Cirus, demanant per saber què tindrien, si eren vencedors; i ell els acomiadava a tots amb el cap omplert.

Tots els que conversaven amb ell li aconsellaven de no combatre ell en persona, sinó d'estar-se a la reraguarda. I en aquella avinentesa Clearc preguntà si fa no fa a Cirus:

-¿Es que penses, Cirus, que el teu germà voldrà combatre en persona?

-Per Zeus- digué Cirus, -si és de debò fill de Darius i de Parisatis i germà meu, jo no li pendré pas el lloc sense brega.

Llavors, durant l'armament, es va fer el recompte dels grecs: deu mil quatrecents escuts i dos mil cinc cents peltastes; i els bàrbars que anaven amb Cirus, deu miríades i com a vint carros armats de falç. Els enemics diuen que eren cent vint miríades i dos cents carros, armats de falç, sense comptar sis mil cavalls comandats per Artagerses i arrengrerats davant del rei. L'exèrcit del rei era comandat per quatre caps, estratègies o generals, cadascun tenint a les seves ordres trenta miríades, Abròcomas, Tissafernes, Gòbrias, Arbeces. I d'aquests ne foren presents a la batalla noranta miríades, i de carros armats de falç cent-cinquanta; perquè Abròcomas féu tard de cinc dies a la batalla, arribant de la Fenícia. I tot això els desertors enemics vinguts de la banda del Gran Rei ho feren avinent a Cirus abans de la batalla; i després de la batalla, els enemic agafats reportaren el mateix.

D'allí Cirus fa una jornada, tres parasangues, amb totes les tropes formades, les gregues i les bàrbars: perquè creia que el rei atacaria aquell mateix dia. Cap a mitjan d'aquesta jornada troba en efecte un fossat

cavat, pregon, de una amplària de cinc brasses i una fondària de tres. El fossat s'estenia per la plana amunt, en una llargària de dotze parasanges, fins a la muralla de la Mèdia. Allí hi ha els canals que deriven del Tigris: són quatre, d'una amplària d'un pletre, i força pregons; i hi naveguen barques que duen blat. Es llencen dins l'Èufrates, i deixen entre l'un i l'altre una distància d'una parasanga; i els travessen ponts.

Vora l'Èufrates, entre el riu i el fossat, hi havia un passatge estret com d'una vintena de peus. Aquest fossat el Gran Rei l'havia fet fer a tall de trinxera, en assabentar-se que Cirus avençava contra ell. Cirus i el seu exèrcit passen aquest freu, i es troben a l'altra banda del fossat. En tot aquell dia el Rei no presenta batalla; però es veuen moltes petjades de cavalls i d'homes que es retiren. Cirus llavors fa venir l'endevinaire Silanos d'Ambràcia, i li dóna tres mil darics, perquè onze dies abans d'aquell li havia dit, mentre sacrificava, que el Rei no presentaria batalla en deu dies. I Cirus li havia dit:

-Ja no hi haurà batalla, si no n'hi ha aquests dies: si dius la veritat, et prometo deu talents (1).

I era aquest or que ara li pagava, perquè s'havien escolat els deu dies.

Com que el rei no havia destorbat que l'exèrcit de Cirus travessés el fossat, Cirus va creure, i els altres també, que havia desdit de combatre; de manera que l'endemà Cirus marxava amb més descurança. El tercer dia avença, segut en el seu carro, amb molt poca gent davant d'ell: la majoria marxava a la desbandada, i molts fins es feien portar les armes en els carros i adzembles.

(1) El talent valia 6,000 dracmes, o sigui uns 5,560 francs.

## CAPÍTOL VIII

### BATALLA DE CUNAXA I MORT DE CIRUS

Ja era cap a l'hora que la plaça és plena, i ja s'era vora l'indret on es feia compte de desenganxar, quan de sobte Patègias, senyor persa, un dels fidels de Cirus, apareix corrent a galop desfet, amb el cavall tot suat, i crida tot d'una a tothom que ensopega en llengua bàrbara i en grec, que el rei avença amb un exèrcit nombrós, aparellat com per una batalla. Llavors hi hagué un gran batibull: els grecs i tothom pensen de seguida que el rei els caurà damunt sense estar formats. Cirus salta del carro, revesteix la cuirassa, puja a cavall, agafa les javalines, i dóna ordre a tothom d'armar-se i de col·locar-se cadascú en el seu rengle.

Es formen a correuita: Clearc, a l'ala dreta, i recolzant en l'Èufrates; Pròxenos el continua seguit dels altres generals, i Menó i les seves tropes ocupa l'ala esquerra de l'exèrcit grec. De l'exèrcit bàrbar, la cavalleria paflagònia, cap a un miler d'homes, es col·loca vora Clearc a la dreta, amb el cos de peltastes grecs, i a l'esquerra Arieu, lloctinent de Cirus, amb la resta dels bàrbars. Cirus es posa al centre, amb els seus cavallers en nombre de sis cents, armats de cuirasses, de cuixeres i d'elms, tots llevat de Cirus. Cirus es col·locava per a la batalla amb el cap nu. Es diu, en efecte, que és costum dels perses d'anar amb el cap nu quan afronten els perills de la guerra. Els cavalls que seguien Cirus portaven tots frontals i pitrals; els genets tenien sabres a la grega.

Ja era migdia i els enemics no es mostraven enlloc; però cap a la tarda, apareix una polsaguera com un núvol blanc, que en poca estona esdevingué una negror que cobreix bon troç del pla. Quan són més a

prop, aviat el bronze lluentaja, i es fan obiradores les llances i els rengles. Era la cavalleria de cuirasses blanques pertanyent a l'ala esquerra de l'enemic: Tissafernes diuen que la comandava. Vénen de seguida els gerròfors (1), després els hoplites amb escuts de fusta fins als peus; els quals diuen que eren egipcians: i altres cavallers, i altres arquers, tots formats per nacions, cada nació avençant en columna plena. Davant, deixant grans distàncies entre ells, anaven els carros anomenats portafalç; i tenien les falç agafades al fusell, les unes esteses de biaix, les altres sota els seients, mirant a terra, per tallar de cap a cap tot allò que encontressin. El pla era de llançar-los contra els batallons grecs, i de rompre'ls.

El que Cyrus havia dit, quan havent convocat els grecs recomanava de resistir la cridòria dels bàrbars, fou desmentit: perquè avençaven no amb crits, sinó en tant de silenci com era possible, tranquil·lament, a un pas igual i calmós.

Llavors Cyrus, passant al llarg de la línia amb Pigres, el seu intèrpret, i tres o quatre més, crida a Clearc de conduir la seva tropa cap al centre mateix dels enemics perquè allí era el Rei:

-Si vencem aquí, diu, tot és nostre.

Clearc, veient el cos del centre, i sentint a dir a Cyrus que el Rei era enllà de l'esquerra dels grecs: perquè el Rei tanta més munió tenia, que el seu centre desbordava l'esquena dels grecs: Clearc doncs no volgué desagafar la seva ala dreta de les vores del riu, per por de ser voltat pels dos flancs; però respongué a Cyrus, que vigilaria que tot anés bé.

En aquest endemig l'exèrcit bàrbar avençava en bon ordre; El cos dels grecs, romanent en el mateix lloc, es completa amb soldats que arriben encara a llurs rengles. Cyrus, passant al llarg de la línia, a no gaire distància del front, contemplava els dos exèrcits, ara girant els ulls als enemics, ara als amics. Quan un soldat de l'exèrcit grec, Xenofont d'Atenes, en veure'l pica al seu encontre i li pregunta si té cap ordre a donar. Cyrus s'atura, i li mana de dir a tothom que els sacrificis han estat bons i les víctimes bones. Això dit, sent una remor que corre a través de les files, i pregunta quina remor és. Xenofont diu, que és el mot d'ordre que passa ja per segona vegada. Cyrus s'estranya que l'hagin donat, i pregunta quin és aquest mot d'ordre. Xenofont respon que «Zeus Salvador i Victoria». I Cyrus en sentir-ho:

-Doncs bé, l'accepto- diu -i que així sigui!

Havent això dit, mena cap al seu lloc. No hi havia ja més que tres o quatre estadis de l'una falanx a l'altra, quan els grecs canten un pean i surten cap a l'encontre dels enemics.

Una part de la falanx avença com una maror; la resta segueix a pas de carrera: i aviat tots els grecs, llançant el crit ordinari de «Heleen» en honor d'Eniàlios (2), arriben corrents. I n'hi ha que diuen que feien soroll amb els escuts contra les piques per esverar els cavalls. Abans d'arribar a tret d'arc, els bàrbars giren cua i fugen; els grecs els persegueixen amb totes les forces, i es criden els uns als altres de no córrer en desordre, sinó de seguir en formació. Per altra banda, els carros eren duts els uns a través dels mateixos enemics, els altres a través dels grecs, buits de conductors. Els grecs, però, en veure'ls venir de lluny, obren les files; només n'hi hagué un que, embadalit com en un hipòdrom es deixà agafar; i tot i això diuen que no va pendre cap mal; ni cap altre dels grecs en aquesta batalla, no va pendre cap mal tampoc, si no és a l'ala esquerra; un que va ser ferit per una fletxa, diuen.

Cyrus, veient els grecs vencedors i perseguint tot allò que tenien davant, s'omple d'alegria i ja és saludat com a rei pels qui el volten; amb tot no es deixa dur a perseguir, sinó que manté en columna atapeïda la

seva tropa de sis cents cavallers, i observa què farà el rei. Perquè sabia que estava al mig de l'exèrcit persa. Tots els caps dels bàrbars comanden estant-se al bell mig de llurs tropes, creient així que són en més seguretat si tenen forces a cada costat d'ells: i si tenen una ordre a donar l'exèrcit pot haver-ne esment en la meitat del temps. El rei, doncs, col·locat al bell mig de les seves tropes, quedava fora de l'ala esquerra de Cirus. Així, com que ningú el combatia de front ni a ell ni a les tropes arrengherades al seu davant, fa un moviment de conversió com per voltar l'altre exèrcit. Cirus, tement que no agafi els grecs per l'esquena i els destroci, li pica a l'encontre, i carregant amb els sis cents homes venç els que estaven arrengherats davant del rei i llança en fuga els sis mil: fins diuen que occí amb la seva pròpia mà Artagerses, que els comandava.

Un cop iniciada la desfeta, els sis cents cavallers de Cirus s'esbarrien i es llancen a la persecució, llevat d'uns quants, molt pocs, que romanen entorn d'ell, gairebé únicament els anomenats comensals. Estant amb ells, obira el rei i el batalló que el volta: i tot d'una no es pot contenir, sinó que dient: «Veig l'home!» es precipita damunt d'ell, li venta cop al pit i el fereix a través de la cuirassa, com diu Ctèsias el metge, que fins diu que ell mateix li curà la ferida; però al mateix moment de ventar el cop, algú l'encerta sota l'ull amb una javalina tirada amb força. I allí en aquell combat entre el Rei i Cirus i els que els voltaven, de l'un costat i de l'altre, Ctèsias diu quants són els que moriren entorn del Rei, perquè ell era a la seva vora. Cirus mateix hi va morir, i sobre el seu cos jeien vuit dels principals del seu seguici. Artapates, el més fidel dels portaceptres, pel que diuen, en veure Cirus caigut, salta del cavall i s'abraça al seu cos. I els uns diuen que el rei manà a algú que el degollés sobre el cos de Cirus; d'altres, que es degollà ell mateix, arrencant-se de la simitarra; perquè en tenia una d'or, i portava també un collaret, braçalet i les altres joies com els més nobles dels perses; perquè Cirus l'estimava per la bona voluntat i la fidelitat que li tenia.

(1) Portadors de *gerron*, petit escut persa, rectangular, de vímet cobert de pell, que podia ser plantat a terra mitjançant un puntal per cobrir el soldat mentre llançava les seves fletxes.

(2) Apel·latiu d'Ares o Mars.

## CAPÍTOL IX

### ELOGI DE CIRUS

Així finà Cirus, dels perses que visqueren després de Cirus l'Antic, l'home més reial i més digne de l'imperi, com ho confessen tots aquells que semblen haver-lo tractat. De primer, era encara un nen, educat amb el seu germà i amb els altres infants, que ja se'l tenia com el millor de tots en tota cosa. Perquè els fills dels perses més distingits són educats a les portes del rei: allí tothom hi observaria un gran seny, allí no s'hi sent a dir ni s'hi veu res de vergonyós. Les criatures veuen com els uns són honorats pel rei, i ho senten a dir, i com d'altres incorren en la seva desgràcia: de manera que tot d'una, bo i criatures aprenen de comandar i de ser comandats.

Cirus semblà ser d'antuvi el més respectuós dels de la seva edat; obeïa als vells fins millor que els de naixença més baixa que ell; després era molt amic dels cavalls i els manejava amb la més gran habilitat del món; se'l judicava en els exercicis guerrers, el tir a l'arc i el llançament de la javalina, com el més amic d'aprendre i el qui més s'hi practicava. Quan la seva edat li ho va permetre, fou el més amic de la

cacera i el més apassionat dels perills que es corren amb les bèsties. Un ós un dia se li va tirar damunt, sense que ell tremolés sinó que va abraonar-s'hi, i l'ós havent-lo fet caure del cavall, en rebé ferides de les quals duia ben visibles les cicatrius; però al capdavall l'occí i va fer ric i feliç el primer que l'havia vingut a socórrer.

Enviat pel seu pare en qualitat de sàtrapa a la Lídia, la gran Frígia i la Capadòcia, i designat així mateix general de totes les tropes que tenen obligació de reunir-se en el pla del Castol, mostrà d'antuvi que allò que més preava, si pactava amb algú i si feia amb algú cap contracte, i si prometia res a algú, era de no enganyar en res. I així tenia la confiança de les ciutats, que li eren sotmeses, i la confiança dels particulars; i si algú li havia esdevingut enemic, un cop havia tractat amb Cirus tenia la seguretat de no haver de sofrir res contra els pactes. En conseqüència, quan va fer la guerra a Tissafernes, totes les ciutats es decidiren de bona gana per Cirus en comptes de Tissafernes, llevat dels Miletencs; i encara aquests el temien, perquè no volia abandonar els refugiats. En efecte, demostrà, com havia dit, que no els abandonaria mai, després que una vegada havia estat llur amic, encara que llur nombre minvés i encara que els anessin més malament les coses.

Se'l veia, si algú li havia fet res de bo o de dolent, afanyar-se per vèncer ell: i reportaven d'ell aquest desig, que dessitjava de viure prou temps per vèncer a beneficis aquells que li havien fet bé, i a venjança aquells que li haguessin fet mal. Per això doncs tothom volia confiar-li, a ell més que a ningú del nostre temps, la seva fortuna, la seva ciutat, la seva persona. No és pas tampoc que ningú pugui dir, que es deixés enriure pels malfactors i els injustos, ans els castigava més sense consideració que ningú. Sovint es veien per les carreteres gent a la qual mancaven els peus i les mans i els ulls: de manera que, dins la província de Cirus, tothom, grec o bàrbar que no fes tort a ningú podia viatjar sense por, anar on volia i portar el que li venia bé. Era un fet reconegut que honorava amb preferència els valents a la guerra. La seva primera guerra fou contra els Písides i els Misians; dirigint ell mateix en persona la campanya en aquests països, a aquells que veié afrontar de bon delit els perills, els féu governadors de les províncies conquistades i els honorà amb altres presents; de manera que semblava pretendre que els valents havien de ser els més feliços, i els covards els esclaus dels valents. En conseqüència, eren a dojo els qui volien córrer per ell al perill allí on es podia pensar que Cirus ho reparés.

Pel que fa a la justícia, si algú li apareixia com volent assenyalar-se per la seva, ho feia tot per enriquir-lo més que no pas els qui amaven els profits injustos. Així és com tot li era administrat equitativament i com tenia un veritable exèrcit. En efecte els generals i els capitans venien a ell per mar, no amb vista als diners, sinó perquè sabien que era més profitós d'obeir bé a Cirus, que no pas la soldada de cada mes. Quan un el servia bé en alguna cosa que ell encomanés, mai no deixava aquest zel sense recompensa. Per això s'ha dit que Cirus tingué en tot els millors agents.

Quan veia algun intendent que s'assenyalava per la seva justícia, que millorava el país que regia, i que es feia rendes, no li llevava mai res, sinó que encara li'n donava més: de manera que treballaven de gust i adquirien amb confiança, i per altra banda el que un hagués menjat ho amagava a Cirus. Perquè no es veia que envegés les riqueses clares, però provava de servir-se dels tresors amagats. Tots els amics que s'havia creat, dels quals coneixia l'afecte i judicava auxiliars aptes per a empendre el que s'escaigués a voler empendre, és cosa reconeguda per tothom que no hi havia ningú que sapigués afalagar-los com ell. I com que de vegades ell mateix es creia en necessitat d'amics per tal de tenir auxiliars, també ell provava de ser per als seus amics un auxiliar excel·lent així que remarcava el que desitgés cadascú.

Era l'home del món, jo penso, que rebia més presents, per moltes raons; però també més que ningú els distribuïa entre els seus amics, mirant els gustos de cadascú i el que veia que cadascú necessitava més. Tot el que li enviessin d'agenç del cos, ja fos per a la guerra, ja fos per a l'ornament, conten que deia que el seu cos no podia portar-ho pas tot, i que uns amics ben agençats els considerava com el millor ornament d'un home. Que hagués vençut els seus amics en magnificència i en benifets no és res d'estrany, perquè era més poderós; però que els sobrepassés en atencions, i en desig de fer-los plaer, això el que és a mi em sembla més admirable. Perquè Cirus sovint els enviava gerres, mig plenes de vi, quan ne rebia de bo, dient que feia molt de temps que no havia trobat un millor vi que aquell: «Te n'envia doncs i et prega de beure-l avui amb els que més estimes.» Sovint enviava oques a mig menjar i meitats de pans i altres coses així, encomanant al portador de dir: «Cirus ho ha trobat exquisit: i vol, que tu també ho tastis.» Quan el farratge era d'allò més rar, i que ell pels vailets i per la cura que tenia se n'havia pogut procurar, enviava a tots cantons a dir als seus amics de pendre aquell farratge per a llurs cavalls de sella, a fi que el dejuni no els privés de portar els seus amics. Si mai anava per algun indret on l'haguessin de veure molts ulls, cridava els seus amics i conversava amb ells sèriament, a fi que es veiés clar quins era que estimava.

De manera que el que és jo, pel que sento a dir, no crec que ningú entre els grecs ni entre els bàrbars hagi estat més amat que ell. Vet-en-aquí una prova. Tot i que Cirus era sotmès del rei ningú no es passà d'ell a Artaxerxes; Orontas sol va provar-ho, i aviat va trobar que l'home que havia pres per confident, era més afeccionat a Cirus que no pas a ell. En canvi quan els dos prínceps esdevingueren enemics, molts es passaren del Rei a Cirus, i d'aquests la gent que el Rei estimava més, però que creien que en ser valents trobarien una recompensa més digna vora Cirus que no pas vora del Rei. A la mort de Cirus va haver-hi una gran prova que ell era personalment bo, i que sabia destriar bé els fidels, afeccionats i segurs. Ell mort, tots els amics i comensals que el voltaven moriren combatent per Cirus, llevat d'Arieu: el qual es trobava format a l'ala esquerra, manant la cavalleria: i en saber que Cirus havia caigut, fugí amb totes les tropes que duia.

## CAPÍTOL X

### SEGONA PART DE LA BATALLA

En el lloc mateix fou tallada la testa i la mà dreta de Cirus. El Rei i els seus, perseguint els fugitius, entren dins el camp de Cirus. La gent d'Arieu no fa ja cap resistència, sinó que fugen a través de llur camp cap a l'etapa d'on havien partit, i que era, diuen, a quatre parasanges de la carretera. El Rei i la seva tropa ho barregen tot i agafen la concubina de Cirus, una focea que diuen que era discreta i bella.

Una milesiana més jove, agafada pels soldats del rei, fugí nua cap a la banda dels grecs armats que guardaven els bagatges; formen per resistir, occeixen bona colla dels rapinyadors i uns quants d'ells també hi moren: però no fugen, i salven no solament la dona sinó que tot allò altre que hi havia en llur quarter, efectes i homes, també ho salven.

Llavors el Rei i els grecs eren com a trenta estadis lluny els uns dels altres: els uns, perseguint el que els era davant com si haguessin vençut a tothom; els altres barrejant com si ja tots haguessin vençut. Però en adonar-se'ls grecs que el Rei amb el seu exèrcit era entre els bagatges, i el Rei pel seu cantó sentint a dir a Tissaernes, que els grecs després de vèncer l'ala que tenien enfront, avençaven en persecució dels fugitius, llavors el Rei aplega la seva gent i la forma; Clearc, per la seva banda, crida Pròxenos, perquè era el que tenia més a la vora, i deliberen si enviaran un destacament o bé si aniran tots al campament per defensar-lo.

En aquest punt, el Rei es veu clar que vol atacar de bell nou, pel que sembla, per reraguarda. Els grecs, girant en rodó, es disposen a rebre'l si ataca per allí. però el Rei pren una altra direcció, i torna les tropes pel camí que havia seguit quan desbordava l'ala esquerra. Duia amb ell els desertors que s'havien passat als grecs durant la batalla, i Tissaernes amb la seva gent. El qual Tissaernes no havia pas fugit al primer encontre: al contrari, havia penetrat al llarg del riu a través dels peltastes grecs: i en penetrar no havia occit ningú, mentre que els grecs, que s'havien obert, colpien i disparaven contra ell. Al cap d'aquests peltastes era Epístenes d'Amfípolis, que passava per home prudent. Tissaernes doncs, duent la pitjor part, s'havia retirat, no pas que tornés enrera, i, pervingut al camp dels grecs s'hi havia enconrat amb el rei; i ara tornava amb les tropes reunides.

Quan foren a l'altura de l'ala esquerra dels grecs, temeren els grecs que no els ataquessin de flanc, i que envoltats de tots cantons, no els fessin a trossos: i els semblà que valia més de plegar l'ala i arredossar-la al riu. Mentre deliberen, el rei, reprenent la mateixa posició, estableix la falanx en front d'ells, tal com la tenia al començament de la batalla. En veure els grecs que els bàrbars eren a prop i arrengrerats, canten de bell nou el pean i carreguen, encara amb més daler que a la primeria. Per llur cantó els bàrbars no els esperen, sinó que fugen més de pressa que abans; els grecs els empaiten fins a un llogarret on s'aturen. Part damunt d'aquest llogarret hi havia un turó, al cim del qual la tropa del rei havia donat el tomb; no hi havia infanteria; però el turó era ple de cavalls, talment que no es distingia el que passava: deien que es veia l'estandard reial, una àguila d'or damunt l'asta d'una pica, amb les ales esteses.

En dirigir-s'hi els grecs, la cavalleria abandona aquest turó no pas en massa, sinó els uns per aquí, els altres per allà; el turó resta nu de cavalls: a la fi tots es retiren. Clearc doncs no puja al turó, sinó que fent aturar la tropa al peu envia Lici de Siracusa i un altre al cim amb l'ordre de veure el que hi ha dalt del turó i de reportar-li-ho. Lici s'hi arribà i en haver vist, reporta que fugen corrents.

Ara, això s'esdevenia gairebé al pondre's el sol. Els grecs s'aturen i posen les armes en terra per reposar. Amb tot, s'admi ren que Cyrus no aparegui enlloc, ni que ningú de la seva banda es presenti, perquè no savien que fos mort, ans conjeturaven que havia partit en persecució de l'enemic, o que s'havia adelantat per pendre alguna posició. Escateixen doncs entre ells si romanent allí hi faran venir els bagatges, o bé si se'n tornaran al campament. Els sembla millor de tornar-se'n i arriben cap a l'hora de sopar a les tendes. Tal va ser la fi de la jornada.

Troben llurs efectes la major part rampinyats, així com res tenien de menjar o de beure; i els carros curulls de farina i de vi que Cyrus havia preparat, a fi de distribuir-los als grecs si mai cap fretura s'apoderés de l'exèrcit, i que es deia que eren cap a tres cents carros, també els havien rapinyat les tropes



del rei. De manera que la majoria dels grecs van estar-se sense sopar, i ja no havien dinat: perquè abans que l'exèrcit desenganxés per dinar, el rei havia aparegut. Així és, doncs, com van passar aquella nit.

# LLIBRE SEGON.

[La lleva de tropes gregues feta per Cirus quan va emprendre la seva expedició contra el seu germà Artaxerxes, tot el que va fer-se durant la marxa, com va esdevenir-se la batalla, com Cirus finà, i com els grecs tornaren a llur campament per dormir, creguts que havien vençut del tot i que Cirus vivia: tals són el fets exposats en el llibre precedent.]

## CAPÍTOL PRIMER

### DELIBERACIÓ DELS GRECS: AMBAIXADA DE FALINOS

A punta de dia, els generals reunits s'estranyen que Cirus ni enviï algú altre per indicar el que calia fer, ni comparegui ell mateix. Decideixen, doncs, de plegar els bagatges que tenien, i prenent les armes tirar endavant fins ajuntar-se amb Cirus. Ja es posaven en marxa quan, a sortida de sol, arriben Procles, governador de la Teutrània, descendent de Demarat el Lacedemoni, i Glos fill de Tamos. Aquests diuen que Cirus és mort, i que Arieu, fugitiu, és amb els altres bàrbars a l'etapa d'on havien partit la vigília; que diu d'esperar-los-hi tot aquell dia, si havien de fer-hi cap, però que l'endemà declara que se'n tornarà cap a la Jònia, d'on havia vingut. En sentir els generals aquestes noves, i en assabentar-se'n els altres grecs, tots ne van tenir un pes al cor. I Clearc digué:

-Tant de bo que Cirus visqués! Però ja que és finat, anuncieu a Arieu que nosaltres hem vençut el Rei, i, com veieu, ningú ja no ens planta cara, i que si vosaltres no haguéssiu sobrevingut, marxàriem contra el Rei. I prometeu a Arieu que, si ve ací, l'asseurem en el tron reial: perquè són els vencedors de la batalla que han de disposar de l'imperi.

Això dit, envia els missatgers, i amb ells Quirísos de Lacedemonia i Menó de Tessàlia; perquè el mateix Menó ho havia volgut, essent amic i hoste d'Arieu com era. Els enviats parteixen, i Clearc els espera.

Per altra banda, l'exèrcit es procura queviures com pot, dels equipatges, degollant bous i ases; i pel que fa a la llenya, adelantant-se una mica de la falanx, a l'indret on havia estat la batalla, feien servir els trets, que eren molts, que els grecs havien obligat als desertors del rei a llançar, i els *gerres* i els escuts de fusta dels egipcians: i hi havia també per emportar-se'n qui sap les astes i els carros buits. Tot plegat ho fan servir per coure la carn, i així mengen aquell dia.

I ja era cap a l'hora que la plaça és plena, quan arriben uns heralds de part del Rei i de Tissafernes: bàrbars, si no és un d'ells que era un grec, Falinos, que s'esqueia a estar vora de Tissafernes, del qual era considerat, perquè es feia passar per entès en la tàctica i en el maneig de les armes. Els heralds s'acosten, criden els caps dels grecs, i diuen que el Rei, considerant-se vencedor i havent mort Cirus, invita els grecs a rendir les armes i venir a les portes del Rei a obtenir el que puguin de bo. Vet aquí el que diuen

els heralds del Rei. Els grecs ho senten amb recor. Amb tot, Clearc s'acontenta de dir, que no són pas els vencedors que han de rendir les armes.

-Però vosaltres- diu, -oh generals, doneu-los la resposta millor i més honorable que sapigueu: jo torno de seguida.

I de fet un dels seus assistents el cridava per veure les entranyes arrencades: perquè s'esqueia a estar sacrificant. Llavors Cleanor l'Arcadià, que era el més vell, respongué que abans moririen que no rendirien les armes. I Pròxenos de Tebes:

-El que és jo, Falinos- digué -em pregunto si és com a vencedor que el Rei demana les armes, o com amic, a tall de presents. Perquè si és com a vencedor, ¿per què li cal demanar, i no les ve a pendre? I si les vol haver per la persuasió, que digui què tindran els soldats, si li fan aquesta graciositat.

A això Falinos respon:

-El Rei es creu vencedor, ja que ha mort Cirus. Perquè, ¿qui hi ha, si no, que li disputés l'imperi? I us mira com a seus, tenint-vos com us té en mig del seu país, entre rius que és impossible de travessar, i podent tirar damunt vostre una munió d'homes tal, que ni que us els abandonés no podríeu matar-los.

Després d'això Teopompos, atenès, diu:

-Falinos, ara, com tu veus, no tenim altra cosa de bo sinó les armes i el coratge; mentre tindrem les armes, pensem que del coratge també ens en servirem; però si les rendim, seria privar-nos de la persona. No creguis doncs, que us remetem l'unic bé que tenim, sino que amb aquestes armes hem de combatre fins pels vostres interessos.

En sentir aquests mots, Falinos esclafeix la rialla i diu:

-La veritat, em fas l'efecte d'un filòsof, oh jove, i dius coses que no els manca pas la gràcia; sàpigues, però, que ets boig si t'afigures que el vostre coratge pot sobrepujar les forces del Rei.

D'altres que fluixejaven una mica, conten que observaren que, tal com havien estat fidels a Cirus, també podien esdevenir força útils al Rei, si volia ésser-los amic: i que si feia compte d'esmerçar-los en alguna altra cosa, o en una expedició contra Egipte, el vinclarien amb ell.

En això Clearc arriba i pregunta si ja han respost.

Falinos reprèn i diu:

-Aquests, oh Clearc, l'un diu una cosa l'altre una altra: però tu, digues-nos el que penses.

I ell diu:

-Jo, Falinos, he estat content de veure't, i tots els altres em penso que també. Perquè tu ets grec, i nosaltres també, tants com en veus. En la posició en què ens trobem, et consultem a tu què cal fer sobre el que dius. Tu, doncs, en nom dels déus, aconsella'ns el que et sembli millor i més honorable, la qual cosa t'ha de portat honor temps a venir, quan diran que «una vegada Falinos, enviat pel Rei a invitar els grecs a rendir les armes, ha aconsellat tal cosa.» Perquè tu saps que per força es parlarà a Grècia del que hauràs

aconsellat.

Amb aquestes insinuacions, Clearc volia que el mateix ambaixador del Rei aconsellés de no rendir les armes, a fi que els grecs fossin més ben esperançats; però Falinos l'esquivà, i digué contra el que ell es creia:

-Jo, si de deu mil probabilitats n'hi ha per vosaltres una de salvar-vos fent la guerra al Rei, us aconsello de no rendir les armes; però si no hi ha cap esperança de salut a despit del Rei, us aconsello de salvar-vos com podreu.

Llavors Clearc respongué:

-Doncs, això és el que tu dius: bé, anuncia de part nostra que nosaltres creiem que si hem de ser amics del Rei, serem uns amics més útils tenint les nostres armes que no pas havent-les remès a un altre.

Falinos respon:

-Ho anunciarem: però el Rei m'ha encarregat encara de dir-vos, que, romanent aquí, hi haurà treva, i avançant o reculant, guerra. Respongueu doncs sobre aquest punt: si romaneu i que hi hagi treva, o si he d'anunciar de part vostra que hi ha guerra.

I Clearc digué:

-Anuncia sobre aquest punt, que a nosaltres ens sembla bé el que li sembla al Rei.

-Què vols dir amb això?- digué Falinos.

Respongué Clearc:

-Si restem, treva; guerra per qui avenci o reculi.

Falinos tornà a preguntar:

-És treva o guerra que he d'anunciar?

I Clearc respongué de bell nou:

-Treva per qui resti, per qui avenci o reculi, guerra.

Ara, del que faria, no en traspuà res.

## CAPÍTOL II

### COMENÇAMENT DE LA RETIRADA

Falinos partí amb els que l'havien acompanyat. Els que havien anat al camp d'Arieu, tornaren, Procles i Quirísos: Menó havia restat allí amb Arieu. Aquests reporten que Arieu ha dit que hi havia molts perses

més distingits que ell, que no el sofririen mai per Rei:

-Però si voleu fer la retirada amb ell, us invita a venir ja, aquesta nit; si no, diu que partirà de bon matí.

Clearc respon:

-Doncs així cal fer: si venim, tal com dieu; si no, feu el que creureu més aventatjós per a vosaltres.

El que ell faria, tampoc no els ho diu.

Però després, a posta de sol, convocant els generals i els capitans, els diu:

-Senyors, he sacrificat per anar contra el Rei, i les entranyes no m'han estat favorables. I és natural que no ho fossin: perquè jo ara m'he informat, que entre nosaltres i el Rei hi ha el riu Tigris, que es passa amb embarcacions, i nosaltres no podríem travessar-lo sense barques: i de barques no en tenim. Romandre ací no és possible: perquè de queviures no hi ha manera d'haver-ne. Però per anar a ajuntar-nos als amics de Cirus, les víctimes ens han estat favorables del tot. Vet aquí doncs el que cal fer: separem-nos i que cadascú sopi amb el que té. Quan el corn farà el senyal com per dormir, plegueu el bagatge; al segon toc, carregueu les atzembles; al tercer, seguiu el vostre cap, l'atzembleria al llarg del riu, i els hoplites al defora.

Havent sentit aquestes ordres, els generals i els capitans es retiren i fan tal com s'ha dit. Des d'aquest moment Clearc comanda i els altres obeeixen no pas que l'haguessin elegit, sinó veient que era l'únic que tenia el cap que ha de tenir qui mana, mentre que els altres eren sense experiència.

El compte del camí que havien fet des d'Efes de Jònia fins al camp de batalla, era en noranta tres jornades, cinc centes trenta cinc parasangues o setze mil cinquanta estadis. I del camp de batalla fins a Babilònia deien que hi havia tres cents seixanta estadis.

Quan va haver-se fet fosc, Miltocites de Tràcia, amb els homes de cavall que duia, fins a quaranta, i com tres cents d'els de peu, tracis així mateix, desertà per anar-se'n amb el Rei. Clearc es posa al cap dels altres, com ho havia anunciat; els altres segueixen: i cap a mitjanit arriben a la primera etapa, on és Arieu i la seva tropa. En haver posat les armes davant les files, els generals i els capitans grecs se'n van a trobar Arieu. Llavors els grecs i Arieu i els principals dels que eren amb ell juren de no trair-se, i de ser aliats. Els bàrbars juren a més a més de guiar sense falsia. En jurar, degollen un brau, un llop, un senglar i un moltó; reben la sang dins un escut, i els grecs hi suquen l'espasa i els bàrbars la llança.

Després de donar-se aquestes penyores, Clearc parla així:

-Vejam, Arieu, ja que vosaltres i nosaltres tenim el mateix camí a fer, digues ¿quina és la teva opinió sobre la marxa: ens en tornem per on hem vingut, o creus haver ideat alguna altra ruta millor?

Arieu respon:

-Si ens en tornem per on hem vingut, morirem tots de fam: perquè ara no tenim gens de queviures. En les disset jornades darreres fetes per arribar ací no hem trobat res en el país, o allí on hi havia alguna cosa, nosaltres ho hem consumit passant. Ara pensem en una ruta més llarga, però en la qual no ens mancaran queviures. Hem de fer les primeres jornades tan fortes com puguem, a fi d'allunyar-nos com més millor de l'exèrcit del Rei. Perquè un cop li drem un aventatge de dos o tres dies de camí, el Rei ja no podrà

aconseguir-nos; amb poques tropes no gosarà encalçar-nos, i si en té moltes no podrà anar de pressa; i potser també li escassejaran els queviures. Vét aquí- diu Arieu -el parer que jo tinc.

Aquest pla estratègic no podia dur a altra cosa sinó a escapolir-se o a fugir del Rei: però l'atzar dirigí millor l'exèrcit. Perquè en ser de dia, tot d'una es posaren en marxa, tenint el sol a la dreta, comptant d'arribar a posta de sol a llogarrets de la Babilònia: en això no s'enganyaven. Cap a la tarda, els sembla de veure cavalleria enemiga: i aquells dels grecs que es trobaven fora dels rengles, corren a formar-hi. Arieu, que per haver estat ferit s'esqueia a anar en carro, davalla i es posa la cuirassa, així com els que eren amb ell. Mentre s'armen, els exploradors que havien enviat endavant, tornen dient que no és cavalleria, sinó atzembles que pasturen. De seguida tothom va conèixer que el Rei s'havia atendat per allí prop: i de fet, s'obirava fum en els llogarrets no pas lluny. Clearc, però, no marxa contra l'enemic: perquè veia que els soldats estaven rendits i en dejú: i que també ja era tard. Amb tot, no es decanta tampoc d'allí, guardant-se que no semblés que fugia; sinó que mena la seva gent dret endavant i a posta de sol s'atenda amb el cap de la columna en els llogarrets més pròxims, dels quals l'exèrcit del Rei havia arrapinyat fins la fusta de les cases.

Els primers, doncs, s'acampen d'una manera o altra; però els segons, arribant a nit fosca, s'allotgen cadascú on s'esqueia, i fan un gran aldarull cridant-se els uns als altres, talment que fins els enemics els senten, i les avençades més pròximes dels enemics fugen de llurs tendes. Això va ser evident l'endemà: perquè no va aparèixer més pels voltants ni cap atzembra ni campament, ni fum. El Rei mateix, pel que sembla, es va esbalaïr de l'atansament de l'exèrcit i es va veure clar l'endemà pel que va fer.

Més avençada la nit, una terror semblant s'apoderà dels grecs: brogit, tumulte com sol haver-hi quan sobrevé una de aqueixes terrors. Clearc, que s'esqueia a tenir prop seu Tolmides d'Elea, el millor pregó de seu temps, li dóna ordre de cridar silenci i de proclamar tot seguit que els caps fan a saber, que aquell que denunciarà qui és que ha deixat anar un ase entre les armes, rebrà per recompensa un talent d'argent.

En haver-se fet aquesta crida, els soldats comprenen que l'alarma ha estat vana, i que els caps estan bons i sans. A trenc d'alba, Clearc ordena als grecs de posar les armes en fila, talment com en dia de batalla.

## CAPÍTOL III

### TREVA AMB EL REI I AMB TISSAFERNES

El que més amunt he escrit, que el Rei es va esbalaïr de l'aproximació de l'exèrcit, llavors va ser evident. Perquè ell que la vigília enviava l'ordre de rendir les armes, ara a la sortida del sol envia uns heralds a proposar treves. Aquests, arribats a les avantguardes, demanen els caps.

Les sentinelles havent fet el report, Clearc, que en aquell moment s'esqueia a inspeccionar les files, diu a les sentinelles d'invitar els heralds a esperar-se fins que ell tingui lleure. Disposa llavors les tropes de manera que ofeireixin a l'ull el bell aspecte d'una falanx atapeïda de pertot, i que cap dels soldats sense armes no estigui en evidència; després fa venir els missatgers, i ell mateix els surt a l'encontre, amb els seus soldats més ben armats i més ben plantats, i diu als altres generals de fer el mateix.

En ser davant dels missatgers, els pregunta què volen. Ells diuen que vénen per una treva, amb missió d'anunciar als grecs les intencions del Rei, i al Rei les intencions dels grecs.

Clearc respon:

-Anuncieu-li, doncs, que de primer cal combatre, perquè no tenim de què dinar: i ¿qui gosarà parlar de treves als grecs si no els procura dinar?

Havent sentit aquests mots els missatgers es retiren, i tornen tot d'una, la qual cosa prova que el Rei era per allí prop, ell o algú altre encarregat per ell de la negociació. Diuen que el Rei troba raonable la petició i que tornen amb guies que, si la treva es conclou, els conduiran en un indret on tindran queviures. Clearc pregunta si la treva es fa per aquells que van i vénen per les negociacions, o si també hi haurà treva per als altres. I ells:

-Per a tots- responen -fins que les vostres proposicions hauran estat anunciades al Rei.

Després d'aquesta promesa, Clearc els fa allunyar i celebra un consell: i s'opina de fer la treva tot d'una i d'anar en tranquil·litat a l'indret on són els queviures i proveir-se'n.

-També és el meu parer; però no ho comunicaré tot seguit, sinó que ho diferiré fins que els enviats temeran que no hagin refusat de fer les treves; i fins jo crec bo- afegí -que els nostres soldats tinguin la mateixa por.

Quan li sembla el moment oportú, anuncia que accedeix a la treva, i tot d'una prega de ser conduït on són els queviures.

Els el condueixen. Clearc es posa, doncs, en marxa després d'haver conclòs la treva, amb l'exèrcit en ordre de batalla, i ell mateix a l'avantguarda. Topen amb fossats i canals, tan plens d'aigua, que és impossible de travessar-los sense ponts; però fan passeres amb palmeres caigudes, i amb altres que les tallen.

Allí es va poder veure quin general era Clearc. Amb la mà esquerra tenia la pica, amb la dreta un bastó: si algun soldat dels destinats a aquesta feina li sembla que ronseja, li venta cop i en tria un de capaç: ell mateix posa mans a l'obra, entrant dins el llot, talment que hauria estat una vergonya per tots de no escarrassar-se amb ell. Havia destinat a aquesta feina els que tenien fins a trenta anys: però en veure's l'escarrassament de Clearc, s'hi posen també els més vells. I Clearc s'escarrassava molt més, sospitant que els fossats, no eren sempre tan plens d'aigua: perquè no era pas el temps que es rega el camp; però presumia que, a fi de fer veure des d'aleshores als grecs que hi hauria qui sap les dificultats per a la marxa, el Rei havia deixat anar aquella aigua pel pla.

Bo i marxant, arriben als llogarrets on els guies havien indicat de pendre els queviures: hi havia blat a balquena i vi de palmera i un vinagre cuit que es treu també de les palmeres. Pel que fa als dàtils mateixos, els que s'assemblen als que es venen a Grècia, els deixaven pels esclaus; als senyors en servien de triats, que enamoraven per la bellesa i la grandària: llur color no es desassembla en res de l'ambre. En fan assecar també, que els reserven com a llamins: i són deliciosos durant el beure, però fan mal de cap. Allí també els soldats menjaren per primera vegada el «cervell de palmera»: molts s'admiraven de la forma i del gust tot particular que té: però feia també un mal de cap terrible. La palmera, així que li han arrencat el cim de la tija, s'asseca completament.

Allí hi sojornen tres dies. De part del Gran Rei, arriba Tissafernes amb el germà de la dona del Rei, i tres perses més, i un gran seguici d'esclaus. Els generals grecs els surten a l'encontre, i Tissafernes els

parla el primer així, per medi de l'interpret:

-Jo, oh grecs, habito un país veí de Grècia: veient-vos caiguts en mals nombrosos i sense sortida, he considerat com una troballa, si podia obtenir del Rei que em concedís de dur-vos salvats a Grècia. Perquè penso que no em serà malagraït ni per la banda vostra ni per la de tot Grècia. Sabent-ho, he fet la requesta al Rei, dient-li que era just de concedir-me aquesta gràcia, havent estat jo el primer d'anunciar-li que Cirus empenia una expedició contra ell, i d'acudir portant-li un socors juntament amb la nova; que l'únic de tots els que han estat oposats als grecs, no he fugit, sinó que m'he obert pas i m'he ajuntat amb el Rei en el vostre campament, on el Rei havia fet cap després d'haver occit Cirus, i he empaitat els bàrbars a sou de Cirus amb les tropes que veus ara presents amb mi, i que li són les més fidels. Ell m'ha promès de deliberar sobre aquestes coses: però m'ha encarregat de venir-vos a preguntar, per què haveu pres les armes contra ell. I us aconsello de respondre amb mesura a fi que em sigui de més bon fer, si és que puc fer alguna cosa de bo per vosaltres vora del Rei.

A aquestes paraules, els grecs s'aparten, escateixen i responen, per boca de Clearc:

-Nosaltres no ens hem pas reunit per fer la guerra el Rei, ni hem marxat contra el Rei; sinó que Cirus ha trobat molts pretextos, com tu bé saps, per agafar-vos a vosaltres desprevinguts i dur-nos a nosaltres fins aquí. Amb tot, quan el veïèrem en perill, ens avergonyírem davant dels déus i dels homes, de trair-lo, nosaltres que el temps abans ens havíem prestat a tot el bé que ens havia fet. Després que Cirus és mort, ni disputem al Rei la sobirania, ni hi ha de què hàgim de voler fer cap mal a les terres del Rei, ni tenim intenció d'occir-lo; i ens en tornaríem al nostre país, si ningú ens inquietés: ara, que a qui ens faci tort provarem, amb l'ajuda dels déus, de rebutjar-lo; però si hom és generós amb nosaltres, farem tot el que sigui del nostre poder per no ésser vençuts en generositat.

Així parlà Clearc. Després d'haver-lo sentit, Tissaernes diu:

-Jo transmetré aquestes paraules al Rei, i a vosaltres tot seguit les seves intencions; i fins que jo tornaré, que subsisteixi la treva: nosaltres us proporcionarem un mercat.

L'endemà, no vingué: de manera que els grecs ja s'hi encaparraven. Al tercer dia vingué, dient que venia havent obtingut del Rei permís per salvar els grecs, malgrat que molts s'hi oposaven del tot, pretenent que no era digne del Rei de deixar anar una gent que havia fet armes contra ell. I acabà dient:

-Ara podeu rebre de nosaltres la fermança que us procurarem un país amic, i que us tornarem sense parany cap a Grècia, fornint-vos mercat; i allà on no hi hagi manera de comprar, us deixarem pendre del país els queviures. Però vosaltres, per la vostra banda, cal que ens jureu, de passar de debò com per país amic, sense fer dany, prenent menjar i beure només quan no us fornirem mercat: i quan us fornirem mercat, comprant els queviures.

Aquestes condicions semblaren bé; juren, i Tissaernes i el germà de la dona del Rei donen la dreta als generals i als capitans dels grecs, i la prenen dels grecs. Després d'això Tissaernes diu:

-Ara me'n torno amb el Rei: quan hauré acabat el que he de fer, tornaré amb els meus bagatges per endur-vos-em cap a Grècia i tornar jo mateix a la meva província.



# CAPÍTOL IV

## MARXA AMB ARIEU I TISSAFERNES: NEIX LA DESCONFIANÇA

Després d'això, els grecs i Arieu, atendats els uns al costat dels altres, esperen Tissafernes més de vint dies. Durant aquests, vénen a visitar Arieu els seus germans i altres parents. Altres perses igualment visiten els que eren amb ell, i els encoratgen, i alguns fins els donen fermança de part del Rei, que el Rei no els en servirà mal record per l'expedició que han fet amb Cirus ni per res del que ha passat. Estant les coses en aquest punt, es va veient clar que la gent d'Arieu te menys miraments envers els grecs, de manera que els demás grecs no abellint-se'n, van a trobar Clearc i els altres generals i els diuen:

-Per què restem? ¿No sabem que el Rei pagaria qualsevol cosa per la nostra pèrdua, a fi de posar als altres grecs la por al cos, de fer campanya contra el Rei gran? I ara ens insinua de romandre perquè té les tropes dispersades: però que centri de bell nou l'exèrcit; no hi ha pas manera que no se'ns llenci damunt. Potser cava, potser aixeca murades, perquè el camí ens sigui impracticable. perquè mai no s'avindrà de bon cor que tornem a Grècia a publicar com nosaltres, pocs que som, hem vençut el Rei davant les seves portes, i ens hem retirat embromant-lo.

Clearc respon als que li enraonaven així:

-Jo també penso en tot això; però reflexiono que, si ara ens en anem, semblarem anar-nos-en per fer la guerra i obrar contra la treva. Llavors, de primer ningú no ens procurarà mercat, no sabrem d'on treure el blat, ningú ens servirà de guia. I tot d'una que fem això, Arieu s'allunyarà de nosaltres: de manera que no ens restarà cap amic, ans els mateixos que ho eren esdevindran enemics nostres. Si hi ha cap altre riu que hàgim de passar, no ho sé: el que sabem és que l'Èufrates és impossible de travessar-lo quan hi ha enemics que ho destorben. Si cal combatre, no tenim cavalleria aliada, mentre que la cavalleria enemiga és nombrosíssima i d'allò més ben muntada. De manera que vencedors, ¿qui matariem? I vençuts, no se'n salva ni un. Jo tampoc no sé per què el Rei, que tants de medis té de combat, si desitja la nostra pèrdua ha de fer un jurament i donar la dreta i invocar els déus per testimonis per fer la seva fe sospitosa als grecs i als bàrbars.

Digué moltes altres coses semblants.

En això arriba Tissafernes, amb la seva tropa com si hagués de tornar cap a casa, i Orontas igualment amb la seva tropa. Aquest duia la filla del Rei que havia esposada. Es posen doncs en marxa, sota la guia de Tissafernes, que forneix mercat. Arieu, seguit de l'exèrcit bàrbar de Cirus, marxa també amb Tissafernes i Orontas, i s'atenda amb ells. Els grecs, que se'n malfien, marxen per llur costat amb llurs capitostos i s'acampen també de banda, a una distància d'una parasanga o menys; en fi, es vigilen els uns als altres com a enemics, cosa que tot d'una engendra sospita. De vegades fent llenya en el mateix indret, plegant farratge o altres coses paregudes, es colpien els uns al altres: de manera que això també produïa odi. Després de tres etapes, arriben a la muralla anomenada de la Mèdia i passen part de dins d'ella: és construïda de maons cuïts lligats amb quitrà, en una amplària de vint peus i una alçària de cent: de llargada deien que feia vint parasanges; i dista de Babilònia no gaire tros.

D'allí fan dues jornades de marxa, vuit parasanges: i travessen dos canals, l'un per un pont, l'altre per una passera de set barques. Aquests canals derivaven del riu Tigris, i hi havien obert recs per al país, d'antuvi amples, després més petits: i per fi, petits reguerons, tal com a Grècia per als millars. Arriben al

Tigris; vora el qual riu hi ha una ciutat gran i populosa, per nom Síttaque, a una distància de quinze estadis del riu. Els grecs s'atenden prop d'ella tocant a un jardí gran i bell i de tota mena d'arbres.

Els bàrbars havien travessat el Tigris, i no apareixien enlloc.

Després de sopar, Pròxenos i Xenofont es passejaven, per escaiença, endavant de les armes (1).

Arriba un home que pregunta a les sentinelles avençades, on podria veure Pròxenos o Clearc: per Menó no demanava, i això que venia de part d'Arieu, hoste de Menó. I en ser que Pròxenos ha dit: «Jo soc qui cerques», aquell home diu:

-M'envien Arieu i Artàozos, gent fidel a Cirus que us volen bé. Us recomanen de guardar-vos, no sigui cosa que els bàrbars us ataquessin aquesta nit: hi ha moltes tropes dins el jardí veí. Us recomanen igualment d'enviar una guàrdia al pont del Tigris, que Tissafernes ha resolt de tallar aquesta nit, si pot, per agafar-vos entre el riu i el canal.

En sentir aquestes coses, el duen a presència de Clearc, i li donen compte del que l'home diu: Clearc en sentir-ho es trasbalsa d'allò més i li ve por. Un jovenet però dels presents, reflexiona, i diu, que no hi havia seqüència entre allò d'atacar i allò de tallar el pont:

-Perquè és clar que si ataquen, o hauran de vèncer o de ser vençuts. Si vencen, ¿de què els serveix de tallar el pont? Perquè, ni que hi hagués molts ponts, nosaltres no sabríem on fugir per salvar-nos; i si som nosaltres qui vencem, bo i romput el pont no tindran ells on fugir; ni tampoc podrà socorre'ls ningú, de tanta gent que hi ha a l'altra vora, des del moment que el pont estarà romput.

En haver sentit això, Clearc pregunta a l'enviat quina és l'extensió del país entre el Tigris i el canal. Aquest respon que és molta, i que hi ha llogarrets i nombroses ciutats grans. Llavors coneixen que els barbres han enviat aquell home per sota mà, de por que els grecs, després d'haver destruït el pont romanguessin dins l'illa, on haurien pogut tenir per atrinxerament de l'un costat el Tigris i de l'altre el canal: traient queviures d'aquella mena d'illa, que era vasta i fèril, poblada de cultivadors; i ultra això, oferint un refugi per a qui volgués fer mal al Rei.

Se'n va de seguida a reposar: enviant amb tot una guàrdia al cap del pont: però no l'atacà ningú, ni d'enlloc vingué davant del pont cap enemic, com van comunicar les sentinelles. L'endemà a punta d'alba, hom travessa el riu per un pont de trenta set barques, amb totes les precaucions possibles; perquè alguns dels grecs que eren prop de Tissafernes havien previngut que en passar serien atacats; però era fals. Només en pasar, va aparèixer Glos amb uns quants més, mirant si hom travessava el riu; i en haver-ho vist, s'allunyà al galop.

Per les vores del Tigris, en quatre jornades de marxa, vint parasanges, fan cap al riu Fiscos, ample d'un pletre: hi ha un pont. En aquell indret s'aixeca una ciutat gran, el nom de la qual és Opis. Davant d'ella s'encontra amb els grecs el germà bastard de Cirus i d'Artaxerxes, que duia de Suses i d'Ecbatana un exèrcit considerable en socors del Rei. Atura el seu exèrcit i mira pasar els grecs. Clearc feia desfilar l'avantguarda de dos en dos: de tant en tant marxant, de tant en tant aturant-se: així, tanta estona com el cap de la columna s'aturés, tanta estona es veia també obligat el gros de la columna a aturar-se; de manera que la columna va semblar d'allò més nombrosa als mateixos grecs, i el persa que se la mirava se'n va esbalaïr tot.

D'allí en sis etapes d'erm a través de la Mèdia, trenta parasangues, fan cap a les viles de Parisatis, mare de Cirus i del Rei. Tissafernes, per insultar a Cirus, permet als grecs de saquejar-les, llevat de fer esclaus. Hi havia molt de blat i bestiar i altre botí.

D'allí fan quatre jornades de marxa a través de l'erm, vint parasangues, tenint el Tigris a l'esquerra. A la primera etapa, a l'altra vora del riu, veuen una ciutat gran i pròspera, anomenada Cenes, de la qual els bàrbars transporten damunt de rais, fets de pells, pans, formatges, vi.

(1) Amb l'expressió «Les armes» es designava el mateix campament, els llocs de guàrdia, o més precisament l'indret on les armes eren deixades reunides en feixos.

## CAPÍTOL V

### TRAÏCIÓ DE TISSAFERNES

Després d'això, atenyen el riu Zapatas, d'una amplària de quatre pletres. Hi sojornen tres dies. Hom tenia sospites: però no es tenia la prova de cap parany. Clearc va decidir-se a una assentada amb Tissafernes, per a veure si podia fer cessar les sospites abans que en sortís la guerra: i envia algú a dir que dessitjaria tenir una assentada amb ell. Tissafernes l'invita a venir tot d'una. En ser que estan plegats, Clearc diu:

-Jo sé, Tissafernes, que hi ha hagut entre nosaltres juraments, i que ens hem donat la dreta de no fer-nos mútuament cap tort. Amb tot, veig que et guardes de nosaltres com d'uns enemics, i nosaltres, veient això, ens guardem per la nostra banda.

»Com que per bé que escorcollo no puc descobrir que tu hagis provat de fer-nos cap mal, i jo sé clar i net que el que és nosaltres no pensem tampoc en res semblant, m'he decidit a venir a enraonar amb tu a fi que, si podem, esvaïssim aquesta desconfiança mútua. Perquè sé que els homes que per una calúnnia, i també els que per una sospita, es temen els uns als altres, i volen prevenir abans de patir, causen mals irremeiables a gent que no anaven a fer ni per altra banda tenien intenció de fer res de tal. Convençuts, doncs, que aquests malentesos amb una entrevista és com millor poden cessar, vinc i vull provar-te que tu et malfies de nosaltres sense raó. Perquè de primer, i és la més gran garantia, els nostres juraments a la cara dels déus ens priven de ser enemics. I qui té consciència d'haver-los negligit, el que és jo no el felicitaria mai. Perquè la guerra dels déus no sé amb quina llestesa fuig ningú que la defugi, ni en quines tenebres pot esquitllar-se, ni en quina fortalesa retreure's: perquè arreu tota cosa és sotmesa als déus i per tot damunt tota cosa els déus imperen per un igual. Vet aquí el què penso sobre els juraments sobre els déus als quals hem confiat l'amistat pactada.

»Passant a consideracions humanes, jo et miro al present, com el nostre bé més gran. Perquè amb tu tot camí és obert, tot riu gualejable, no hi ha fretura de queviures; sense tu, tot camí s'endinsa en les tenebres: perquè no en sabem res; tot riu és de mal passar, tota multitud és esfereïdora, i més esfereïdora la solitud: perquè és plena de tota privació. Si ens tornàvem bojós i t'occiem ¿què hauríem produït occint el nostre benefactor, sinó una lluita amb el Rei, el venjador més terrible? I encara de quines esperances em privaria a mi mateix si emprenia, de fer-te cap mal, jo t'ho diré.

»Jo he desitjat de ser l'amic de Cirus, creient-lo l'home del seu temps més apte per fer bé a qui volgués. Jo et veig avui a tu amo del poder i de la contrada de Cirus, conservant per això el teu propi

governament: veig que aquesta potència reial, de la qual Cyrus s'havia fet una enemiga, és al contrari una aliada per a tu. Essent així, qui és tan boig que no vulgui ser el teu amic? Però encara et diré, més, d'on me ve l'esperança que tu voldràs ser amic nostre. Sé que els Misians us són amoïnosos: jo penso, amb les forces de què dispo, fer-vos-els ajupir; i sé que els Písidés també. I sento dir que hi molts altres pobles tals als quals jo penso que faria acabar de pertorbar la vostra ventura. I els egipcians, contra els quals us sé sobretot irritats, no veig pas quines forces aliades podríeu esmerçar per a castigar-los millor que les que són amb mi. En fi, entre els que habiten entorn, si amb algú volguessis ser amic, ho series com al més gran de tots; i si algú t'inquieta, obraràs com a senyor, tenint-nos de servidors a nosaltres, que et servirem no per amor de la soldada solament, sinó també de l'agraïment que per haver-nos salvat et duriem en justícia. A mi, quan considero tots aquests motius em sembla talment estrany que et malfiïs de nosaltres, que és la cosa que en sabria més dolç de sentir el nom de l'home prou hàbil en l'art d'enraonar per convèncer-te amb les seves enraonies que nosaltres conspirem contra tu.

Així parla Clearc; Tissafernes respon:

-Sí, estic content, Clearc, de sentir de tu paraules tan entenimentades; pensant d'aquesta manera, si meditaves contra mi alguna cosa de mal, em sembla que series tan mal intencionat envers tu mateix com envers mi. Però perquè estiguis ben segur que no tindríeu raó de malfiar-vos ni del Rei ni de mí, escolta pel teu cantó: Si volíem perdre'us, ¿et sembla que ens mancaria prou cavalleria o infanteria o armes per estar en condicions de fer-vos dany, sense córrer per la nostra banda cap perill? Els terrenys propis per atacar-vos ens mancarien, et sembla? I aqueixes planures tan grans que ens són amigues i que amb tant de fatig travesseu, i aqueixes serralades que veieu davant i que heu de passar, per ventura no podem, ocupant-les per endavant, fervos-les impracticables i aqueixos rius tan nombrosos, al pas dels quals podem regular ¿quants de vosaltres ens abellirà de combatre? I n'hi ha que de cap manera no els travessaríeu, si nosaltres no us féssim pasar. Si en tot això som vençuts, el foc val a dir que és més fort que els fruits de la terra: i podríem, incendiant-los, arrengrer en batalla contra vosaltres la fam, amb la qual, per molt valents que siguéssiu, no podríeu pas combatre. ¿Com, doncs, tenint tants de medis per fer-vos la guerra, i cap de perillós per a nosaltres, de tots aquests aniríem a triar l'única manera que sigui impia davant dels déus i vil davant dels homes? És cosa de gent en un mal pas, sense recursos, estreta per la necessitat, miserable en fi, que vol treure algun profit de perjuri envers els déus i de la mala fe envers els homes. No, Clearc, nosaltres no serem mai tan desenraonats ni tan toixos! ¿Per què, quan podíem exterminar-vos, no hi hem vingut a parar? Sàpigues bé que la causa n'és el desig que jo tenia de guanyar-me la confiança dels grecs; i que les tropes estrangeres amb les quals Cyrus, en pujar cap a les terres altes, no comptava sinó perquè les pagava, jo pogués, en davallar refermar-m'hi a còpia de benifets. Ara, dels aventatges que podeu oferir-me, tu n'has dit alguns: però el més gran jo ja el sé. Perquè és permès al Rei sol de portar la tiara dreta damunt del cap; però per ventura, vosaltres presents, fora fàcil a un altre de portar-la-hi també damunt del cor (1).

Parlant així va semblar a Clearc que deia la veritat; i respon:

-Aquests, doncs- diu -que quan nosaltres tenim tals motius d'amistat, proven, amb llurs calúmnies de fer-nos tornar enemics, no són dignes dels darrers suplicis?

-El que és jo- fa Tissafernes -si voleu, els generals i els capitans, venir a mí, us diré obertament qui són que em diuen que tu conspires contra mí i contra el meu exèrcit.

-Jo- digué Clearc -te'ls duré tots: i per la meua banda et revelaré també d'on m'hi he tret el que sento dir de tu.

Després d'aquesta conferència, Tissafernes, fent uns grans afalacs a Clearc, l'incita a romandre a sopar amb ell. L'endemà Clearc, de tornada al campament apareix clarament convençut de les disposicions amicals de Tissafernes i reporta el que aquest ha dit; i afegeix que cal que els invitats vagin a la tenda de Tissafernes, i que aquells dels grecs que fossin convictees de calúmnia, siguin castigats com a traïdors enemics dels grecs. Sospitava que el calumniador era Menó, sabent que s'havia entrevistat, igual que Arieu, amb Tissafernes, que formava un partit contra ell, i que conspirava per a guanyar-se tot l'exèrcit i esdevenir l'amic de Tissafernes. Clearc, per la seva banda, volia conciliar-se l'afecte de l'exèrcit sencer i treure's d'entre peus aquells que li feien nosa.

Alguns soldats, però, li contradiuen, opinant que no han d'anar-hi tots els generals i capitans i que cal malfiar-se de Tissafernes. Però Clearc insisteix fortament, fins a aconseguir d'anar-hi cinc generals i vint capitans; els segueixen uns dos cents soldats com si anessin a mercat.

En ser a les portes de Tissafernes, els generals són cridats dins, Pròxenos de Beòcia, Menó de Tessàlia, Agias d'Arcàdia, Clearc de Lacedemònia, i Sòcrates d'Acaia: els capitans resten a la porta. Al cap de no gaire estona, al mateix senyal, són agafats els de dins i degollats els de fora. Després d'això, tot de cavallers bàrbars, galopant pel pla, occeixen tots els grecs que topen, siguin esclaus siguin lliures. Els grecs estan tots admirats d'aquelles carreres de cavalleria que veuen des del campament, i vacil·len sobre el que hagin de fer, quan arriba Nicarc d'Arcàdia, fugitiu, ferit al ventre, i tenint-se les entranyes amb les mans, conta tot el que s'és esdevingut.

De seguida els grecs corren a les armes, colpits tots de terror i creient que els bàrbars van a arremetre tot d'una contra el campament. Però no vénen pas tots sinó Arieu, Artàozos i Mitrídates, que eren gent lleialíssima a Cyrus. L'interpret dels grecs diu que obira amb ells el germà de Tissafernes i que el reconeix. Duïen un seguici de perses acuirassats, com a trescents. En ésser prop, aquests demanen que si hi ha cap general o capità grec, s'adelanti per comunicar-li les ordres del Rei. Llavors els generals grecs Cleanor d'Orcomen i Sofènet d'Estimfal surten del camp amb precaució, i amb ells Xenofont d'Atenes, a fi de saber noves de Pròxenos. Quirísosof s'esqueia a ser lluny d'allí, en un llogarret amb altres fent provisió de queviures.

En ser a l'abast de la veu, Arieu parla així:

-Oh grecs, Clearc, descobert d'haver faltat als juraments i romput la treva, té el seu càstig i és mort. Pròxenos i Menó, que han denunciat la seva perfídia, són en gran honrament. Pel que fa a vosaltres, el Rei us exigeix les armes: diu que són seves, ja que eren de Cyrus, el seu esclau.

A això els grecs responen per boca del Cleanor d'Orcomen:

-Oh el més malvat dels homes, Arieu, i tots els altres que éreu amics de Cyrus, no us avergonyiu a la cara dels déus i dels homes, vosaltres que, després de jurar que reconixeríeu els mateixos amics i els mateixos enemics que nosaltres, ens haveu traït amb Tissafernes, el més descregut i el més criminal dels homes, que haveu assassinat els mateixos depositaris dels vostres juraments, i que havent traït els altres ara marxeu contra nosaltres amb els nostres enemics?

Arieu replica:

-Clearc ha aparegut com havent conspirat de fa temps contra Tissafernes i Orontas i tots els que érem amb ells.

A això Xenofont respon:

-Clearc, vull consentir-hi, si contra els juraments rompia les treves, té el seu càstig: perquè és just que morin els perjurs. Però Pròxenos, però Menó, que són els vostres benefactors i els nostres generals, envieu-los ací. Perquè és clar que essent els vostres amics i els nostres, procuraran donar-nos a vosaltres i a nosaltres els millors consells.

Llavors els bàrbars tenen entre ells una llarga conferència, i es retiren sense respondre res.

(1) Amb aquesta metàfora Tissafernes insinua que, ajudant-lo els grecs, pretindria a la corona.

## CAPÍTOL VI

### SEMBLANÇA DELS GENERALS ASSASSINATS

Els generals així presos són conduïts al Rei i moren decapitats. L'un d'ells, Clearc, era, per confessió de tothom que l'havia tractat, un home de guerra, un enamorat de la guerra fins a l'extrem. En efecte, mentre va durar la guerra dels lacedemonis amb els atenesos, romangué a Grècia; però en ser feta la pau, persuadí la seva ciutat que els tracis feien tort als grecs, i havent obtingut aprovació dels èfors, es feu a la vela per anar a guerrear contra els tracis que habiten part damunt del Quersonès i de Perint. Els èfors, havent canviat de parer, que ell ja era fora, provaren de fer-lo tornar de l'Istme; però ell llavors no obeí, i se n'anà navegant cap a l'Hel·lespont. En conseqüència, els magistrats d'Esparta el condemnaren a mort com a desobedient. Des de llavors, fugitiu, ve a trobar Cirus; i en altre lloc hem escrit per quins discursos guanyà la seva confiança. Cirus li dóna deu mil darics. Clearc els pren, però no es decanta a l'inacció; sinó que amb aquests diners aplega un exèrcit i fa la guerra als tracis. Vencedor en un combat, saqueja llur país, i continua fent la guerra, fins que Cirus té necessitat de les seves tropes: llavors parteix amb ell a una altra campanya.

Aquests em semblen doncs els actes d'un enamorat de la guerra, el qual, podent fruir de la pau sense vergonya ni dany, prefereix la guerra; i podent vagar, s'estima més afatigar-se per fer la guerra; i podent haver riqueses sense perill, prefereix de posseir-ne menys, i fer la guerra. I com qui despèn en amor o en qualsevol altre plaer, ell s'abellia de despendre en la guerra: tan enamorat de la guerra ell era.

I el seu talent militar apareixia en això, que amava el perill, i de dia i de nit duia els seus homes a l'enemic i en les ocasions arriscades era prudent, com ho testifica tothom que l'hi ha vist. Passava per hàbil a manar, tant com podia ésser-ho un home de l'humor que ell tenia. Perquè si per una banda era capaç com qualsevol altre de capficar-se perquè el seu exèrcit tingués tot el que era necessari, i de pendre per això totes les precaucions, per altra banda era també capaç d'engendrar en els qui el seguien la convicció d'haver d'obeir a Clearc. I això ho aconseguia a còpia d'ésser sever: tenia l'aire dur, la veu aspra, castigava sempre fort, de vegades amb ira, talment que se n'havia de penedir més d'un cop. Castigava per sistema, convençut que un exèrcit sense disciplina no serveix de res. Fins contaven que deia, que el soldat ha de témer més el seu cap que els enemics, ja sigui que hagi de fer una guàrdia, o estar-se de saquejar terres amigues o de marxar resoltament contra els enemics. Així en els perills els soldats volien escoltar-lo de debò i no li preferien ningú més. Llavors la duresa de la seva fesomia diu que prenia un no sé què de radiant, i la seva severitat no semblava ser més que fortalesa davant l'enemic:

talment que apareixia com una salvació, i ja no com un objecte d'esfereïment. Però un cop es veien fora del perill, que hi havia manera de passar sota d'altres caps, molts l'abandonaven. Perquè Clearc no tenia res de graciós: sinó que era sempre dur i cruel; de manera que els soldats, tenien envers ell els sentiments dels infants, no tenia qui el seguís per amistat i per devoció; però aquells que per manament de la ciutat, o obligats per la fretura o per qualsevol altra necessitat havien anat a parar sota les seves ordres, ell sabia perfectament fer-los obeir. D'ençà que van haver començat a vèncer els enemics amb ell, dos grans medis li crearen soldats excel·lents: la seva intrepidesa contra els enemics, i una por al càstig que els feia ben disciplinats. Tal era Clearc com a comandant: i diuen que no va voler mai gaire ser comandat per altres. Tenia, quan va morir, cap a una cinquantena d'anys.

Pròxenos de Beòcia va desitjar esdevenir un home capaç de grans coses: i per aquest desig va donar diners a Gòrgias de Leontini. Després d'haver pres un quant temps les seves lliçons, creient-se ja amb aptesa per comandar, i essent l'amic dels prínceps no ésser vençut a bons serveis, s'embranchà en els afers de Cirus. Esperava adquirir-ne un gran nom, un gran poder, i sumes considerables. Però, malgrat aquesta ambició, sempre fins a l'evidència provà que res d'això no volia adquirir-ho amb injustícia, sinó que pensava haver-hi d'arribar per medis justos i bells: altrament, no. Era de mena per comandar a gent honesta i bona: però sense aptesa per inspirar als seus soldats el respecte o la por: s'avergonyia davant dels soldats més que no pas els comandats davant d'ell, i es veia massa que temia més ell de fer-se mal veure dels soldats que no pas els soldats de desobeir-lo. Pensava que bastés, per ésser un bon cap i semblar-ho, elogiar a qui obra bé, i no elogiar a qui comet un tort. Així, doncs, la bona gent posada sota les seves ordres li duïen bona voluntat, mentre que els dolents, com a amansívol que era, conspiraven contra ell. Quan va morir, tenia com una trentena d'anys.

Menó de Tessàlia no dissimulava el seu fort daler de riqueses, i el seu daler de comandar per poder guanyar més, i el seu daler d'honors, per obtenir més profits; volia ésser l'amic dels poderosos a fi d'ésser impunement injust. Per assolir el que desitjava, el camí més curt per a ell eren el perjur, la mentida, l'engany: la senzillesa i la veritat per ell volien dir bajaneria. Era evident que no estimava ningú; i a aquell del qual semblava ser amic, li armava ostensiblement paranys. No es burlava mai d'un enemic, però no parlava mai amb els de la seva vora que no se'n burlés. No tramava mai contra els béns dels enemics: perquè creia difícil d'apoderar-se d'allò que és ben guardat; en canvi, únic entre tots, creia facilíssim de pendre el bé mal guardat dels amics. De tots els que coneixia perjurs i criminals, en tenia por com de gent ben armada; però dels que eren piadosos i practicaven la veritat, en treia profit com de gent que no eren homes.

Com hi ha qui rumbeja la seva pietat, la seva franquesa, la seva dretura, així Menó rumbejava de saber enganyar, de forjar mentides, de burlar-se dels amics: i considerava sempre la gent sense murrieria com a gent mal educada.

Quan empenia de ser el primer en l'afecte d'un altre, calumniava els primers ocupants, convençut que així havia de fer-se'l seu. Per fer-se obeir dels soldats, ho arranjava esdevenint el còmplice de llurs maleses. Pretenia fer-se honorar i fer-se fer la cort, mostrant que tenia més que ningú el poder i la voluntat de danyar. S'apuntava com un benifet, si algú s'allunyava d'ell, que no l'hagués perdut després d'haver-se'n servit.

Hom pot enganyar-se sobre ell en fets que no són visibles; però el que tothom sap, vet-ho aquí. Era encara en la flor de l'edat, quan obtingué d'Aristip un comandament de tropes estrangeres; i era encara en la flor de l'edat, quan va viure íntimament amb Arieu el bàrbar, que s'abellia dels xicots bonics: i ell

mateix, sense barba encara, tingué per amic Taripas, també sense barba. En morir els seus companys de generalat, per haver marxat contra el Rei amb Cyrus, havent fet ell el mateix no va morir; sinó que després de la mort dels altres generals el Rei va condemnar-lo a morir no com Clearc i els altres generals, que van ser escapçats, mort que sembla la més ràpida, sinó que diuen que va viure tot un any, havent sofert el suplici dels malfactors, i que aquesta va ser la seva fi.

Àgias d'Arcàdia i Sòcrates d'Acaia moriren així mateix; i d'ells ningú no se'n va riure mai com a covards a la guerra, ni els va titllar de traïdors a l'amistat. I estaven tots dos vora els trenta-cinc anys de llur naixença.



# LLIBRE TERCER

[Tot allò que feren els grecs durant l'expedició a les terres altes amb Cirus fins a la batalla, i tot allò que, després de mort Cirus, s'esdevingué en retirar-se els grecs amb Tissafernes durant la treva, ha estat exposada en els llibres anteriors].

## CAPÍTOL I

### DESCORATJAMENT DELS GRECS. DISCURS DE XENOFONT I ELECCIÓ DE NOUS GENERALS

Quan els generals van haver estat presos, i els capitans i soldats que els havien seguit, van haver mort, els grecs es trobaren en un gran mal pas, pensant que eren a les portes del Rei i que per tots cantons els voltaven qui sap les nacions i ciutats enemigues, sense ningú que els hagués de fornir mercat, a una distància de Grècia de no pas menys de deu mil estadis, sense cap guia per al camí, amb rius intravessables al mig que els barraven el camí de retorn; que els havien traït els mateixos bàrbars que havien pujat amb Cirus; que eren sols i abandonats, no tenint gens de cavalleria auxiliar; de manera que era evident que, vencedors, no matarien ningú, i, vençuts, ni un d'ells no sobreviuria.

En mig d'aquests pensaments, pocs d'entre ells aquell vespre tastaren menjar, i pocs encengueren foc, i molts aquella nit ni vingueren vora les armes. Reposaren cadascú on s'esqueia, sense poder dormir, del pesar i de l'enyorament de la pàtria, dels pares, de les dones, dels fills, que ja feien compte de no tornar a veure més. En aquesta disposició d'esperit tothom reposà.

Doncs hi havia a l'exèrcit un tal Xenofont, atenès, que no el seguia ni com a general, ni com a capità, ni com a soldat; sinó que Pròxenos, que era hoste seu d'antic, l'havia enviat a cercar del seu país, promentent-li, si venia, de fer-lo amic de Cirus, del qual ell mateix deia que n'esperava més aventatges que no pas de la pàtria. Xenofont, havent llegit la carta, consultà Sòcrates atenès sobre aquest viatge. Sòcrates, sospitant que no fos alguna cosa de culpable en la consideració de la ciutat això d'esdevenir amic de Cirus, ja que semblava que Cirus havia ajudat de valent els lacedemonis en la guerra contra Atenes, aconsella a Xenofont d'anar a Delfos a consultar el déu sobre aquest viatge. Xenofont hi va i pregunta a Apol·ló a quin és dels déus que ha d'ofedir sacrificis i pregueres, per fer de la manera més bella i millor el camí que medita, i per tornar bo i sà en haver reeixit bé. Apol·ló li respon a quins déus calia sacrificar. En venir altra vegada, diu l'oracle a Sòcrates. Aquest, en sentir-lo, li fa retret de no haver començat per preguntar què era millor per ell, que partís o que restés; ans, determinat ja d'anar-se'n, d'haver-se assabentat tan sols de com faria millor el viatge.

-Però ja que l'has interrogat així- diu -cal fer tot allò que el déu ha manat.

Xenofont, doncs, havent sacrificat a qui el déu li havia respost, s'embarca i aconsegueix a Sardes

Pròxenos i Cirus, ja a punt d'empendre el camí cap a les terres altes. És presentat a Cirus. Als desigs de Pròxenos, Cirus hi ajunta els seus de retenir-lo al seu costat: li diu que, tan aviat com finirà l'expedició el farà tornar de seguida. Es pretenia que l'expedició era contra els Písidés.

Feia, doncs, la campanya enganyat així, però no per Pròxenos, perquè aquest no sabia que l'embranchida anés contra el Rei, ni ho sabia tampoc cap altre dels grecs, llevat de Clearc. Quan van haver arribat a Cilícia, ja apareixia clar per tothom que l'expedició anava contra el Rei. Esfereïts del trajecte i mal disposats amb tot els demés, per vergonya els uns envers els altres i envers Cirus, havien seguit: i Xenofont era un d'ells.

En mig del capficament general, s'afligia amb els altres i no podia dormir. Amb tot, havent agafat una mica de son, va tenir un somni. Va semblar-li com, si en mig d'una tronada, un llamp caigués sobre la casa pairal, que s'en va abrandar tota. Esverat, es desperta amb un surt, i judica el somni per una banda bo, ja que, en mig de les penes i dels perills li havia semblat de veure una gran llum de Zeus; i per altra banda tenia por, el somni semblant-li venir de Zeus Rei, i el foc havent semblat abrandar-se en cercle, que no podria sortir del territori del Rei, ans s'hi trobaria tancat de tots costats per obstacles.

De quina natura era un somni tal, és permès d'esbrinar-ho pels esdeveniments que seguien el somni. Perquè va passar això. Així que es va haver despertat, el primer pensament que se li presentà és:

-Per què jec? La nit avença; i amb el dia és probable que els enemics arribin. Si caiem en poder del Rei ¿què impedirà que, després d'haver vist tot el que hi hagi de més espantós, i de sofrir tot el que hi hagi de més cruel, no morim amb ignomínia? De la manera de defensar-nos ningú no s'hi prepara ni se'n preocupa; ans jaïem com si tinguéssim temps d'estar tranquils. Jo, doncs, ¿de quina ciutat espero el general que obri en conseqüència? ¿A quina edat faig compte d'arribar jo mateix? Perquè el que és jo poc arribaré a vell, si avui m'abandonó als enemics.

Després d'això s'aixeca i convoca de primer els capitans de Pròxenos. I en tenir-los reunits, diu:

-Jo, oh capitans, no puc dormir, com tampoc vosaltres, em penso, ni jeure més, quan veig en quina situació estem. Perquè és evident que els enemics no ens haurien declarat una guerra oberta abans de creure haver-s'ho preparat tot bé: i amb tot, de nosaltres ningú no es preocupa de com podríem lluitar millor. I la veritat, si afluïxem i caiem en poder del Rei, ¿què ens pensem que hem de sofrir? Un home que després de tallar la testa i la mà del seu germà ja mort, del fill del seu mateix pare i mare les penja en una creu? I nosaltres, que no tenim ningú que ens prengui interès, que hem marxat contra ell per a fer-lo de Rei esclau i per a occir-lo, si haguéssim pogut, què ens pensem que hem de patir? ¿Per ventura no arribarà a tot, per a tractar-nos amb la ignomínia més extrema, i fer entrar així a tots els homes la por de moure mai guerra contra ell? Sí, per no caure en poder d'ell, cal fer qualsevol cosa. Jo, mentre ha durat la treva, no he cessat mai de plànyer-nos i de tenir per feliços el Rei i la seva gent en considerar l'extensió i la mena del país que posseïen, i com tenien a dojo les provisions, i quants d'esclaus, i quant de bestiar, i quant d'or i de vestits. I en canvi quan pensava en els nostres soldats que no podien tenir part en cap d'aquests béns si no els pagàvem, i del que compréssim sabia encara que en trindríem poc, i que els nostres juraments ens impediéssin tot altre medi d'adquirir el necessari que no fos comprant-ho: en rumiar aquestes coses, de vegades em feia més por la treva que no pas ara la guerra. Amb tot, ja que ells han romput la treva, em sembla que han posat fi a llurs ultratges i a les nostres inquietuds. Perquè aquests béns jeuen ara en mig, com un premi per a aquells de nosaltres que seran més homes de cor: i els jutges dels jocs són els déus que, com és de creure, estaran amb nosaltres. Perquè els enemics han perjurat

davant d'ells; i nosaltres, que tants de béns vèiem, ens en hem abstingut fermament, per respecte als juraments fets als déus: de manera que em sembla que podem marxar al combat amb una confiança molt més gran que no pas ells. Endemés, tenim uns cossos més bregats que els d'ells a suportar freds i calors i fatigues; i tenim també, amb l'ajuda dels déus, unes ànimes més valentes: i llurs homes són més fàcils de ferir i de matar que no pas nosaltres, si els déus, com abans, ens donen la victòria. Però potser també n'hi ha d'altres que tenen el mateix pensament. En nom dels déus, no esperem que altres vinguin a nosaltres per exhortar-nos a les més belles accions: ans comencem nosaltres a abrivar els altres pel camí de la virtut. Mostreu-vos els més valents dels capitans, i més dignes de ser generals que els generals mateixos. Pel que fa a mi, si vosaltres, voleu marxar on jo us dic, vull seguir-vos; i si vosaltres m'ordeneu de conduir-vos, no pretexto per res la meua edat; ans em considero de tenir tota la vigoria per rebutjar de sobre mi els mals.

Així parla Xenofont. Els capitans, després d'haver escoltat aquests raonaments, el pregunten tots de conduir-los, llevat d'un tal Apollònides, el qual, amb un accent beoci, pretén que és una ximpleria qui proposés cap altre medi de salvació que no fos de convèncer el Rei, si és possible. I comença llavors a parlar del mal pas. Però Xenofont interrompent-lo diu:

-Home admirable, tu ni comprens el què veus, ni et recordes del què sents. No obstant, tu eres amb nosaltres, quan el Rei, després de la mort de Cirus, tot enorgullit de la seva obra, ens envià la intimació de rendir les armes. Però com que nosaltres no les hem rendides, ans hem vingut armats a atendar-nos vora d'ell, ¿què és que no ha fet, enviant emissaris, sol·licitant treves, fornint els queviures, fins que la treva tingué lloc? Llavors els generals i els capitans, tal com tu demanes, van venir a parlamentar amb ells, sense armes, refiats de la treva; i ara colpits, agullonats, injuriats, no poden almenys obtenir la mort, els mesquins, i tant, n'estic segur, que la desitgen. ¿I tu, sabent tot això, tractes de ximpler els qui inviten a defensar-se, i exhortes a tornar a conciliar-nos el Rei? El que és a mi, companys, em sembla que no s'ha d'admetre aquest home entre nosaltres: llevem-li la capitania, carreguem-lo de bagatges, i que serveixi de bagatger. Perquè un home deshonra la pàtria i tota la Grècia, quan, essent grec, és com aquest.

Llavors Agàstias d'Estimfal, prenent la paraula, diu:

-Però aquest home no té res a veure ni amb la Beòcia ni amb enlloc de Grècia. Perquè jo l'he vist, que té les dues orelles foradades com un lidi.

I així era. El tragueren, doncs: i els altres, recurrent els quarters, allí on el general vivia, cridaven el general; I, on havia desaparegut, el sotsgeneral; on vivia el capità, el capità. Quan tothom és reunit, s'asseuen davant les armes: i els reunits eren, entre generals i capitans, al voltant d'una centena. Al moment que això passava, era prop de mitjanit.

Llavors Hierònim d'Elis, el més vell dels capitans de Pròxenos, comença de parlar així:

-Generals i capitans, en vista de les circumstàncies presents, ens ha semblat bo de reunir-vos i de convocar-vos, per pendre, si podem, un bon determini. Parla- digué -també tu, Xenofont, repeteix el que ens has dit a nosaltres.

Llavors Xenofont diu:

-Tots sabem que el Rei i Tissafernes han fet agafar els que han pogut de nosaltres; pel que fa als altres, és clar que conspiren contra ells per fer-los morir, si poden. Al meu entendre, doncs, hem de fer-ho tot per no caure mai en poder dels bàrbars, ans més aviat, si podem, perquè caiguin ells en el nostre. Ara, sapigheu bé tots, tants com ara són reunits, que esteu en una avinentesa decisiva. Perquè els soldats tots us tenen els ulls a sobre, i si us veuen descoratjats, tots seran covards; però si vosaltres pareixeu els primers disposats a anar contra l'enemic, i a animar els altres, sapigheu bé que us seguiran i s'escarrassaran a imitar-vos. I tal volta també és just que vosaltres us distingiu d'ells: perquè vosaltres són generals, taxiarques, capitans: quan hi havia pau, vosaltres fruíeu de més part de riqueses i d'honors: ara també, doncs, ja que estem en guerra, heu de trobar just vosaltres mateixos que hàgiu de ser més valents que la turba, i que hàgiu d'adelantar-vos-li a prevenir i a passar fatic allí on calgués. I ara de primer jo crec que fareu un gran servei a l'exèrcit, si us ocupeu a reemplaçar, com més aviat millor, els generals i els capitans que han mort. Sense caps, res de bell, res de bo, en suma, res absolutament no es fa, a la guerra sobretot. Perquè la disciplina fa l'efecte que és la salut; i la indisciplina ha perdut a molts. Quan haureu elegit tants de caps com calgui, si reunim els altres soldats i els encoratgem, jo crec que farem una cosa absolutament en saó. Perquè sens dubte també ja haureu reparat amb quin decandiment han acudit a les armes, amb quin decandiment han muntat les guàrdies. Mentre estaran així, jo no sé quin partit se'n pot treure, sigui que calgués res de nits, sigui de dies. Ara, si algú els gira les idees cap a un altre cantó, de manera que no pensin solament en el que han de sofrir, sinó també en el que han de fer, estaran molt més animats. Perquè sabeu que no és la multitud i la força que a la guerra fan la victòria; sinó que aquells que, ajudant els déus, van amb una ànima més vigorosa contra els enemics, els d'enfront poques vegades els resisteixen. I el que és jo he reflexionat també, companys, que aquells que en els combats s'esforcen a salvar la vida de totes maneres, fan gairebé sempre una mort covarda i vil, i aquells que saben que la mort és comú i necessària a tots els homes, i que combaten per morir bellament, jo veig que són més aviat aquests que arriben a la vellesa, i mentre viuen, s'ho passen més feliç. Convençuts d'aquestes màximes, ens cal avui, ja que estem en tals circumstàncies, ser nosaltres mateixos homes de cor i excitar-hi els altres.

Dit això, calla. Després d'ell, Quirísos pren la paraula:

-Abans, Xenofont, solament et coneixia per haver sentit a dir que eres atenès. Però avui et lloco pel que dius i pel que fas, i voldria que els demés fossin com tu: perquè seria un bé general. I ara- diu -no triguem, companys, separem-nos ja, i elegiu cabdills els que no en tingueu, i feta l'elecció, veniu al mig del campament i dueu els elegits; després convoqueu ací els altres soldats i que estigui prop de nosaltres -diu- l'herald Tòlmides.

I dient aquests mots, s'aixeca, perquè no hi hagi cap retard i s'executi el que s'ha de fer. Tot seguit s'elegeixen els caps: en el lloc de Clearc, Timasió de Dardània; en el lloc de Sòcrates, Xànticles d'Alcaia; en el lloc d'Àgias, Cleanor d'Arcàdia; en el lloc de Menó, Filesí d'Acaia; en el lloc de Pròxenes, Xenofont d'Atenes.

## CAPÍTOL II

### ASSEMBLEA DELS SOLDATS I PREPARATIUS PER A LA MARXA

Després de l'elecció, que el dia a penes clarejava, els caps vénen al mig del campament, i acorden d'establir guàrdies avançades i de convocar els soldats. En ser els altres soldats reunits, s'aixeca de primer Quirísop de Lacedemònia i parla, així:

-Soldats, les circumstàncies són difícils, d'ençà que hem estat privats d'uns generals com aquells, i dels capitans, i dels soldats; a més a més, Arieu i la seva gent, que abans eren aliats nostres, ens han traït. Com sigui, cal sortir d'aquestes circumstàncies com a valents, i no arrupir-nos, ans provar de quina manera, sí podem, ens salvem per una bella victòria; i si no, morim almenys bellament, que mai no caiguem vius en mans dels enemics. Perquè estic segur que sofriríem coses, que els déus les reservin als nostres enemics.

Després d'això, Cleanor d'Orcomen s'aixeca i diu:

-Sí, vosaltres veieu, companys, el perjuri i la impietat del Rei, veieu la perfídia de Tissafernes, ell que, després de tant de dir que era veí de Grècia i que allò que més preava era de salvar-nos, després d'haver fet els mateixos juraments que nosaltres, i d'haver-nos donat ell mateix la mà dreta, ell mateix ens enganya, i agafa els nostres generals i ni tan sols ha respectat Zeus Hospitalari, sinó que havent segut amb Clearc en una mateixa taula, per millor enganyar-los amb això, els ha fet morir. I Arieu, que nosaltres hem volgut establir Rei, al qual hem donat i del qual hem rebut fermances que no ens traïríem, aquest home, sense por dels déus, ni respecte per la memòria de Cirus, ell que vivint Cirus tants d'honors n'havia rebut, ara es passa als enemics més aferrissats d'ell, i prova de fer-nos mal, a nosaltres, els amics de Cirus. Però que els déus els ho facin pagar! Que nosaltres, testimonis d'aquestes coses, no ens hem de deixar enganyar més per aquesta gent: ans combatrem amb tota la força que podrem, i sofrim allò que als déus sembli bé.

Llavors Xenofont s'aixeca, revestit per a la guerra amb la més bella armadura que havia pogut, convençut que si li donaven la victòria els déus, el més bell agenç convenia al vencedor, i que, si calia morir, era llei que, havent-se cregut a ell mateix digne de les més belles armes, revestit d'elles havia de trobar la seva fi; i comença així el seu parlament:

-El perjuri dels bàrbars i la perfídia de què us parla Cleanor, els coneixeu bé, jo crec. Si doncs escatim un nou pacte d'amistat amb ells, per força ha d'apoderar-se de nosaltres un gran descoratjament, en veure el què han arribat a patir els generals, que, de bona fe, s'havien remès en llurs mans. Però si teníem intenció d'imposar-los per les armes la pena del que ens han fet, i d'ara endavant fer-los la guerra en tot i per tot, tenim, amb l'ajuda dels déus, moltes i belles esperances de salut.

En el mateix moment que Xenofont deia aquestes paraules, un grec esternuda: i en sentir-ho els soldats,

tots d'un sol moviment s'inclinen davant del déu. Llavors Xenofont continua:

-Em sembla, companys, que, ja en el moment que escatim la nostra salut ha aparegut un pressagi de Zeus Salvador, cal fer vot d'oferir a aquest déu sacrificis de gràcies, tot d'una que haurem arribat en país amic: i ahora fem vot de sacrificar als altres déus, segons les nostres possibilitats. I a qui li sembli bé- afegí, -que aixequi la mà.

Tots l'aixequen. Llavors pronuncien el vot i canten el pean. Una vegada s'ha complert amb els déus com pertany, Xenofont torna a començar en aquests mots:

-Estava dient que tenim moltes i belles esperances de salut. De primer, perquè nosaltres mantenim fermes els juraments fets en nom dels déus, i els enemics han perjurat i han violat la treva i els juraments. Essent així, és possible que els déus seran contraris als nostres enemics, i aliats nostres, ells que són capaços, quan volen, de fer de cop i volta petits els grans, i de salvar els petits, fins en mig dels perills. En segon lloc, jo us recordaré els perills dels nostres avant-passats, a fi que vegeu com us convé d'ésser valents, ja que els valents, amb l'ajuda dels déus, se salven fins dels perills més grans. Quan els Perses i els que anaven amb ells vingueren amb un exèrcit nombrosíssim, per fer desaparèixer Atenes, els atenesos gosaren resistir-los i els vanceren. I havent fet vot a Àrtemis que tants enemics com matarien, tantes cabres immolarien a la dea, com que no pogueren trobar-ne prou, decidiren de sacrificar-ne cinc centes cada any, i encara avui dia les sacrifiquen. Més tard quan Xerxes, havent aplegat tropes incomputables, marxà contra Grècia, els nostres avis desferen els avis d'aqueixos per terra i per mar. De les quals coses podem veure'n com a proves els trofeus; però el més gran testimoniatge és la llibertat de les ciutats on heu nascut i heu estat criats: perquè no us hi inclineu davant de cap home senyor, sinó davant dels déus. D'aquests avis heu sortit. Jo no diré pas, que vosaltres els avergonyiu: ans no fa gaires dies que, arrengrerats en batalla davant dels descendents d'aquells mateixos, heu vençut tropes molt més nombroses que vosaltres, ajudant els déus. I aleshores éreu homes valents per amor de la reialesa de Cirus; però ara, que la lluita és per la vostra salvació, convé sens dubte que sigueu molt més valents i animosos: i és, val a dir, natural, que ara fins mostreu més seguretat davant dels enemics. Perquè llavors, que no n'havíeu fet la prova, tot i veure'n la munió incommensurable, heu gosat, amb l'ànima que heu rebut dels vostres pares, llançar-vos damunt d'ells. ¿I ara que ja teniu l'experiència que, per nombrosos que siguin, no tenen cor per esperar-vos, us escauria de témer-los? Ni us sembli tampoc que esteu en pitjors condicions, si les tropes de Cirus, abans arrengrerades al vostre costat, avui us han fet defecció. Perquè són encara més covardes que les que nosaltres hem vençut; i ens han abandonat a nosaltres per fugir cap aquestes. Val molt més veure la gent que vol començar a fugir en els rengles enemics que no pas en els nostres. Si algú de vosaltres es descoratja perquè no tenim cavalleria, quan els enemics ne tenen tanta, feu esment que deu mil genets no són més que deu mil homes. Perquè ningú, en una batalla, no ha mort mai d'una mosegada ni d'una coça de cavall: són els homes qui fan tot el que s'esdevé a les batalles. ¿No som per ventura nosaltres damunt d'un suport molt més segur que el dels qui van a cavall? Perquè ells, penjats damunt dels cavalls, tenen por no solament de nosaltres, sinó també de caure: mentre que nosaltres, anant damunt terra, colpim molt més fort a qui ens escomet, i encertem molt més allí on apuntem l'arc. En una sola cosa ens guanya la cavalleria: és a fugir molt més a la segura que nosaltres. Si animats al combat, us afligiu perquè Tissaernes no ens guiarà més ni el Rei ens fornirà més mercat, considereu què és millor: si tenir per guia un Tissaernes, que és evident que conspira contra nosaltres, o fer-nos conduir per homes que agafem, els quals sabran que, si falten envers nosaltres, és envers llur ànima i llur cos que faltaran. Quant als queviures, ¿val més comprar, en el mercat que ens forneixen, unes poques mesures per molts diners, no tenint ja ni diners, o bé pendre'n nosaltres mateixos, en ser vencedors, servint-nos de la mesura que cadascú voldrà? Si reconeixeu que això és preferible, potser creieu que els rius són impossibles de

passar, i teniu per un gran engany d'haver-los travessat: considereu llavors si els bàrbars no han fet també la més gran bogeria. Perquè tots els rius, si lluny de les fonts són difícils de travessar, avençant cap a les fonts esdevenen passadors i no mullen ni el genoll. Però ni que els rius no ens deixin passar, ni que no se'ns presenti cap guia, no cal ni amb això que ens descoratgem. Perquè sabem que els Misians, que no diríem pas que fossin més valents que nosaltres, malgrat del Rei, habiten en terra del Rei, ciutats grans i pròsperes. I sabem altre tant dels Písidès; i quant als Licaons, nosaltres mateixos hem vist que en els plans ocupen els llocs forts, i recullen els fruits del país dels Perses. El que és jo, doncs, us diria, en aquest cas, de no demostrar massa embranzida per tornar a casa nostra, ans de preparar-ho tot com si volguéssim acasar-nos en algun indret per aquí. Perquè estic segur que als Misians el Rei els donaria molts de guies, i molts d'hostatges per reconduir-los sense cap parany; i que fins els aplanaria el camí, si volien partir en carros de quatre cavalls. I per a nosaltres jo sé que també ho faria, i ben content, si ens veia preparar-nos, per romandre. Però tinc por, si una vegada apreníem de viure ociosos, de passar la vida en l'abundància, de fer-nos amb les cepades i belles mullers i filles dels Medes i dels Perses, que, a tall dels menjadors de lotos, no ens oblidéssim del camí de la pàtria. Em sembla, doncs, enraonat i just, que provem primer que tot, de tornar a Grècia amb les nostres famílies, i un cop allí fer veure els grecs que si són pobres és perquè volen, ja que els és permès de transportar aquí els ciutadans que ara a casa d'ells viuen sense recursos, i veure'ls-hi rics. Perquè tots aquests béns, companys, és evident que són de qui venci. Ara he d'exposar-vos, com marxarem de la manera més segura, i, si cal combatre, com combatrem amb més èxit. De primer -diu- sóc del parer de cremar les carretes que ens segueixen, a fi que no siguin les bèsties que regulin els nostres moviments, sinó que avencem per on ho exigeixi el bé de l'exèrcit. En segon lloc, cremar les tendes: perquè és un enfarfec de dur-les i no serveixen ni per combatre ni per haver queviures. Desempalleguem-nos encara dels bagatges sobrers, llevat del que és necessari per a la guerra, per a menjar o beure: a fi de tenir com més gent sota les armes millor, i tan pocs bagatges com sigui possible. Perquè vençuts, sabeu que tot queda per als altres: i si vencem, cal creure que els enemics esdevindran els nostres bagatgers. Resta per dir el que jo crec més important. Ja veieu que els enemics no han gosat rependre la guerra amb nosaltres fins a haver-se apoderat dels nostres generals, convençuts que, mentre hi haguessin cabdills i nosaltres els obeïssim, estaríem en condició de guanyar la guerra, però havent-nos agafat els cabdills, creien que l'anarquia i la indisciplina ens perdrien. Cal, doncs, que els nous caps siguin molt més vigilants que els d'abans, que els soldats siguin molt més disciplinats i obedients als caps d'ara que als d'abans. En cas de desobediència, si decideu que qualsevol de vosaltres que s'escaigui a ésser-hi present, ajudarà el general en la repressió, des d'aleshores enganyareu completament l'enemic. Perquè aquell dia veuran deu mil Clearcs en comptes d'un de sol, no permetent a ningú de ser covard. Però ja és hora d'acabar; perquè tal vegada l'enemic compareixerà tot d'una. Que aquell que trobi bé aquestes coses, que les ratifiqui com més de pressa, a fi d'acabar-les d'obra. Però si algú troba millor alguna altra cosa, que gosi fer-nos-la avinent, encara que sigui un simple soldat, perquè tots freturem la salvació comú.

De seguida Quirísof diu:

-Doncs bé, si cal fer alguna altra cosa a més a més de les que diu Xenofont, es podrà fer tot d'una; però crec que el millor és, de posar com més aviat a votació les que acaba de dir. I qui li sembli bé, que aixequi la mà.

L'aixeca tothom. Xenofont, dret, confirma:

-Oh companys, escolteu el que em sembla encara útil; És evident que hem d'anar on tinguem queviures. Ara, sento a dir que hi ha bells pobles a no pas més de vint estadis d'ací. No m'estranyaria que els

enemics, a tall d'aquests gossos covards que empaiten i mosseguen, si podien, la gent que passa, però que fugen si els empaiten a ells, que els enemics doncs, ens perseguissin en retirar-nos; Potser, doncs l'ordre més segur per a la marxa és de formar amb els hoplites un quadre, a fi que els bagatges i tanta munió com ens segueix s'hi trobi en més seguretat. Si designeu doncs des d'ara qui ha de dirigir el quadre i arranjar el front, després qui ha d'anar a cada flanc i a la reraguarda, no hauríem de deliberar quan l'enemic sobrevingués, i podríem fer servir tot d'una les tropes ja formades. Si algú altre hi veu cosa millor, que es faci altrament; Si no, Quirísosof comandi el front, ja que ell també és Lacedemoni; que dos dels generals més vells curin dels flancs; i els més joves, jo i Timasió, anirem de moment a la reraguarda. Més endavant, quan haurem assajat aquesta formació, escatirem el que sembli cada vegada més eficaç. Si algú hi veu altra cosa millor, que la digui.

Com que ningú pren la paraula en contra, continua:

-Qui li sembli bé així, que aixequi la mà.

Sembla bé així.

-Ara -diu- cal partir i fer el que ha semblat bé. I qui de vosaltres desitgi reveure la família, que es recordi de ser un home valent: perquè no hi ha altra manera d'aconseguir-ho; i qui desitgi viure, que provi de vèncer: perquè qui venç, mata, i qui és vençut, és mort. En fi, qui tingui delit de riqueses, que provi de guanyar: perquè qui venç salva les seves i pren les dels vençuts.

## CAPÍTOL III

### PARTENÇA DELS GRECS: SÓN PERSEGUITS

Això dit, s'aixequen, i van a cremar els carros i les tendes: del sobrer, si a algú mancava alguna cosa, se la reparteixen entre ells i la resta la tiren al foc. Fet això, dinen.

Durant el dinar, arriba Mitrídates amb una trentena d'homes a cavall i cridant els generals a l'abast de la veu, parla així:

-Jo també, grecs, era fidel a Cirus, com vosaltres sabeu, i ara tinc bones intencions envers vosaltres. Per altra banda sóc ací que passo tota mena de pors. Si us veia, doncs, que prenieu un partit saludable, jo vindria a vosaltres amb tots ets meus servidors. Digueu-me, doncs, què dueu de cap, com a amic que us sóc, ben intencionat, i que té ganes de fer la marxa en vostra companyia.

Els generals deliberen, i acorden de respondre així: i diu Quirísosof:

-Nosaltres hem decidit, si ens deixen tornar a la nostra pàtria, de travessar el país fent-hi tan poc dany com podem: però si algú s'oposa a la nostra marxa, de combatre fins a la fi contra ell, tan fort com ens serà possible.

De seguida Mitrídates prova de fer-los veure que és impossible, si el Rei no vol, d'escapar-ne. Llavors es va conèixer que era un enviat de sota mà: i en efecte, un dels familiars de Tissafernes l'acompanyava, per estar segur de la seva fe. Des d'aquell moment, els generals convingueren que el millor partit era de



fer una guerra sense heralds, mentre estiguessin en país enemic: perquè amb conversades espatllaven els soldats: i fins ja havien fet malbé un capità, Nicarc d'Arcàdia, que havia desertat de nit amb una vintena d'homes.

Després d'això l'exèrcit dina, passa el riu Zapatas i avença en bon ordre, duent les atzembles i la munió al centre de la columna. No havia fet gaire camí, quan reapareix Mitrídates duent si fa no fa dos cents homes de cavall i cap a quatre cents arquers i foners, d'allò més lleugers i ben retrossats. Avença cap als grecs amb aire d'amic; i en ser a la vora, de sobte la seva gent de cavall i de peu els uns llencen les fletxes, i els altres avien les fones, i cop de ferir. Els grecs de la reraguarda són els que reben més dany, sense poder tornar-s'hi: ja que els arquers cretesos tiraven més curt que els perses, i al mateix temps, anant armats a la lleugera, els havien tancat en el centre dels hoplites. Per altra banda, els javaliners no arribaven prou lluny per encertar els foners enemics. Xenofont es decideix llavors a perseguir: i es llança a la persecució amb els hoplites i els peltastes que s'esqueien amb ell a la reraguarda: però tot i perseguir no agafen cap enemic. Perquè els grecs ni tenien cavalleria, ni els homes de peu podien en un curt espai aconseguir la infanteria persa, que fugia de lluny: perquè no era cosa d'apartar-se gaire del gros de l'exèrcit.

Per altra banda la cavalleria bàrbara feria, fins i tot fugint, tirant per darrera des de dalt els cavalls. Tant de camí com els grecs feien en persecució de l'enemic, l'havien de refer per retirar-se combatent. De manera que en tot el dia l'exèrcit no avençà pas més de vint-i-cinc estadis, i no arribà als pobles fins al vespre.

Allí el decandiment recomençà. Quirísop i els generals de més edat acusen Xenofont per haver-se posat a perseguir apartant-se de la falanx, i per haver-se posat en perill sense haver pogut fer cap mal als enemics. En sentir-los, Xenofont diu que l'acusen dret a llei, i que l'esdeveniment testimona per ells.

-Però jo- afegeix -he estat obligat a perseguir, perquè veia que estant-nos quiets preniem mal, sense poder fer-ne. Quan ens hem posat a perseguir hem vist -diu- la veritat del que dieu: perquè ni podíem fer més mal als enemics que abans, i ens replegàvem amb totes les dificultats del món. Cal, doncs, donar gràcies als déus, que els enemics no hagin vingut amb molta força, sinó amb poca gent: que sense grans danys, ens hagin revelat el que ens manca. Perquè ara els enemics tiren l'arc i la fona a una distància a què els cretesos no poden respondre amb llurs arcs, ni els qui tiren a mà atènyer-hi. Quan els perseguim, no és cosa tampoc d'allunyar-nos gaire tros de l'exèrcit: i en un tros petit, un home de peu, per ràpid que sigui, no atrapa un home de peu que li porti un tret d'arc d'aventatge. Si hem, doncs, d'impedir als enemics que puguin venir a fer-nos mal, ens calen com més aviat millor foners i cavalleria. Sento dir que hi ha en el nostre exèrcit Ròdens, dels quals diuen que la majoria saben manejar la fona, i les pedres que tiren arriben doble lluny que les dels perses. Aquests, en efecte, tirant amb pedres grosses com el puny, atenyen poc lluny; però els Rodencs saben també usar bales de plom. Si revisem, doncs, quins són que posseeixen fones; i, qui en tingui li'n donem diners, i paguem també amb diners a qui vulgui entrenar-ne d'altres, i trobem algun privilegi per als qui vulguin allistar-se com a foners, potser se'n presentaran alguns d'aptes per a aquest servei. Jo veig també que hi ha cavalls dins l'exèrcit: alguns són meus, d'altres han estat deixats per Clearc, n'hem agafat també molts a punta de llança que serveixen per als bagatges. Escollim doncs els millors, substituint-los per atzembles, aquipem els cavalls de manera de portar genets i potser ells mateixos inquietaran els fugitius.

El parer semblà bé. Aquella mateixa nit es formà un cos de prop de dos-cents foners; l'endemà es van provar cap a cinquanta cavalls, i altres tants genets, i se'ls van fornir casaques i cuirasses, i Lícios, fill de

Polístrates, fou posat al cap de la cavalleria.

## CAPÍTOL IV

### CONTINUA LA MARXA DELS GRECS, PERSEGUITS PER TISSAFERNES

Havent romàs un dia en aquell indret, l'endemà parteixen, llevant-se de més bona hora: perquè calia passar un barranc i es temia que els enemics no ataquessin durant el passatge. Tot just s'havia passat, quan reapareix Mitridates, amb mil cavalls, i sobre quatre mil arquers i foners. Els havia demanat a Tissafernes, i els havia obtingut sota promesa que, en obtenir-los, li remetria els grecs, els quals menyspreava, perquè en la darrera picabaralla amb tants pocs homes com duia, no havia patit cap pèrdua, i es pensava qui sap el mal que havia fet.

Els grecs havien travessat el barranc i n'eren vuit estadis lluny, quan Mitrídates el travessa amb les seves forces. S'havia ordenat a un cert nombre de peltastes i d'hoplites, de perseguir l'enemic, i s'havia dit a la cavalleria d'empaitar els fugitius amb confiança, que la sostindria una força suficient. Quan Mitrídates els va haver aconseguit i estant ja a tret de fona i de fletxa, la trompeta dóna el senyal als grecs: tot d'una corren a llur encontre com els havia estat dit, i la cavalleria es llança. Els bàrbars no els esperen, i fugen cap al barranc. En aquesta derrota, els bàrbars perden molta d'infanteria, i els agafen vius, dinc's el barranc mateix, fins a divuit genets. Occits que van ser, els grecs, sense ordre de ningú, els mutilen, perquè els enemics s'esfereixin més de veure-ho.

Així malmenats els enemics s'allunyen. Els grecs, marxant sense inquietud la resta del dia, fan cap a la vora del Tigris. Allí hi ha una ciutat gran, deserta, el nom de la qual és Larissa. Antigament l'habitaven Medes. La gruixària del seu mur és de vint-i-cinc peus, i l'alçària de cent; el seu contorn fa dues parasanges. És construït de maons de terra cuita, però els fonaments són de pedra fina a una alçària de vint peus. Quan els perses arrabassaren l'imperi als medes, el rei dels perses que l'assitiava no podia pendre-la de cap manera; però un núvol tapà el sol i l'enfosqueí, fins que els assitiats desdigueren i així fou presa. Prop de la ciutat hi havia una piràmide de pedra, d'un pletre d'amplada i dos pletres d'altura. Un gran nombre de bàrbars s'hi havien refugiat dels pobles veïns.

D'allí fan una jornada, sis parasanges, i arriben a una gran muralla abandonada que s'estén vora d'una ciutat, el nom de la qual és Mespila. En altre temps l'habitaven Medes. La base, feta d'una pedra polida incrustada de petxines, té cinquanta peus de gruixària i d'altura cinquanta. Damunt aquesta base ha estat construïda una muralla de maó, d'un gruix de cinquanta peus i una alçària de cent: el seu contorn fa sis parasanges. Conten que Medea, dona del Rei, s'hi refugià, quan l'imperi dels Medes fou destruït pels perses. El rei dels perses assitià aquesta ciutat i no podia pendre-la ni pel temps ni per la força: però Zeus esfereí amb el seu tro els habitants, i així fou presa.

D'allí fan una jornada, quatre parasanges. Durant la jornada Tissafernes apareix, seguit de la cavalleria amb la qual havia vingut, de les tropes d'Orontas, que s'havia casat amb la filla del Rei, dels bàrbars que Cirus duia en pujar cap a terres altes, dels que el germà del Rei havia dut en auxili del Rei, i, a més a més, de tots els reforços que el Rei li havia donat: talment que l'exèrcit apareixia d'allò més nombrós. Quan va ser prop, n'arreglera una part a reraguarda dels grecs, i l'altra a mena de biaix; però no gosa carregar ni vol arriscar-se: només ordena un atac de foners i d'arquers. Però quan els rodís, disseminats

pels rengles comencen a aviar les fones, i els arquers escites les fletxes, i ningú no erra el seu home, perquè ni que ho hagués desitjat de fet no hauria estat fàcil, Tissaernes es retira de pressa fora de tret i les altres formacions així mateix retiren. La resta del dia els uns avancen i els altres segueixen; però els bàrbars ja no podien fer més mal en aquesta mena de picabaralla: perquè les fones dels rodís arribaven més lluny que les dels perses, i que la major part dels arquers. Per altra banda els arcs perses són grans, de manera que totes les fletxes que es recollien eren útils als cretesos, els quals continuaren fent servir les fletxes dels enemics, i s'exercitaven a engegar-les verticalment a una llarga distància. Es van trobar així mateix dins els pobles d'allò més cordes i plom, que serviren per a les fones.

Aquell mateix dia, els grecs s'acantonen dins els llogarrets que troben, i els bàrbars es retiren, havent tingut la pitjor part en la darrera picabaralla. Els grecs, hi sojornen l'endemà i s'hi proveeixen: perquè hi havia molt de blat en els llogarrets. El dia següent travesen la plana, i Tissaernes els segueix escaramusant.

Els grecs reconeixen llavors que un batalló quadrat de costats iguals és un mal ordre de marxa quan els enemics van seguint. Perquè és necessari, quan les ales del quadre s'ajunten, sigui perquè el camí s'estreteix, sigui perquè les muntanyes hi obliguen, o un pont, que els hoplites s'atapeïxin, marxin amb pena, s'esclafin i es trasbalsin: de manera que fatalment són de mal servir-se'n, estant desordenats. Quan les ales reprenen llurs distàncies, necessàriament els hoplites que llavors estaven atapeïts, es separen, es fa un buit en el centre, la qual cosa descoratja el soldat que sent l'enemic darrera seu. Quan calia passar un pont o operar algun altre passatge, cadascú s'apressava volent travessar el primer i la columna era de bell atacar pels enemics. Reconegudes aquestes coses, els generals formen sis companyies de cent homes cadascuna, i nomenen per comandar-les capitans, pentecontarques i enomotarques (1). Durant la marxa, quan s'ajuntaven les ales, els capitans romanien enrera, a fi de no fer nosa a les ales, i després remuntaven seguint els flancs del batalló. Quan, al contrari, els flancs s'apartaven, el buit s'omplia, si era més estret, per les companyies; si era més ample, per les pentecòsties; si era molt estès, per enomòties: de manera que sempre el centre era ple. Si calia travessar un freu o un pont, no hi havia trasbalsament: els capitans passaven per torn: i si per ventura calia formar-se en falanx, tothom era al seu rengle.

D'aquesta manera es van fer quatre jornades.

Al cinquè dia, durant la marxa, hom obria una mena de palau, i al seu voltant tot de llogarrets. El camí que hi duia travessava uns comellars elevats, que davallaven d'una muntanya, al peu de la qual hi havia un poble. Els grecs veuen aquestes cimes amb satisfacció, com és natural, ja que els enemics eren genets. Quan, en sortir de la plana, van haver pujat el primer turó, i davallaven per pujar l'altre, sobrevenen els bàrbars i des de l'altura comencen a aviar fones i arcs, d'abocada, sota un raig de cops de fuet. Així van ferir molts de grecs, vanceren les tropes lleugeres i les tancaren entre els rengles dels hoplites; de manera que en tot aquell dia els foners i els arquers restant amb la turba, no van servir de res.

Els grecs, estrets, proven de carregar; però amb les armes pesants que duïen els costa d'arribar a la cima: els enemics es retiren, de pressa; els grecs tornen a patir igual per fer cap de bell nou al gros de l'exèrcit. Al segon turó s'esdevingué el mateix; talment que al tercer, es decideixen a no destacar els hoplites, que no haguessin obert el flanc dret del quadre i fet sortir els peltastes cap a la muntanya. En ésser al dessobre dels enemics que seguien, aquests no els inquieten més en davallar, de por de ser copats i voltats. Així avancen la resta del dia, els uns seguint el camí del comellar, els altres prenent per la muntanya, fins que arriben als llogarrets i hi estableixen vuit metges: perquè els ferits eren molts.

Hi sojornen tres dies a causa dels ferits i perquè hi tenen molts de queviures, farina de froment, vi, i molt

d'ordi replegat per als cavalls. Tota aquesta provisió era per al sàtrapa del país. El quart dia, davallen al pla. Tissafernes havent-los aconseguit amb la seva força, la necessitat els ensenya d'acantonar en el llogarret que primer veuen, i de no avançar més combatent: perquè eren molts els fora de combat, els ferits i els qui els portaven, i els qui havien carregat les armes dels portadors. Un cop acantonats i havent emprès els bàrbars una escaramussa contra ells, avançant cap al poble, els grecs obtenen un gran avantatge: perquè hi havia una gran diferència entre fer una sortida per rebutjar un atac i resistir bo i marxant l'encalç dels enemics.

Quan ja va ser tard, va ser per als enemics l'hora de retirar-se, perquè els bàrbars no s'acampaven mai a menys de seixanta estadis de l'exèrcit grec, tement que de nit els grecs no els escometessin. Perquè és dolent de nit un exèrcit persa. Fermen els cavalls, i la majoria de les vegades els traven i tot, per tal que no fugin si es deslliguen. Si té lloc cap alarma, el soldat persa ha de posar la sella i la brida al cavall, i muntar-lo després d'haver revestit la cuirassa. Maniobres totes difícils de nits, i en un moment de tumulte. Per això s'atendaven lluny dels grecs.

Quan els grecs conegueren que volien retirar-se, i que es trametien ordres entre ells, el pregó crida als grecs de plegar bagatges, talment que els enemics ho sentissin. Durant una estona, els bàrbars difereixen la retirada; però com que es feia tard, s'allunyen: perquè no creien útil de marxar i de fer cap de nit baix al campament. Llavors els grecs, veient clar que se n'anaven, enganxen ells també, es posen en marxa, i avancen com a seixanta estadis. I va haver-hi llavors una tal distància entre els dos exèrcits, que l'endemà no va aparèixer cap enemic, ni l'altre dia tampoc; però el quart dia, els bàrbars havent avançat de nit, ocuparen una altura per on els, grecs havien de passar, la cresta d'un puig, sota el qual hi havia el camí que duia a la plana.

Quan veié Quirísosf aquesta altura presa per endavant, crida Xenofont de la cua i li ordena de pendre amb ell els peltastes i de col·locar-los al front. Xenofont no duu pas els peltastes: perquè acabava de veure Tissafernes que apareixia amb tot el seu exèrcit; i avançant al galop cap a Quirísosf, pregunta:

-Per què em crides?

Quirísosf li respon:

-Tu mateix pots veure-ho: La cresta que domina la davallada ha estat presa abans nostre, i no hi ha manera de passar si no fem a trossos aquella gent. Però, ¿per què no duus els peltastes?

Llavors Xenofont diu, que no li ha semblat bo descobrir la reraguarda en presència dels enemics.

-Però és hora- afegeix -de decidir la manera de treure aquells homes de l'altura.

Xenofont veu llavors, al cim del puig que domina el seu exèrcit, un camí que mena a la cresta on són els enemics; i diu:

-L'essencial, Quirísosf, és que anem com més de pressa millor dalt d'aquella altura: perquè si la prenem, no podran mantenir-se damunt del nostre camí. Doncs, si vols, roman ací amb l'exèrcit: jo, prou m'és grat de marxar; però si més t'ho estimes, vés tu al puig, i jo romandré ací.

-Jo et dono a triar el que vulguis- fa Quirísosf.

Xenofont respon que essent el més jove, prefereix marxar; i li prega de donar-li uns quants homes del front: perquè seria massa llarg de pendre'n de la saga. Quirísos envia amb ell els peltastes del front, i els substitueix per les tropes del centre del quadre: el fa seguir a més a més dels tres cents homes escollits que ell mateix tenia en el front del quadre.

El destacament avença tan de pressa com pot. Els enemics de dalt la cresta, en adonar-se que duu la direcció del cim, prenen tot d'una embranzida cap la l'altura, per disputar-la-hi. Llavors un gran crit munta de l'exèrcit grec, que exhorta els seus, i un gran crit de les tropes de Tissafernes, que exhorten els llurs. Xenofont, galopant, al llarg, els anima des del cavall:

-Soldats, penseu que ara lluiteu per reveure Grècia, els vostres infants, les vostres mullers: una mica més d'esforç, i fem la resta del camí sense combat.

Llavors Sotèrides de Sició diu:

-No som pas iguals, Xenofont: perquè tu vas a cavall, i jo m'esbufego qui-sap-lo per portar el meu escut.

Xenofont el sent, salta del cavall, treu el soldat del rengle, li pren d'una revolada l'escut i es llança tan de pressa com pot. S'esqueia a dur una cuirassa de cavaller, i el pes l'aclaparava. Amb tot exhorta els de davant a avençar, i els de darrera, que seguien lentament, a moure's més. Els altres soldats esbatussen Sotèrides, li tiren pedres, l'injúrien, fins que l'obliguen a rependre l'escut i a tirar endavant. Xenofont torna a muntar, i mentre el camí és avinent, va a cavall; però quan cessa de ser-ho, deixa el cavall i s'escarrassa a peu. Per fi arriben a l'altura, guanyant per mà els enemics.

(1) La companyia, de 100 homes, a les ordres d'un capità (lochagos), es dividia en dos grups de 50 homes (pentecòsties) manats pels pentecontarques dividits al seu torn en enomòties, o escamots de 25 homes (24 i l'oficial o enomotarca).

## CAPÍTOL V

### ARRIBADA A LES MUNTANYES DELS CARDUCS

Els bàrbars giren l'esquena i fugen cadascú per on pot: els grecs són amos de l'altura. Tissafernes i Arieu es decanten llavors per un altre camí.

Pel seu costat, Quirísos davalla amb les seves tropes, i s'acampa en un poble abundant en béns. Hi havia molts altres pobles plens de béns en el mateix pla, al llarg del riu Tigris. En ser la tarda, de repent l'enemic apareix en el pla, i destroça uns quants grecs que s'havien dispersat pel pla a la rapinya. Perquè hi havia molts ramats de bestiar, que foren presos en el moment de passar a l'altra vora de riu.

Llavors Tissafernes i la seva gent provaren d'incendiar els pobles. Alguns grecs es desesperen de debò, cridant que no tindrien d'on pendre els queviures, si els bàrbars ho cremaven tot. En aquest moment Quirísos i els seus tornaven de portar auxili. Xenofont davalla al pla, es posa a recórrer els rengles, i diu als grecs que venien de portar auxili:

-¿Veieu, grecs, els bàrbars com es retiren del país, com si fos nostre? Havien estipulat, en fer-se la treva,

que nosaltres no incendiàrem el territori del Rei, i ara són ells que l'incendien com un país que els és estrany. Però si almenys en alguna banda deixen queviures per ells, ens veuran marxar-hi. Anem, Quirísof-afegeix, -sóc del parer de portar auxili contra aquests incendiaris, com en país nostre.

Llavors Quirísof diu:

-Doncs jo no soc d'aquest parer: Sinó que incendiem també nosaltres, i acabaran més aviat.

Havent tornat a les tendes, mentre els altres s'ocupen de cercar queviures, els generals i els capitans es reuneixen. Les dificultats eren grans: a l'una banda hi havia muntanyes d'allò més altes; a l'altra banda el riu, tan pregon, que les llances no en sobressortien gens, quan se n'escandallava la fondària. En aquest mal pas, un rodenc es presenta i diu:

-Jo m'encarrego, companys, de fer passar quatre mil hoplites d'un cop, si em procureu el que necessito, i em concediu un talent de recompensa.

Li pregunten què necessita.

-Necessitaré- diu, -dos mil bots. Veig aquí molts de ramats, de cabres, de bous i d'ases: escorxeu-los, bufeu-ne les pells, i ens forniran fàcilment un passatge. Tindré també necessitat de les corretges que feu servir per a les atzembles. Amb elles, junyiré els bots, i els adaptaré els uns amb els altres; hi penjaré pedres, que deixaré anar a tall d'àncores dins l'aigua; i en tenir-los agafats així de totes dues bandes, llavors, per atènyer l'altra riba, tiraré damunt brancam i hi escamparé terra. Veureu de seguida com no us enfonsareu. Cada bot sostindrà dos homes, de manera que no s'enfonsin, i el brancam i la terra evitaran que relisquin.

En sentir aquesta proposició, els generals troben la idea enginyosa, però l'execució impossible. Perquè hi havia a l'altra banda de riu tot de cavalleria per impedir-ho, la qual tot d'una no hauria deixat pendre terra als primers que ho provessin.

L'endemà es repleguen en direcció contrària a la de Babilònia, cap als llogarrets que no havien estat incendiats, i incendien els que deixen. Els enemics no ataquen; només s'ho miren, amb un aire tot esbalaït, no sabent cap a on es giraran els grecs, ni quina en duen de cap. Els soldats es captenien dels queviures; mentrestant els generals i els capitans es reuneixen de bell nou, es fan dur els presoners, i els interroguen sobre el país del voltant.

Els presoners diuen que existeix, cap a migjorn, el camí que mena a Babilònia i a Mèdia, el mateix per on havien vingut; que cap a llevant, hi ha l'altre que mena a Suses i Ecbatana, on el Rei passa l'estiu i la primavera; que travessant el riu del costat de ponent, es va cap a la Lídia i la Jònia; que en fi, a través de les muntanyes i girant cap a l'Ossa, es va cap als Carducs. Afegeixen que aquests habiten muntanyes amunt, i que són bel·licosos i no obeeixen al Rei; que en altre temps els envai un exèrcit lleial de dotze miríades, i no en tornà ningú, a causa de les dificultats del terreny; que, no obstant, quan estaven en pau amb el sàtrapa de la plana, hi havia perses que feien comerç amb els carducs, i carducs amb els perses.

En sentir aquestes clarícies, els generals posen de banda els presoners que asseguraven conèixer el país arreu, i no deixen traspuar res del camí que van a empendre. Amb tot, judiquen necessari ficar-se a través de les muntanyes dels Carducs. Perquè els havien dit que travessant-les es feia cap a Armènia, país vast i fèrtil, sotmès a Orontas; i d'allí feien compte d'avençar fàcilment cap a on els abellís.

En esguard d'això, sacrificuen, pet tal d'empendre la marxa en el moment que els semblés, perquè temien que les cimes de les muntanyes no fossin ocupades abans. Fan córrer l'ordre que després del sopar, tothom plegui bagatge i es retiri per partir tot d'una que es faci el senyal.

# LLIBRE IV

[Tot allò que s'esdevingué durant l'expedició cap a les terres altes fins a la batalla, i després de la batalla, durant la treva que pactaren el Rei i els grecs, companys de marxa de Cirus, i per fi, la lluita sostinguda pels grecs després que el Rei i Tissafernes violaren les treves i que l'exèrcit persa es posà en llur persecució, ha estat exposat en els llibres precedents.]

## CAPÍTOL PRIMER

### ARRIBADA AL PAÍS DELS CARDUCS. DIFICULTATS

Quan van haver arribat a l'indret on el riu Tigris esdevé impossible de passar per l'amplada i la fondària que té, sense que tampoc es pugui vorejar, ja que les muntanyes Carduques s'aboquen a pic sobre el riu, els generals decidiren avençar puigs a través. Sabien pels presoners que, en havent passat les muntanyes Carduques, podrien travessar, si volien, les fonts del Tigris, a Armènia, i si s'ho estimaven més, tombar-lo. I deien també que les fonts de l'Èufrates no eren lluny de les del Tigris: i així és.

Els grecs fan d'aquesta manera la invasió del país dels Carducs. Procuren de passar d'esmunyedís, i guanyar per mà l'enemic abans que s'apoderi de les altures. Cap al moment de la darrera vetlla, que no restava de la nit sinó el temps just per a travessar la plana a favor de les ombres, s'aixequen a un senyal donat i marxant arriben a trenc d'alba als puigs. Quirísosof anava al cap de l'exèrcit, amb la seva divisió i tots els gimnetes, Xenofont seguia amb els hoplites de la reraguarda, sense tenir cap gimneta amb ell: perquè no semblava haver-hi cap perill, en anar amunt, que ningú ataqués per darrera. Quirísosof puja al cim, abans que cap enemic se n'adoni; després continua; i la resta de l'exèrcit el segueix, d'altura en altura que va franquejant, fins als pobles situats dins les valls i dins els fondals de la serra.

Els Carducs abandonen llavors les cases, enduent-se dones i infants, i fugen cap a les muntanyes. Els queviures s'hi troben a dojo. Les cases estaven proveïdes de molts utensilis de bronze. Els grecs no se'n porten res, ni persegueixen els habitants, abstenint-se, per si els Carducs consentirien potser a deixar-los passar com a través d'un país amic, vist que ells eren enemics del Rei.

Quant als queviures, prenen tot allò que els ve a les mans: perquè hi havia urgència. No obstant els Carducs no escolten a qui els crida, ni mostren cap disposició amical. Així quan la rerassaga dels grecs davalla del cim als pobles, que ja era fosc (perquè el camí essent molt estret, la pujada i la davallada els havia pres tot el dia), llavors uns quants carducs es reuneixen, es llancen damunt dels endarrerits, en maten alguns i en fereixen d'altres a cops de pedra i de fletxa, pocs com eren; perquè l'exèrcit grec els havia caigut damunt d'improvís. Si se n'haguessin reunit més, una gran part de l'exèrcit hauria corregut el perill de ser destruïda. Aquella nit s'acantonen així en els llogarrets. Els carducs encenen tot de focs entorn damunt les muntanyes, i hom s'espia mutuament.



A punta de dia, els generals i els capitans dels grecs reunits, decideixen de marxar no duent més atzembles que les indispensables i més vàlides, abandonant les altres; i de deixar anar tots els presoners fets darrerament i retinguts esclaus a l'exèrcit. Perquè el gran nombre d'atzembles i de presoners retardava la marxa; molts soldats, encarregats de capturar-se'n, esdevenien inútils per al combat; i calia procurar-se i portar el doble de queviures, amb tanta gent. Acord és pres; l'herald proclama de fer-ho així.

Després de dinar, l'exèrcit es posa en marxa. Els generals, aturats en un freu, si troben alguna de les coses dites que no ha estat abandonada, la lleven: tothom creu, llevat de si algú passa d'amagada algun minyó bonic o alguna bonica dona que els hagués enamorat.

Tot aquell dia marxen així, ara combatent, ara reposant. L'endemà esclata una gran tempesta. Amb tot, és necessari d'avençar: perquè no hi ha prou queviures. Quirísof mena, Xenofont és a la reraguarda. Els enemics ataquen vigorosament, i, essent el terreny estret, poden aviar els arcs i les fones de prop. Talment que els grecs, obligats a perseguir-los i a recular de bell nou, avancen lentament. Sovint Xenofont donava ordre d'aturar-se, quan els enemics estrenyien fort. Per la seva banda, Quirísof, quan se'n transmetia l'ordre, s'aturava; però aquesta vegada, en comptes d'aturar-se, es posa a marxar més de pressa i comandant de seguir-lo. Era clar que passava alguna cosa. Com no hi havia lleure d'anar-hi per veure la causa de la pressa, la marxa de la reraguarda esdevingué quasi una fuga.

Allí es va perdre un valent soldat, Cleònim de Lacedemònia: una fletxa li travessà l'escut i la casaca fins a les costelles; a Bàsias d'Arcàdia una altra li foradà el cap de banda a banda. En haver arribat a l'etapa, Xenofont va tot d'una, tal com estava, a trobar Quirísof, i li fa retret de no haver-lo esperat, i d'haver-los obligat a combatre fugint:

-Dos soldats bons i valents han mort sense que hagim pogut endur-nos-els ni sepultar-los.

Quirísof li respon:

-Mira-, diu -aquestes muntanyes, i veges com totes són inaccessibles: aquest camí és únic, ja veus, i dret: i pots veure-hi al cim aqueixa multitud d'homes que guarden el pas per on ens podriem escapar. Vet aquí per què he cuitat i per això no m'aturava, per si podia guanyar-los per mà abans que s'apoderessin de l'altura: els guies que tenim no diuen pas que hi hagi altre camí.

Xenofont diu:

-Jo també tinc dos homes. Mentre els enemics ens donaven feina, hem armat una emboscada, la qual cosa ens ha donat temps de respirar, i n'hem mort alguns i desitjàvem d'agafar-ne de vius, per això mateix, per fer-los servir com a guies coneixedors del país.

De seguida fan dur els dos homes i els interroguen per separat, si coneixien cap altre camí que aquell que es veia. L'un diu que no, malgrat tota mena de pors que se li fan: i com que no diu res d'útil, el degollen a la vista del company. Aquest respon que l'altre havia dit de no saber res, per tal com per allí s'esqueia a haver-hi una filla d'ell casada; i el que és ell, promet de conduir l'exèrcit per un camí practicable fins per a les atzembles.

Li pregunten si no hi ha pas algun indret de mal travessar; respon que hi ha una altura, que, si no és presa per endavant, fa el passatge impossible.

Llavors s'acorda de reunir els capitans dels peltastes i dels hoplites, de dir-los de què es tracta, i de preguntar-los, si n'hi ha que vulguin mostrar-se gent de cor, i presentar-se per marxar com a voluntaris. Es presenta, dels hoplites, Aristònim de Metídria, Arcadià, i Agàsias d'Estimfal, Arcadià també. Una disputa té lloc entre ells i Cal·límac de Parràsia, Arcadià... El qual diu que vol marxar amb voluntaris de tot l'exèrcit.

-Perquè jo sé- diu -que seguiran molts de joves, si jo em poso al cap.

De seguida hom pregunta si hi ha entre els gimnetes cap taxiarca que vulgui ser de l'expedició. Es presentà Aristeeas de Quios, que sovint, en ocasions semblants, havia estat preciós per a l'exèrcit.

## CAPÍTOL II

### PRESA DE L'ALTURA I MARXA A TRAVÉS DE LA SERRA

Vesprejava. Es donà ordre als voluntaris de sopar i partir tot d'una; i havent lligat el guia, hom els el remet. Es convé amb ells, que, si prenen l'altura, guardaran la posició tota la nit; a punta de dia sonaran la trompeta; llavors els de dalt marxaran contra els enemics que ocupen l'eixida visible, i l'exèrcit anirà en llur ajuda enfilant-se el més de pressa possible. Acordat això els uns avencen, en nombre com de dos mil. Queia un xàfec; Xenofont, seguit de la reraguarda, condueix la seva gent cap a l'eixida visible, a fi què els enemics hi decantin l'atenció i els que feien el tomb passin com més desapercebuts. Tot just la reraguarda és vora un barranc que calia travessar per pujar pel dret, quan els bàrbars comencen a fer rodolar daltabaix pedres rodones, cada una per omplir un carro, les unes més grans, les altres més petites, però que en rebotre damunt els penyals, s'espargien com trets de fona: i era absolutament impossible ni d'acostar-se al camí. Alguns capitans, no podent pendre aquest, proven per un altre, i continuen així fins a entrada de fosc. Quan creuen poder retirar-se sense ésser vistos, tornen per sopar: i la reraguarda ni tan sols havia dinat.

Amb tot, els enemics no cessen en tota la nit de fer rodolar bocins de roca: es podia calcular el soroll. Els voluntaris que tenien el guia amb ells, havent donat la volta, sorprenen la guàrdia enemiga seguida al voltant del foc; n'occeixen una part, acacen els altres, i resten allí com si fossin amos de l'altura.

No n'eren pas amos: sinó que hi havia un mamelló damunt d'ells, vora el qual passava l'estret camí on era apostada la guàrdia. Amb tot, des d'allí hi havia accés cap a l'indret ocupat pels enemics, sobre el camí obirador.

Hi passen la nit. Tot d'una que el dia llustreja, marxen en silenci i en ordre contra els enemics: com que feia boira, els arriben a prop sense ser reparats, però en veure's els uns als altres, sona la trompeta; els grecs criden alalà! i es llencen damunt els homes; els quals no els esperen, ans abandonen el camí i fugen. En moren pocs, perquè anaven armats a la lleugera. Quirísos i la seva gent, en sentir la trompeta, pugen tot seguit pel camí obirador: els altres estratègues avencen per senderons no fressats, cadascú per on s'escau a ser, i s'enfilen com poden, hissant-se els uns als altres amb les piques. Són els primers que s'ajunten amb els que s'havien apoderat de la posició. Xenofont, amb la meitat de la reraguarda, avença pel mateix camí que els qui duïen el guia. Era el més avinent per les atzembles. L'altra meitat l'havia col·locada darrera els bagatges. Avençant troben un pujol dominant el camí i ocupat per enemics, els

quals calia destroçar, o bé estar descompartit dels altres grecs. I haurien pres el mateix camí dels altres; però era l'únic per on podien passar les atzembles.

S'exhorten mutuament, i es llancen cap al pujol, en columnes de companyia (1), no en cercle, però deixant una retirada a l'enemic, si volia fugir. I mentre els veuen pujar, cadascú per on pot, els bàrbars els tiren fletxes i pedres; però en comptes de rebre'ls de prop, fugen i abandonen la posició. Els grecs n'havien passat més enllà, i atalaien un altre pujol ocupat per enemics; són del parer de marxar-hi. Però Xenofont havent-s'hi pensat, tement que si deixa desguarnit el pujol que acaba de pendre, l'enemic l'ocuparia de bell nou i cauria damunt les atzembles que desfilen, (i les atzembles per un camí tan estret avancen en llarga corrua), deixa al cim del pujol els capitans Cefisodor, fill de Cefisofont, atenès, Amfícates fill d'Amfidem, atenès, i Arcàgoras, refugiat d'Argos. Ell mateix, amb la resta, avença cap al segon pujol, i el pren de la mateixa manera. Restava encara un terç mamelló, que era de molt el més dret: dominava la posició on els voluntaris, la nit, havien sorprès la guàrdia vora el foc. En acostar-se els grecs, els bàrbars abandonen aquest pujol sense combat; la qual cosa admira a tothom. Es sospita que la por d'ésser voltats, i assitiats els l'ha fet deixar. Però el fet és que els Carducs, atalaiant des del cim el que s'esdevenia a la cua, s'havien retirat tots per atacar la reraguarda.

Xenofont, amb els més joves, puja dalt del cim, i mana a la resta d'avançar lentament, a fi que les darreres companyies puguin aconseguir-los: i els diu que reposin les armes, tot d'una que, seguint el camí, arribin en un terreny igualat. Al mateix instant, Arcàgoras d'Argos arriba, escapat, i conta que han estat copats del pujol, que li han mort Cefisodor i Amfícates i tots els altres que no han saltat daltabaix de la roca i aconseguit la reraguarda. Obtingut aquest èxit, els bàrbars vénen a ocupar un altre pujol en front del mamelló. Xenofont els proposa un armistici per via d'un intèrpret, i reclama els morts. Ells prometen tornar-los, a condició de no incendiar els llogarrets. Xenofont hi consent. En aquest moment, mentre que la resta de l'exèrcit desfila, i que ells discuteixen les condicions, tots els enemics acudeixen del cim del pujol, i es concentren en un mateix punt. I així que els grecs comencen a davallar del mamelló per ajuntar-se amb els altres a l'indret on havien reposat les armes, els enemics avancen en gran nombre i en tumulte. En ser al capdamunt del mamelló d'on Xenofont davallava encara, es posen a fer rodar pedres i trenquen la cuixa d'un. L'escuder de Xenofont, que li portava l'escut, l'havia abandonat. Euríloc de Lusos, arcadià, hoplita, corre cap a ell i cobrint-lo amb el seu escut, tots dos es retiren així mentre que els altres es repleguen cap a les tropes formades en batalla.

Llavors tot l'exèrcit grec trobant-se reunit, s'atenda en nombroses i belles cases, on els queviures abunden. Hi ha molt de vi, que tenen dins les cisternes arrebossades.

Xenofont i Quirísos obtenen els morts a canvi del guia; i fan a aquests morts, dins el possible, tots els honors que s'acostumen per als homes valents.

L'endemà marxen sense guia: els enemics combatent i allí on el lloc era estret ocupant-lo per endavant, no cessen de barrar el pas. Quan deturaven els primers, Xenofont, a la reraguarda, enfilant-se cap als puigs, dissipava per als primers l'entrebanc del camí, procurant col·locar-se més amunt dels obstaculadors. Quan la reraguarda era atacada, Quirísos, enfilant-se amunt, i procurant posar-se més amunt que els obstaculadors, dissipava per als de darrera l'entrebanc del camí: i així s'ajudaven sempre mútuament, i vetllaven atentament els uns sobre els altres. Hi havia moments que els bàrbars donaven molt a fer a les tropes que havent pujat tornaven a davallar perquè eren tan àgils, que s'escapaven àdhuc fugint de prop: perquè de fet no portaven sinó arcs i fones.

Eren uns excel·lents arquers: tenien un arc de vora tres colzes, i fletxes de més de dos: per engegar-les

tiraven la corda cap a baix de l'arc, emparpalant-hi el peu esquerre. Les fletxes travessaven els escuts i les cuirasses. Els grecs, quan ne recollien, les feien servir de javalines adaptant-hi corretges. En tots aquells terrenys els Cretesos van ser d'alló més útils: els comandava Estràtocles de Creta.

(1) Formació que a més d'ésser compacta com la falanx tenint l'aventatge d'una major mobilitat, feia possible una acció més lliure i un múltiple desenrotllament de forces. A aquest fi les companyies es desplegaven les unes al costat de les altres a la dreta o a l'esquerra, segons que el punt a ocupar fos a la dreta o a l'esquerra de la línia de marxa; però no s'estrenyien en línia, sinó que deixaven entre elles espais. Característic de les columnes de companyia és a més a més, que les enomòties (vint-i-cinquenes) no estaven l'una al costat de l'altra, sinó l'una darrera l'altra, de manera que la companyia tenia una profunditat major que el front. (Bersi).

## CAPÍTOL III

### PAS DEL CENTRITES

Aquell dia s'allotgen en els llogarrets situats part d'amunt de la plana que voreja el Centrites, un riu de dos pletres d'amplària que separa l'Armènia dels país dels Carducs. Els grecs s'hi reposen, contents de veure la plana. El riu és a sis o set estadis de les muntanyes dels Carducs. S'hi van allotjar, doncs, molt a pler, gràcies als queviures i al record de les moltes fatigues passades. Perque en els set dies que havien travessat els Carducs, els havien passat combatent constantment, i havien patit tants de mals, que ni tots els soferts de la part del Rei i de Tissafernes. Amb el pensament, doncs, d'ésser-ne alliberats, es van adormir dolçament.

A punta de dia, veuen a l'altra banda del riu cavallers armats, com per barrar el pas, i part d'amunt d'aquests cavallers tot d'infanteria arrengherada en les costes, com per impedir l'entrada a Armènia. Eren gent d'Orontas i d'Artucas, armenis, macedonis i caldeus mercenaris. Es deia que el caldeus eren lliures i valents: tenien per armes uns grans escuts de vímet i llances. Les costes damunt les quals estaven formats, eren a tres o quatre pletres del riu. Es veia un sol camí que hi conduís, i com fet de mà d'home. Va ser per allí que els grecs intentaren el pas. Però en provar-ho, se'ls palesa que l'aigua arriba més amunt del pit i que el corrent és enaspit per uns grans còdols relliscosos, que no és possible de conservar les armes dins l'aigua, i si no, el riu se'ls enduia; i que posar-se-les al cim del cap, era oferir-se nu a les fletxes i als altres trets. Es retiren, doncs, i s'acampen a la vora del riu.

Llavors, d'amunt la muntanya on havien passat la nit precedent, veuen un gran nombre de carducs aplegats en armes. El descoratjament dels grecs és gran, en veure la dificultat de travessar el riu, en veure els que impediien el pas, en veure els carducs a punt d'atacar-los per darrera quan passaran.

Aquell dia, doncs, i la nit següent restaren en un gran embarbescament.

Però Xenofont tingué un somni; li va fer l'efecte que estava lligat per unes traves, les quals, havent-se-li escorregut per elles mateixes, el deixaren solt per caminar tant com volgués. A trenc d'alba, se'n va a trobar Quirísos, li diu que té esperances que tot anirà bé, i li conta el somni.

Quirísos se'n alegra, i els generals, presents tots cuiten a fer sacrificis abans que el dia llueixi. Des de la primera víctima els senyals són favorables. En tornar dels sacrificis, els generals i els capitans donen

ordre als soldats de dinar.

Mentre Xenofont dina, corren a ell dos joves perquè tothom sabia que era permès d'acostar-se-li, dinant o sopant, i, si dormia, de despertar-lo per dir-li qualsevol cosa que tingués a veure amb la guerra. I llavors li conten que s'estaven replegant brossa per fer foc, quan reparen a l'altra riba entre unes roques que davallen fins al riu mateix, un vell, una dona i unes noies, que deixen dins una balma de la roca com uns sacs de vestit. En veure'ls, els fa l'efecte de poder passar-hi segurs: perquè aquell costat no era accessible a la cavalleria enemiga. Es despullen, i dinen, i, punyal en mà, proven de passar nus nedant: però avancen, passen sense mullar-se les vergonyes, prenen els vestits i se'n tornen pel mateix camí.

Tot d'una Xenofont fa ell mateix libacions, i dóna ordre de buidar vi als joves per pregar als déus, que han fet veure el somni i el passatge, de conduir a bon terme la resta. Fetes les libacions, condueix de seguida els joves a la presència de Quirísos, i li conta el fet. En haver-lo sentit, Quirísos fa també libacions. En havent libat, donen ordre de plegar bagatges, convoquen els generals i escateixen la manera de passar millor el riu, de vèncer els enemics que tenen en front i de no rebre cap dany dels que són darrera. S'acorda que Quirísos anirà al cap i passarà amb la meitat de l'exèrcit, que l'altre meitat s'esperarà amb Xenofont, i que les atzembles i la turba passaran entremig dels dos destacaments.

Tot ben concertat, es posen en marxa; els joves serveixen de guies, vorejant el riu cap a l'esquerra: el camí fins al gual era de sobre quatre estadis.

Durant la marxa, els esquadrons de cavalleria enemiga avancen per l'altra vora.

En ser al gual, damunt els marges del riu, posen les armes, i Quirísos el primer, es corona, es despulla, pren les armes, i dóna ordre a tots de fer altretant. Mana als capitans de formar les companyies en columna (1), i de fer-se passar les unes a la seva dreta i les altres a la seva esquerra. Al mateix temps els endevinaires degollen víctimes al riu. Els enemics engeguen els arcs i les fones; però no arriben. Com que les víctimes donen senyals favorables, els soldats entonen tots el pean, i criden l'alalà, al qual s'ajunta el gisclet de totes les dones: perquè hi havia moltes de cortesanes dins l'exèrcit.

Quirísos entra al riu, seguit dels seus. Xenofont, prenent amb ell els soldats més llestos de la reraguarda, corre amb tota la seva embranzida cap al gual que era a l'endret de l'entrada de les muntanyes d'Armènia, fent veure de voler passar per allí i encloure la cavalleria que vorejava el riu. Els enemics, veient que la gent de Quirísos passava l'aigua fàcilment, veient que la gent de Xenofont els corria cap a l'esquerra, tenen por de ser copats, i fugen amb totes llurs forces cap a l'indret que, des del riu, duia a les terres altes. En ser al camí, es dirigiren amunt cap a la muntanya.

Lici, que comandava l'esquadró de cavalleria, i Esquines, que comandava els peltastes de la divisió de Quirísos, veient fugir l'enemic a bell córrer, el segueixen: els soldats criden que no es quedaran enrera i que s'enfilaran amb ells per la muntanya. Quirísos per la seva banda, en haver passat, no s'entreté a empaitar la cavalleria, sinó que se'n puja de dret a les costes, que davallen al riu, cap als enemics de dret. Els de dalt, veient fugir llur cavalleria i els hoplites grecs arremetre, abandonen les altures que dominen el riu.

Pel seu costat Xenofont, veient que a l'altra vora tot va bé, es replega pel camí més curt cap al gual que passava l'exèrcit: perquè ja s'obiraven els carducs davallant cap al pla per atacar els darrerens. Quirísos era amo de les altures. Lici, amb uns quants soldats, havent emprès l'empaitada, s'apodera de les atzembles endarrerides, i, a més a més, d'algunes belles robes i vasos per beure. Els bagatges dels grecs i

la turba estant al punt de passar, Xenofont es gira de front als carducs i els encara les armes. Dóna ordre als capitans de formar cada companyia per vint-i-cinques, desplegant cada vint-i-cinquena en un front de falanx pel costat de l'escut, de manera que els capitans i els caps de vint-i-cinquena, anessin del cantó dels carducs, i els caps-de-cua es col·loquessin del cantó del riu.

Els carducs, quan veuen la reraguarda separada de la turba i reduïda ja a un petit nombre, avancen més de pressa contra ella, cantant no sé quins cants. Quirísof, per la seva banda, trobant-se en lloc segur, envia a Xenofont els peltastes, els foners i els arquers, amb ordre de fer allò que els manin. En veure'ls travessar Xenofont envia un missatger i dóna ordre de romandre vora el riu sense travessar-lo: després, quan ells començaran a travessar que s'hi llencin a flanc i a flanc com si volguessin tornar a passar el riu, la gent de tret amb la mà a la corretja de les javalines, i els arquers amb les fletxes a l'arc: però sense avançar gaire dins el riu. Al mateix temps ordena als seus, així que les pedres els aconseguiran i faran soroll d'amunt els escuts, de cantar el pean, i córrer cap als enemics: després, quan els enemics hauran girat l'esquena, i des de la vora del riu la trompeta sonarà a càrrega, de fer mitja volta pel cantó de la llança, seguint els caps-de-cua, de córrer tots i passar com més de pressa, cadascú per on tingui el seu rengle de manera de no entrebancar-se els uns als altres. Que el millor soldat serà aquell que primer arribi a l'altra vora.

Els Carducs, veient que ja resten poques tropes, molts dels que havien rebut ordre de romandre havent partit, uns per curar de les atzembles, altres dels bagatges, altres de les aimies, ataquen llavors de valent, i comencen a engegar els arcs i les fones. Els grecs, entonant el pean, es llancen contra ells a la carrera. Ells no els esperen, ja que anaven armats com s'hi va a les muntanyes, suficientment per escometre i fugir, però no suficientment per anar a les mans. En aquell instant el trompeter dóna el senyal: i els enemics fugen encara molt més de pressa. Els grecs fan mitja volta i fugen a través del riu corrents. Alguns dels enemics se n'adonen, tornen corrents al riu i tiren fletxes damunt els grecs, dels quals fereixen uns pocs. La majoria, però, ja els grecs eren a l'altra vora, que encara se'ls veia fugir. Els qui havien vingut a l'encontre dels bàrbars, havent-se portat com a homes i havent avançat més que l'avinentesa no exigia, després tornen a passar el riu amb la gent de Xenofont: i alguns d'ells són ferits.

(1) Vegi's la nota del capítol anterior.

# CAPÍTOL IV

## MARXA PER L'ARMÈNIA

En haver passat tots, formen cap al migdia, i avancen a través de l'Armènia, país tot de plana amb lleus ondulacions: i fan no menys de cinc parasangues; perquè no hi havia pobles vora el riu, a causa de les guerres amb els carducs. El poble on arriben era gran: hi havia un palau per al sàtrapa i la major part de les cases tenien torres: els queviures abundaven.

D'allí en dues etapes avancen deu parasangues fins a deixar enrera les fonts del Tigris. En tres etapes avancen quinze parasangues i arriben al Telèboas. Era un riu bell, però no pas gran. Hi ha entorn molts de caserius. Aquest lloc és apel·lat l'Armènia de cap a ponent. El governador era Tiribazos, amic del Rei. Quan ell era present, ningú més ajudava el Rei a pujar a cavall. Seguit d'uns quants cavallers, ve al galop i envia un intèrpret a dir que voldria conferenciar amb els caps. Els generals acorden d'escoltar-lo: i avençant a l'abast de la veu, pregunten què desitja. Ell diu que concertaria de bon grat una treva amb els grecs, que ni ell els faria cap tort, ni ells cremarien les cases, prenent tants de queviures com necessitessin. Els generals accepten i conclouen la treva.

D'allí fan tres jornades plana a través, quinze parasangues. Tiribazos els costreja amb les seves forces, a una distància de deu estadis. Arriben a uns palaus, voltats de tot de pobles curulls de queviures. Estant acampats, fa, durant la nit, una gran nevada. Al matí, hom decideix d'acantonar les divisions i els generals per les viles perquè no es veia un enemic, i tot semblava ser segur a causa de la quantitat de neu. Allí hom troba provisions excel·lents, bestiar, blat, vins rancis benolents, prunes, llegums de tota mena. Amb tot, alguns homes dispersats del campament, diuen que han atalaiat un exèrcit, i que del nit apareixien tot de fogueres. Els generals creuen, doncs, que no és segur d'allotjar-se escampats, i que és necessari de replegar novament l'exèrcit. Llavors torna a reunir-se: més, perquè el temps semblava asserenar-se. Però aquella nit mateixa cau una neu tan espessa, que cobreix les armes i els homes ajaguts, i entumeix les atzembles. Feia molta peresa d'aixecar-se, perquè la neu que queia damunt dels dorments els comunicava una escalfor mentre no es fonia. Amb tot Xenofont havent tingut la valentia d'axecar-se nu i d'asclar llenya, tot seguit se n'aixeca un altre, li'n pren i es posa també a asclar-ne. Des d'aquest moment els altres també s'aixequen, encenen foc i es fan fregues. Perquè troben allí tot de matèries grasses, de les quals se serveixen a tall d'oli d'oliva, tal com sagí, oli de sèsam, d'ametlles amargues i de terebint. S'hi troben també essències dels mateixos vegetals.

S'acorda tot seguit d'allotjar l'exèrcit pels pobles, perquè estigui a cobert. Els soldats, amb força crits i alegria tornen als abrics i als queviures. Solament tots aquells que en partir-ne l'altre vegada, havien cremat les cases, ara en pagaven la pena, havent d'atendar-se malament al ras. Durant la nit hom envia Demòcrates de Temnos, amb uns quants homes, cap a les muntanyes, on els soldats que s'havien dispersat deien d'haver vist focs. Aquest home passava per haver informat amb veritat ja altres vegades, donant el que era pel que era, i el que no era pel que no era. Havent-hi anat, diu que no ha vist cap foc, però torna duent presoner un home que portava un arc persa i un buirac i una sagaris (1) com la de les amazones. Li pregunten de quin país és i diu que és persa, i que s'ha allunyat de l'exèrcit de Tiribazos per cercar queviures. Li pregunten la força d'aquest exèrcit i per quin fi s'és aplegat. Respon que Tiribazos duu les seves pròpies tropes i mercenaris, càlibs i tàocs. Afegeix que es prepara per llançar-se damunt els grecs

al passatge de la muntanya, en els freus, on el camí és únic.

En sentir aquest report, els generals són del parer de reunir l'exèrcit. Tot d'una deixen una guàrdia comandada per Sofènet d'Estimfal, i marxen, prenent per guia el presoner. Quan han passat el cim de les muntanyes, els peltastes, que anaven davant, a penes han reparat el campament de Tiribazos, sense esperar els hoplites hi corren a grans crits. Els bàrbars en sentir l'aldarull no sostenen, i fugen. Hom mata, amb tot, uns quants bàrbars: hom pren una vintena de cavalls, així com la tenda de Tiribazos, i, dins la tenda, llits amb peus d'argent, i vasos per beure i gent que es deien paneters i copers. Els generals dels hoplites, en assabentar-se del fet, són del parer de tornar com més de pressa al camp, de por que la guàrdia deixada no sofreixi alguna escomesa. Fan tot d'una sonar la trompeta, es repleguen, i arriben aquell mateix dia al camp.

(1) Destral de dos tallants.

## CAPÍTOL V

### LA NEU

L'endemà, sembla que cal marxar tan de pressa com es pugui, abans que l'enemic s'aplegui de bell nou i ocupi els freus. Hom plega bagatge tot d'una, i l'exèrcit avença a través d'un bon gruix de neu, duent diversos guies. El mateix dia havent deixat enrera l'altura on Tiribazos havia d'atacar, s'atenden.

Des d'allí fan tres jornades pel desert, quinze parasangues, fins a l'Èufrates, i el travessen amb aigua al llombrígol. Es deia que les fonts d'aquest riu no eren lluny. Des d'allí fan quinze parasangues en tres etapes al través d'una plana coberta de neu. La tercera fou rúfola: el vent mestral bufava de cara, cremant-ho tot i glaçant els homes. Un dels endevinaires diu de fer un sacrifici al vent, i és degollada una víctima: i tothom constata que la violència del vent sembla parar. La neu tenia una braça de gruix: de manera que hi van morir tot d'atzembles, d'esclaus i una trentena de soldats.

Passen la nit encenent foc: perquè hi havia molta de llenya al campament: però els darrerament arribats no troben llenya. Els primers vinguts, que havien encès foc, no permeten d'atansar-se al foc als tardans, si no els donen part del blat o de l'altre comestible qualsevol que tinguin. Comparteixen els uns amb els altres cadascú el que té. On s'encenia foc, en fondre's la neu s'hi feien uns grans forats fins al sòl, que permetien de mesurar el gruix de la neu.

Hom marxa tot el dia següent per la neu, i homes són atacats de bulímia. Xenofont, a la reraguarda, havent trobat els homes que jeien en terra, no sabia quina malaltia era. Però havent-li dit algú que en tenia experiència, que eren els senyals evidents de la bulímia, i que si menjaven alguna cosa es redreçarien, recorre els bagatges, i si veia res de mengívol, ho dóna als malalts o els ho envia a donar per aquells que són en estat de córrer. En haver pres algun aliment, s'aixequen i continuen la marxa.

Avençant, Quirísosof a entrada de fosc arriba en un poble, i encontra dones i noies del país que portaven aigua prop de la font situada davant la fortalesa. Elles pregunten als grecs quí són. L'intèrpret respon en persa, que són tropes enviades al sàtrapa pel Rei. Elles responen que el sàtrapa no és allí, sinó a la distància d'una parasanga. Com era tard, entren dins la fortalesa amb les portadores d'aigua i fan cap al comarca (1). D'aquesta manera Quirísosof, i tots els de l'exèrcit que van poder, van allotjar-se allí. Quant



els altres soldats, els que no poden acabar el camí passen la nit sense menjar i sense foc: i hi va haver soldats que van morir.

Alguns enemics, que s'havien aplegat a la persecució dels grecs rapinyen les atzembles que no han pogut seguir, i lluiten entre ells pel repartiment. Hom deixa també enrera els soldats a qui la neu havia fet malbé els ulls, o a qui del fred se'ls havien podrit els dits dels peus. Per a la vista una protecció era de portar alguna cosa negra davant dels ulls quan es marxava, i per als peus bellugar-los sense tenir-los mai quietes, descalçant-se per a la nit. Però tots els qui s'adormien calçats, les corretges se'ls ficaven dins els peus, i les sandàlies se'ls glaçaven entorn: perquè havent-se espatllat les sandàlies velles, havien fet carbatines (2) de cuir de bou recent escorxat. Per aquestes necessitats, alguns soldats havien quedat endarrerits; els quals veient un indret negre, per haver-ne fugit la neu, havien cregut que és que s'havia fos: i de fet s'havia fos a causa d'una deu que treia baf no gaire lluny en una vall. S'havien dirigit cap aquell cantó, s'hi havien assegut, i es negaven a marxar.

Xenofont, a la reraguarda, en tenir-ne esment, els conjura de totes les maneres i per tots els mitjans, a no endarrerir-se, dient-los que ve a l'encalç un gran aplec d'enemics. Acaba per enutjar-se. Ells demanen que els degollin: perquè els és impossible de fer un pas. Llavors s'acorda que el millor a fer, és d'esfereir els perseguidors, si es podia, perquè no caiguessin damunt d'aquella gent espeuada. Ja era fosc. Els enemics avancen, amb un gran aldarull, disputant-se el que havien pres. Llavors la reraguarda, com a soldats sans que eren, s'aixeca i corre cap als enemics: en tant els espeuats, cridant tan fort com podien, colpegen els escuts amb les llances. Els enemics, esporuguits, es llencen per la neu dins una vall, i ningú fa sentir més la veu.

Xenofont i els seus, prometen als malalts, que l'endemà tornarà alguna gent a ells, i continuen la marxa. No havien fet quatre estadis, que troben en mig del camí d'altres soldats reposant damunt la neu, sense cap guàrdia muntada. Els fan aixecar. Ells diuen que els de davant s'han aturat. Xenofont, avençant el mateix, envia davant d'ell els peltastes més vigorosos, amb l'ordre d'inspeccionar què és que priva. Li reporten, que tot l'exèrcit descansa igualment. Llavors la divisió de Xenofont fa nit en aquell mateix indret, sense foc i sense sopar, i estableix les sentinelles que pot. En apuntar el dia, Xenofont envia els soldats més joves als malalts, amb l'ordre d'obligar-los a aixecar-se i a partir. Al mateix moment Quirísos envia del poble a inspeccionar com estava la cua. Hom veu amb alegria aquests missatgers; els remeten els malalts perquè els portin al campament, i parteixen. No havien fent vint estadis, que ja eren al poble on s'allotjava Quirísos. En ser tots junts, judiquen que les divisions poden sense perill atendar-se pels pobles. Quirísos resta on era, i els altres, havent-se fet a sort els pobles que veien, hi fan cap cadascú amb els seus homes.

Allí Polícrates d'Atenes, capità, demana que se l'hi deixi anar a ell.

Prenent soldats lleugers, corre a la vila escaiguda a Xenofont, sorprèn tots els vilatans i el comarca, pren disset poltres criats per al tribut del Rei, i la filla del comarca, maridada de feia nou dies: el seu marit havia sortit a caçar la llebre, i no va ser agafat dins les viles. Les habitacions eren sota terra: l'obertura és com la d'un pou, però a baix són vastes: hi ha eixides excavades per al bestiar, però les persones davallen amb una escala. Dins aquestes habitacions hi havia cabres, ovelles, bous, aviram i cries de tota mena. El bestiar tot és mantingut dins de fenc. Hi havia també blat, ordi, llegum, i vi d'ordi en vasos. S'hi veia surar l'ordi fins a ran mateix de les vores, així com canelles, les unes més grans, les altres més petites, i sense nusos. Calia, quan algú tingués set, aplicar-se'n una a la boca i xuclar. Aquesta beguda és molt forta, si no s'amera amb aigua: però deliciosa per a qui hi és avesat.

Xenofont fa sopar amb ell el comarca, i l'exhorta a animar-se, dient que no el privarà dels fills, i que en partir el rescabalaran omplint-li la casa de queviures, només que vulgui posar l'exèrcit en bon camí, fins a ser en una altra nació. Ell promet, i en prova de bona voluntat revela on és colgat el vi. Acantonats així per aquella nit, els soldats s'adormen en l'abundància de tots els béns, tenint però sempre sota una guàrdia de vista el comarca i els seus fills.

L'endemà Xenofont pren amb ell el comarca i se'n va a trobar Quirísos. En cada vila on passa, visita els que hi són acantonats, i per tot arreu els troba regalats i fent platxèria: enlloc no el deixen partir que no s'hagi assegut amb ells a dinar. No hi havia indret, on damunt la mateixa taula no s'hi veiés carn d'anyell, de cabrit, de porc, de vedell, d'aviram, amb pa a dojo, de forment i d'ordi. Quan per afecte es volia beure a la salut d'algú, se'l duia fins al vas d'on calia beure, cap jup, morrejant, a tall de bou. Es va permetre al comarca de pendre el que volgués. Ell no va acceptar, sinó que per tot on veia algun parent seu, se l'enduia.

En fer cap a Quirísos, troben també els d'aquest acantonament coronats amb garlandes de fenc sec, i fent-se servir per infants armenis, vestits amb les túniques bàrbares. Els ensenyaven per signes, com a sords, el que havien de fer.

Quirísos i Xenofont, després dels compliments d'amistat, pregunten plegats al comarca, per medi de l'interpret que sabia el persa quin país era aquell. Ell respon que l'Armènia. Li pregunten de bell nou, per a qui crien els cavalls. Diu que és un tribut per al Rei; afegeix que el país veí és el dels Càlibs, i indica el camí que hi mena.

Xenofont aleshores parteix, duent el comarca a la seva família, i li dona un cavall que havia pres, una mica vell, a fi que el criï per immolar-lo; havia sentit dir que era consagrat al Sol, i tenia por que no es morís: perquè estava rendit de la marxa. Pren després per ell un poltre i en dona un a cadascun dels generals i dels capitans. Els cavalls d'aquell país eren més petits que els de Pèrsia però amb molt més urc. El comarca ensenya als grecs d'embolicar amb sacs les potes dels cavalls i de les atzembles, quan els menaran per la neu: perquè sense aquests sacs, s'hi enfonsen fins al ventre.

(1) El cap de la vila.

(2) Sandàlies de pagès, fetes d'una sola peça de cuir sense curtir.

## CAPÍTOL VI

### ATAC D'UNA POSICIÓ DELS CÀLIBS

Era el vuitè dia. Xenofont remet el guia a Quirísos, i deixa al comarca tota la gent de casa seva, llevat del seu fill, a penes adolescent. El qual és confiat a la guarda d'Epístenes d'Amfípolis, i, si el pare es comporta bé, el deixaran anar juntament amb el seu fill. Porten després a casa seva tot el que poden, i havent plegat bagatge, parteixen. El comarca els serveix de guia a través de la neu, sense anar lligat. Ja eren a la tercera etapa quan Quirísos s'enfurisma contra ell perquè no els mena a cap vila. Ell diu que no n'hi ha en aquella contrada. Quirísos el colpeja, i no el fa lligar. Llavors, a la nit s'escapa corrents, abandonant el fill. Aquesta va ser l'única diferència que hi va haver entre Quirísos i Xenofont durant la marxa, els maltractes i la negligència amb el guia. Epístenes es va enamorar del l'infant, se l'endugué al

seu país, i va fer-se'n servir amb tota la fidelitat.

Després d'això fan set etapes, a cinc parasangues per dia, fins a les vores del Fasis, riu ample d'un pletre. D'allí fan dues etapes, deu parasangues. Damunt les altures que donen al pla, se'ls presenten Càlibs, i Tàocs i Fasians. Quirísos, obirant els enemics en els cims, detura la marxa a una distància de trenta estadis, per no atansar-se a l'enemic amb les tropes en ala: i dóna avís als altres de fer avançar les companyies de manera que l'exèrcit vagi en formació de falanx. En haver vingut la rerassaga, convoca els generals i els capitans i parla així:

-Els enemics, com veieu, ocupen els cims de la muntanya: es tracta d'escatir la manera de combatre amb més èxit. Per la meua banda, sóc del parer de donar avís als soldats de dinar, i de deliberar entre nosaltres si és avui o demà que s'acorda de passar la muntanya.

-Jo- diu Cleanor, -crec que cal dinar com més de pressa millor, córrer com més de pressa a les armes i marxar contra aquella gent. Plerquè si ens entretenim el dia d'avui, els enemics que ara ens veuen s'envalentiran més, i envalentint-se aquests és probable que n'atreguin més d'altres.

Després de Cleanor, Xenofont diu:

-Jo ho entenc així. Si és necessari de combatre, cal preparar-nos a combatre com més vigorosament: però si no volem sinó passar de la manera més fàcil possible, crec que cal examinar com fer-ho per rebre com menys ferides i per perdre com menys homes millor. La muntanya, pel que podem veure, s'estén a més de seixanta estadis, i no apareixen enlloc enemics que ens observin, excepte en aquest camí. Val doncs molt més provar de sorprendre d'amagat alguna posició desguarnida de la serra, i arrabassar-la guanyant per mà l'enemic, si podíem, que no pas atacar llocs forts i homes ben preparats. Perquè és molt més fàcil d'anar per un puig escarit, sense combatre, que no pas per un terreny pla, havent-hi enemics per tot. De nit, sense combatre, hom veu millor on posa els peus, que no pas de dia combatent. En fi, un camí esgalabrós és més favorable per als peus de qui no combat, que no pas un camí llis per a qui li tusten el cap. No crec doncs impossible una sorpresa, ja que ens és permès de marxar de nit, de manera de no ser vistos, i podem fer un tomb que no donariem lluc de nosaltres. I em sembla, que fingint un atac per aquest cantó, trobarem l'altra part de serra més desguarnida: ja que els enemics restarien ací en major nombre. Però, ¿què vaig jo a ficar-me en astúcies? Sento a dir, Quirísos, que vosaltres els Lacedemonis que pertanyeu a l'estament dels iguals, us exerciten des de petits al lladruny: i que no és vergonyós, sinó honrós de furta tot allò que no priva la llei. Per furta amb la major traça possible, i per assajar de fer-ho en secret, és de llei entre vosaltres que si us deixeu agafar robant, sou fuetejats. Ara és doncs el moment de lluir la teua educació, i d'anar amb compte a no deixar-nos agafar robant la serra, a fi de no rebre una mà de cops.

-Però amb tot- diu Quirísos -jo sento a dir també que els atenesos són terribles en això de robar el tresor públic, i que, malgrat del terrible perill que corre el lladre, són els més distingits els que més roben, si tanmateix són els més distingits els que judiqueu dignes de les magistratures. De manera, que és també per a tu el moment de lluir la teua educació.

-Estic disposat- diu Xenofont -en ser que haurem sopat, a anar amb la meua rerassaga a apoderar-nos del puig. Tinc guies: els gimnetes han pres en una emboscada alguns dels lladres que ens seguien. I per ells sé que la muntanya no és pas impracticable, sinó que s'hi pasturen cabres i bous; de manera que, un cop siguem amos d'una part de la muntanya, hi haurà passos fins per a les atzembles. Espero per altra banda que els enemics no resistiran, quan ens veuran al mateix nivell d'ells, dalt els cims; ja que ara no volen

pas davallar contra nosaltres a igual terreny.

Quirísof digué llavors:

-Però ¿per què hi has d'anar tu i deixar la reraguarda? Envia-n'hi d'altres si no es presenten voluntaris.

Tot d'una Aristònim de Metídria s'ofereix amb hoplites; Aristeu de Quios i Nicòmac d'Eta, amb gimnetes. És convingut que, quan seran amos dels cims, encendran tot de focs. Fetes aquestes convencions, dinen. En acabat de dinar, Quirísof mena tot l'exèrcit a deu estadis si fa no fa de l'enemic, per millor simular una escomesa per aquell cantó.

Després de sopar, i vinguda la nit, el destacament parteix, s'apodera del puig, i la resta descansa. Els enemics, veient la muntanya ocupada, es desperten i encenen tot de focs durant la nit. En fer-se de dia, Quirísof, després d'haver sacrificat, mena pel camí, mentre els que s'havien apoderat de la muntanya carreguen per les altures. La majoria dels enemics havien restat al cim de la serra; i una part solament havia avençat a l'encontre dels grecs de dalt; però abans que el gros dels dos exèrcits s'encontrés, les tropes de les altures vénen a les mans, i els grecs vencen i persegueixen. Llavors els peltastes grecs de la plana corren a la carrera contra els que s'havien arrengrerat en batalla, i Quirísof segueix de pressa al pas amb els hoplites. Els enemics romasos al camí, veient vençuts els de dalt, fugen: i en mor un gran nombre. S'agafen molts escuts; els grecs, rompent-los amb els ganivets, els inutilitzen. Pujant a les altures, sacrifiquen, drecen un trofeu, tornen a davallar al pla, i fan cap a viles curulles de tota mena de béns.

## CAPÍTOL VII

«EL MAR! EL MAR!»

D'aquestes, marxen cap al país els Tàocs, en cinc jornades, trenta parasangues. Els queviures manquen: perquè els Tàocs habitaven llocs forts, on havien transportat totes llurs provisions. Arribats en un indret on no hi havia ciutat ni cases, però on eren units bon nombre d'homes i de dones i de bestiar, Quirísof el fa atacar de seguida. La primera divisió es decandeix i n'avença una altra i després una altra. Perquè no era possible de voltar aquest fort amb tropes compactes, espadat com era per tot. Xenofont havia arribat amb els peltastes i els hoplites de la reraguarda. Llavors Quirísof li diu:

-Véns al punt. Cal pendre la posició; perquè l'exèrcit no té queviures si la posició no és presa.

Llavors deliberen, i preguntant Xenofont què priva d'entrar-hi, diu Quirísof :

-Aquell passatge que veus, és l'únic, i quan algú prova de passar per allí, fan rodolar pedres daltabaix d'aquell penyal que el domina: i qui és atrapat, mira com l'adoben.

I al mateix temps ensenya homes amb les cames i les costelles rompudes.

-¿Si acaben les pedres- diu Xenofont -hi haurà alguna altra cosa, o bé res que privi de passar? Perquè en front no veiem sinó aquells pocs homes, i encara, d'aquests, només dos o tres d'armats. És un espai, com veus, a penes de tres mitjos pletres, el que hem de travessar sota els cops. Un pletre sencer és cobert de

grans pins espesos, darrera els quals, els homes que s'hi escudin, ¿què han de sofrir ni de les pedres que tirin ni de les que facin rodolar? Resta doncs mig pletre, si fa no fa, a travessar corrents, quan les pedres hauran cessat.

-Però- diu Quirísos -així que començarem a avançar cap al flotó, les pedres ens plouran damunt.

-Això precisament caldria:- respon Xenofont -perquè acabaran més aviat les pedres. Anem, avencem cap a un indret, des d'on hi hagi menys de tros a córrer per passar, si podem, i des d'on la retirada sigui més fàcil, si volem.

Això dit, Quirísos i Xenofont avancen amb Cal·límac de Parràsia, capità: perquè ell tenia el comandament dels capitans de la rerassaga aquell dia. Els altres capitans resten a cobert. Llavors parteixen cap a sota els arbres una setantena d'homes, no en colla, sinó un per un, cadascun guardant-se tant com pogués.

Agàsias d'Estimfal i Aristònim de Metúdia, que eren també capitans de la rerassaga, i d'altres, s'estan drets fora de l'arbreda; perquè no era segur d'estar-se entre els arbres més d'una companyia. Cal·límac imagina llavors un bon mitjà. Corre dues o tres passes de l'arbre sota el qual era: així que les pedres plouen, es retira llestament. A cada correguda, gasten més de deu carretades de pedres. Agàsias, quan veu Cal·límac el que feia, que tot l'exèrcit se'l mirava, tement que no arribés el primer a la posició, sense cridar a la seva vora ni Aristònim, que li era veí, ni Euríloc de Lusos, els dos amics seus, ni a ningú més, avença ell sol, i els passa davant a tots. Cal·límac, que el veu passar, l'agafa del vorell de l'escut: però al mateix temps Aristònim de Metúdia corre i els ultrapassa, i després d'ell Euríloc de Lusos: perquè tots volien prevaler a valentia i es disputaven entre ells: i així rivalitzant, prenen la plaça. En efecte, un cop van fer irrupció dins, no va caure de dalt una pedra més.

Llavors va haver-hi un espectacle horrible. Les dones, llençant les criatures, s'estimbaven tot seguit elles mateixes, i els marits igualment. Eneas d'Estimfal, capità, veient que corria a estimbar-se un home vestit d'una bella túnica, se li agafa per retenir-lo. Però el bàrbar l'arrossega, i tots dos desapareixen rodolant de pedra en pedra, i moren. Molt poca gent va ser feta presonera allí: però s'hi van trobar molts de bous, i d'ases i de bous.

D'allí avancen, en set etapes, cinquanta parasangues, a través del país dels Càlibs. És el més bel·licós dels pobles pels quals hom va passar, i calgué arribar a les mans. Portaven cossets de lli fins a sota el ventre, i en comptes de faldars, una espessor de cordes entortolligades. Tenien també gamberes, cascots, i a la cintura un sabret de la mena del punyal lacedemoni, amb el qual degollaven els presoners que podien fer: i després de tallar-los el cap, marxaven portant-lo. Cantaven i dansaven, quan els enemics eren a la vista d'ells. Tenien també una pica d'una quinzena de colzades, amb una sola punta. Romanien dins les ciutats; després que els grecs havien passat, els seguien sempre a punt de combatre. Habitaven en els llocs forts, on havien transportat els queviures: de manera que els grecs no podent-ne pendre, visqueren del bestiar agafat als tàocs. D'allí els grecs fan cap al riu Hàrpasos, ample de quatre pletres; després fan quatre jornades a través del país dels Escitens, vint parasangues, per un pla fins a uns caserius: en els quals romanen tres dies i es proveeixen.

D'allí caminen quatre jornades, vint parasangues, fins a una ciutat gran, floreixent i poblada, que s'anomena Gímnias. Des d'ella el governador del país envia als grecs un guia, perquè els condueixi pel territori dels seus enemics. Aquest ve i diu que els durà en cinc dies a un indret des del qual atalaiaran el mar: si no, s'ofereix a morir. Guia en efecte, i en ser que ha fet entrar l'exèrcit en terra enemiga, exhorta a

cremar-ho i destruir-ho tot: la qual cosa prova que havia vingut per amor d'això i no per bona voluntat envers els grecs.

Al cinquè dia arriben a la muntanya sagrada. El nom d'aquesta muntanya és Teques. Quan els primers són al cim, i obiren el mar, tot és cridòria. En sentir-los Xenofont i la reraguarda s'imaginem que la davantera, és atacada per altres enemics: perquè la cua era perseguida, per la gent del país incendiàt. La reraguarda n'occeix alguns i n'agafa vius uns altres, havent parat una emboscada; i pren una vintena d'escuts de vímet, recoberts d'un cuir de bou cru amb el pèl.

Ara, com que la clamadissa creix, i s'acosta, nous soldats s'ajunten continuament, a bell córrer, als que criden, i com més el nombre augmenta més augmenten els crits, sembla a Xenofont que deu esdevenir-se alguna cosa més greu. Munta a cavall, pren amb ell Lici i els cavallers, i s'adelanta a l'ajuda: però tot d'una sent que els soldats criden: El mar! El mar! i es feliciten ells amb ells.

Llavors tothom acut, rerassaga, equipatges i cavalls. Arribats tots a la cima, tothom s'abraça, soldats i generals i capitans, amb llàgrimes als ulls. I tot d'un cop, sense saber de qui ve l'ordre, els soldats porten pedres i aixequen un gran claper. Hi posen una munió de cuirs de bou, de bastons i d'escuts de vímet, presos a punta de llança: el guia mateix trosseja els escuts i excita els altres a fer-ho. Després d'això, els grecs acomiaden aquest guia, donant-li del comú un cavall, una copa d'argent, un agenç persa i deu darics. Ell demanava sobretot anells, i en va rebre molts dels soldats. Els indica llavors un poble on s'acantonaran, i el camí per anar fins als Macrons; després, en fer-se de vespre, parteix durant la nit i desapareix.

## CAPÍTOL VIII

### EL PAÍS DELS MACRONS: ARRIBADA A TRAPEZUNTA

D'allí, els grecs fan quatre jornades, a través del país dels Macrons, deu parasanges. El primer dia arriben al riu, que limita el país dels Macrons i el dels Escitens. Tenien a la dreta el terreny més rost que es pugui imaginar, i a l'esquerra un altre riu, amb el qual aiguabarrejava el que feia de frontera, i que calia travessar. La riba era plantada d'arbres minsos però espessos. Els grecs bo i avençant, anaven tallant-los, escarrassant-se per sortir d'aquell terreny com més aviat millor. Però els Macrons, armats d'escuts de vímet i llances, revestits de túniques de clin, s'havien arrengrerat a l'altra banda del gual. S'encoratjaven entre ells i tiraven pedres al riu: però no arribaven ni feren a ningú.

Llavors un peltaste, que deia haver estat esclau a Atenes, es presenta a Xenofont, dient que sabia la llengua d'aquella gent.

-Jo crec- diu -que aquí és la meua pàtria: i si res no s'hi oposa, vull conversar amb ells.

-Res no te'n priva- diu Xenofont, -conversa-hi, i assabenta't de primer, qui són.

Els responen, a la seva pregunta, que són Macrons.

-Pregunta'ls, doncs- diu Xenofont -per què s'han arrengrerat contra nosaltres i necessiten ser els nostres enemics.

Ells responen:

-Perquè vosaltres heu vingut a la nostra terra.

Els generals els fan dir que el que és de mal no els en faran:

-Hem fet la guerra al Rei, ens en tornem a Grècia i volem arribar al mar.

Pregunten ells si els en donarien penyores.

Els grecs responen que els abellirà de donar-ne i de pendre'n.

Llavors els Macrons donen als grecs una pica bàrbara, i els grecs als Macrons una de grega. Aquestes deien ells que eren les penyores: uns i altres prenen els déus per testimonis.

Després d'aquestes penyores, els Macrons ajuden a tallar els arbres, obren el camí, com per fer passar a l'altra riba; es mesclen amb els grecs, els forneixen tot el mercat que poden i els acompanyen durant tres dies, fins a haver dut els grecs a les fronteres dels Colcs.

Allí hi havia una muntanya alta, però accessible, al cim de la qual apareixen els Colcs, arrellgats en batalla.

D'antuï els grecs es formen en falanx per marxar contra el puig: però després, els generals són del parer de reunir-se i deliberar sobre la millor manera d'atac.

Xenofont diu que seria del parer de deixar córrer la falanx, i de marxar en columnes de companyia.

-Perquè la falanx es desllorigarà aviat: aquí trobarem la muntanya avinent, allí malavinent. Això produirà de seguit un descoratjament, quan ordenats en falanx es veurà que aquesta es descompon. Després, si marxem a molts homes de fons, els enemics ens desbordaran i faran servir les tropes que ens desbordin, per al que vulguin. Si al contrari, marxem a pocs homes de fons, no seria gens estrany que la nostra falanx fos tallada a trossos, per l'atapeïment de trets i d'homes que ens cauran damunt. Si això s'esdevé en un punt, tot anirà malament per a la falanx sencera. Però em sembla a mi que si fem columnes de companyia, deixant entre les columnes prou interval perquè les columnes extremes quedin fora de les ales de l'enemic, d'aquesta manera amb les companyies extremes quedarem fora de la falanx enemiga i al cap de les columnes de companyia avançaran els millors dels nostres, al mateix temps que cada columna marxarà per on el camí sigui més practicable. No serà fàcil, als enemics, de penetrar en els intervals, havent-hi piques a banda i a banda; no els serà tampoc fàcil de destruir una columna que marxa en formació dreta (1). Si una de les columnes és oprimida, la més veïna la socorrerà; i així que una de les columnes haurà pogut pujar a la cima, ni un dels enemics no resistirà més.

Així s'acorda: es formen les columnes de companyia. Xenofont va de la dreta a l'esquerra i diu als soldats:

-Companyes, aquesta gent que veieu és l'únic entrebanc que ens priva de ser ja allà on fa tant de temps que glatim d'arribar. Cal, si podem, menjar-nos-els crus.

Quan cadascú és al seu lloc i se són formades les columnes dretes, es troben una vuitantena de companyies d'hoplites, cada companyia de gairebé cent homes. Els peltastes i els arquers són dividits en

tres cossos: els uns part de fora l'ala esquerra: els altres part de fora la dreta, els altres al mig: cada cos és de gairebé sis cents homes.

En acabat d'això, els generals fan circular l'ordre de fer pregueres: i havent pregat i cantat el pean, avencen. Quirísos i Xenofont, amb llurs peltastes, marxen desbordant la falanx enemiga. Els enemics, en veure'ls, corren a llur encontre, estenen la línia, els uns, cap a la dreta, els altres cap a l'esquerra: però descomparteixen llur falanx i deixen un gran buit al mig. En veure'ls esportellar-se, els peltastes arcadians, que comandava Esquines Acarnaniès, creguts que fugen, hi corren amb tota l'embranchida, i s'enfilen així els primers al cim del puig. Els segueix el cos d'hoplites arcadians, que comandava Cleanor d'Orcomen.

Els enemics, quan els grecs comencen a córrer, no es sostenen més i emprenen la fuga, l'un girant-se per un cantó, l'altre per un altre. Els grecs arribats dalt, s'atenden en diversos caserius proveïts de queviures abundosos.

No va haver-hi res que fos extraordinari, si no és que hi havia allí molts de ruscs, i que tots els soldats que van menjar bresques, van tenir desvarieig, vòmits i un escolament per baix, que no n'hi havia cap que pogués tenir-se dret. Els qui n'havien menjat poc, semblaven gent absolutament embriaga: els qui molt, boigs furiosos, d'altres fins moribunds. Així molts jeien per terra com després d'una desfeta: hi havia un gran decandiment. L'endemà però no havia mort ningú, i el desvarieig cessà cap a la mateixa hora. Al terç i quart dia, tothom es llevà com després d'una purga.

D'allí fan dues etapes, set parasangues i arriben a la vora del mar, a Trapezunta, ciutat grega, poblada, en el Pontus-Euxí, colònia de Sinope, en el país dels Colcs. Hom hi sojorna una trentena de dies en els pobles dels Colcs: i des d'allí, feien excursions de saqueig per la Còlquida. Els trapezuntins estableixen un mercat en el campament, acullen els grecs i els fan presents d'hostatgia, bous, farina d'ordi, vi. Negocien així mateix en favor dels Colcs del veïnatge, que habitaven la major part del pla, i de part d'ells vénen també bous com a presents d'hostatgia. Després d'això hom es prepara per a fer els sacrificis promesos: perquè havien vingut prou bous per oferir a Zeus Salvador i a Hèracles i als altres déus els sacrificis promesos per un feliç guiatge. Celebren igualment jocs gímnics damunt la muntanya on eren atendants: i trien Draconti d'Esparta, que essent infant havia fugit de la seva pàtria, per haver mort, sense voler, un altre infant d'una ganivetada, per tenir cura de la carrera i presidir els jocs.

Acabat el sacrifici, les pells són donades a Draconti, i hom li prega de conduir els grecs al lloc on havia estat feta la pista. Ell designa el mateix lloc on s'esqueien:

-Aquest turó- diu -és excel·lent per córrer en la direcció que hom voldrà.

-Però,- li diuen -¿com podran lluitar en un terreny tan aspre i boscós?

Ell respon:

-Es farà més mal qui caigui.

Infants, la majoria presoners, corren l'estadi, i més de seixanta cretesos la carrera llarga; altres s'exerciten a la lluita, al pugilat, al pancraci. Era bell de veure. Perquè havien davallat molts de lluitadors, i, com que els companys miraven, hi havia una gran emulació. Els cavalls també corregueren. Calia baixar al galop una costa, en havent arribat a la vora del mar tombar, i remuntar fins a l'ara. Costa



avall, molts anaven de rodolons: costa amunt, els cavalls pujaven el pendís al pas, amb fatiga. D'aquí gran cridòria, i rialles, i encoratjaments.

(1) «Columnes dretes» és el nom amb que Xenofont designa literalment aquesta formació, que sembla ésser de invenció seva.

# **I N D E X**

## **PRÒLEG**

## **LLIBRE PRIMER**

CAP. I.-Causes de la guerra. Preparatius.

" II.-Marxa de Sardes a Tars.

" III.-Revolta dels soldats.

" IV.-Marxa fins a l'Èufrates.

" V.-Marxa a través de l'Aràbia Deserta.

" VI.-Traició d'Orontas.

" VII.-Arribada a Babilònia.

" VIII.-Batalla de Cunaxa i mort de Cirus.

" IX.-Elogi de Cirus.

" X.-Segona part de la batalla.

## **LLIBRE SEGON**

CAP. I.-Deliberació dels grecs. Ambaixada de Falinos.

" II.-Començament de la retirada.

" III.-Treva amb el Rei i amb Tissafernes.

" IV.-Marxa amb Arieu i Tissafernes. Neix la desconfiança.

" V.-Traició de Tissafernes.

" VI.-Semblança dels generals assassinats.

## **LLIBRE TERCER**

CAP. I.-Descoratjament dels grecs. Discurs de Xenofont i elecció de nous generals.

" II.-Assemblea dels soldats i preparatius per a la marxa.

" III.-Partença dels grecs. Són perseguits.

" IV.-Continua la marxa dels grecs, perseguits per Tissafernes.

" V.-Arribada a la muntanya dels Carducs.

## **LLIBRE QUART**

CAP. I.-Arribada al país dels Carducs. Primeres dificultats.

" II.-Presa de l'altura i marxa a través de la serra.

- " III.-Pas del Centrites.
- " IV.-Marxa per l'Armènia.
- " V.-La neu.
- " VI.-Atac d'una posició dels Càlibs.
- " VII.-«El mar! el mar!»
- " VIII.-El país dels Macrons. Arribada a Trapezunta.

# VOLUM SEGON.

## ADVERTIMENT

[Tot allò que feren els grecs durant l'expedició a les terres altes amb Cirus, i durant llur marxa fins a la mar que s'anomena el Pontus Euxí; i com arribaren a Trapezunt, ciutat grega, i com oferiren els sacrificis que per llur salvació havien promès tot d'una que arribessin en terra amiga, ha estat exposat en els llibres precedents.]

# LLIBRE V

## CAPÍTOL PRIMER

### PARTENÇA DE QUIRÍSO; DISCURS DE XENOFONT

Després d'això es reuneixen i deliberen sobre el camí que resta.  
S'aixeca el primer Antileó de Túrion, i parla en aquests termes:

-El que és jo,- diu,-companys, ja desdic de plegar bagatges, d'anar, de córrer, de portar les armes, de marxar en formació, de muntar la guàrdia i de combatre: desitjo ja un repòs de tots aquests fatigs. Puix que som vora el mar, vull fer embarcar el que resta, i estès i dormint com Ulisses, arribar fins a Grècia.

En sentir això, els soldats exclamen amb un gran aldarull, que ha parlat bé. Un altre repeteix les mateixes paraules, i després d'ell tots els presents. Llavors Quirísos s'aixeca i parla així:

-Tinc per amic, companys, Anaxíbios, que s'escau en aquest moment a ésser cap d'un estol. Si m'envieu a ell, espero tornar amb les trirrems i els bastiments de transport que calen per dur-nos. I ja que tanmateix voleu embarcar-vos, espereu-vos fins que jo torni: i tornaré aviat.

En sentir aquestes paraules, els soldats s'alegren, i voten que Quirísos s'embarqui com més aviat millor.

Després d'ell, Xenofont s'aixeca i parla així:

-Quirísos és enviat a cercar bastiments, i nosaltres romandrem. El que em sembla, doncs, convenient de fer durant aquesta estària, jo us ho diré. De primer, cal procurar-nos queviures del país enemic: perquè ni tenim un mercat suficient, ni diners per a comprar sinó a uns pocs mercaders: a més a més, aquesta terra és enemiga: hi ha perill, doncs, que molts dels nostres es perdin, si avanceu sense cura i sense precaució a la percaça de queviures. Crec, doncs, que cal pendre els queviures per medi d'escamots de farratgers; altrament, sense errar a la ventura, si voleu salvar-nos, i vetllant-hi tots.

Així s'acorda.

-Escolteu encara. Alguns de vosaltres sortireu a la presa. Penso, doncs, que és millor que qui vagi a sortir ens ho digui, i ens indiqui on, a fi que sapiguem el nombre dels qui surten i dels qui resten, i que preparem si cal res, i que si convé portar socors a algú, sapiguem on cal córrer, i si algú dels inexperimentats medita una empresa, ho deliberem amb ell i provem de saber contra quina força anirà.

S'aprova també.

-Penseu encara en això- diu -L'enemic, per la seva banda, té lleure per rapinyar, i raó per armar-nos parany, ja que ens hem apoderat del que és d'ells. És apostat dessorre nostre. Crec, doncs, que calen guàrdies tot al voltant del campament. Si ens dividim en companyies per guardar i vigilar, els enemics podran caçar-nos menys. I mireu encara una cosa. Si sabem de cert que Quirísof tornarà amb bastiments suficients, no caldria res del que us vaig a dir: però, com que ara això no és segur, sóc del parer de proveir-nos aquí mateix de bastiments. Perquè si torna duent-ne, havent-n'hi aquí a mà en tindrem més abundor per navegar-hi; si no en duu, farem servir els d'aquí. Jo veig sovint bastiments que voregen aquesta costa. Demanem als trapezuntins naus llargues (1), duem-les a port, i guardem-les, després d'haver-ne llevat els timons, fins que n'hi haurà prou per conduir-nos: potser aleshores no ens mancaran medis de transport.

S'aprova també.

-Penseu també- continua -si no és just de mantenir del comú la marineria que duren, tot el temps que s'estaran aquí per culpa nostra, i de convenir amb ells el passatge, a fi que ens aprofitin aprofitant-se ells.

S'aprova també.

-Sóc en fi del parer- diu -si per cas no arribem a procurar-nos bastiments, de manar a les ciutats marítimes, que adobin els camins que hàgim sentit a dir que estan impracticables. Perquè obeiran, per la por i per ganes que tenen de deixar-se de nosaltres.

Llavors exclamen, que no era cosa d'anar per terra. Xenofont, veient llur poc seny, no ho treu a votació, però dona entenent a les ciutats d'adobar els camins, dient-los que més aviat se'n veuran desempallegats, si els camins són practicables.

Manlleven als trapezuntins un vaixell de cinquanta rem, del qual fan comandant Dexip, perieci (2) de Lacedemònia. Aquest home, sense preocupar-se de reunir bastiments, s'escapoleix, fugint del Pontus amb el vaixell que té. Però més tard en va patir el just càstig: perquè havent intrigat a Tràcia, a la cort de Seutes, va ser mort pel lacedemoni Nicandre. Manlleven també un vaixell de trenta rem, del qual fan comandant Polícrates atenès, que torna vora el campament amb tots els vaixells que pot pendre. La càrrega, si en duen, és treta i posada sota bona guàrdia, a fi que no se'n perdi res, i els vaixells són fets servir per al transport. Mentrestant, els grecs surten al pillatge: els uns agafen, els altres no. Cleènet, havent dut la seva companyia i una altra contra una posició difícil, hi és mort, i molts altres amb ell.

(1) De guerra.

(2) Els periecs, habitants lliures de les ciutats lacedemòniques, no podien aspirar a càrrecs públics, però devien prestacions militars.

## CAPÍTOL II

### ATAAC D'UNA FORTALESA DELS DRILES

Com que no era possible d'haver queviures, i tornar en un mateix dia al campament, Xenofont pren guies a Trapezunt i condueix contra els driles la meitat de l'exèrcit, deixant l'altra meitat de guàrdia al campament; perquè els colcs, llançats de llurs habitacions, s'havien reunit en gran nombre i apostat a les altures. Però els trapezuntins no els condueixen a llocs on és més fàcil de trobar queviures, perquè els habitants eren amics d'ells; ans els guien de bon grat contra els driles, dels quals havien sofert greuges: un país muntanyós, malavinent, i els homes més bel·licosos del Pontus-Euxí.

Així que els grecs son a terra alta, tots els llocs que semblen als driles d'una presa fàcil, hi calen foc en retirar-se. No hi troben res per pendre, sinó porcs, bous i algun altre bestiar escapat de l'incendi. Hi havia un lloc que era llur metròpoli, on tots s'havien refugiat. A l'entorn hi havia un barranc molt profund, de manera que l'accés a la posició era difícil. Els peltastes, que havien corregut cinc o sis estadis endavant dels hoplites, travessen el barranc, veient tot de ramats i altre botí, i ataquen la posició. Eren seguits d'un gran nombre de dorífors, que havien sortit a la percaça de provisions, de manera que eren més de dos mil homes que havien travessat el barranc. No podent amb un combat pendre la posició, que era voltada d'un fossat amb la terra fent a l'altre cantó un marge guarnit d'estacats i de torres de fusta, proven de retirar-re; però els enemics arremeten. No podent refer camí, perquè la davallada de la posició al barranc s'havia de fer un a un, envien a Xenofont el qual era el cap dels hoplites. L'enviat diu que hi ha una posició curulla de botí: però no la poden pendre, perquè és forta, ni és fàcil de replegar-se, perquè fan sortides, i se'ns llancen a sobre, i la retirada és difícil.

En sentir aixó, Xenofont mena els hoplites fins a vora el barranc, els fa posar les armes, passa sol amb els capitans, i examina si val més endurse'n els qui havien travessat o fer travessar els hoplites, per si la posició era presa. Per una part, la retirada no semblava possible sense molts morts; per altra part els capitans creien que la posició es podia pendre. Xenofont cedeix, ple de confiança en les víctimes: els endevinaires havent significat en efecte que hi hauria batalla, però que l'èxit de l'expedició seria feliç. Envia llavors els capitans perquè facin passar els hoplites. Ell resta, fa retirar tots els peltastes, i prohibeix tota escaramusa. En haver arribat els hoplites, ordena a cada capità de formar la seva companyia de la manera que cregui més aventatjosa per a combatre. Perquè es trobaven ara prop l'un de l'altre, aquells capitans que tot temps havien rivalitzat a valentia.

Els capitans executen l'orde. Llavors ell fa circular l'orde a tots els peltastes d'avençar amb la mà a la corretja de la javalina, essent així que calia llançar-la al primer senyal, i els arquers de tenir la fletxa damunt la corda, per disparar al primer senyal, i als gimnetes de tenir els sarrons curulls de pedres: i encarrega a homes curosos de vigilar-ho.

Quan tot és a punt, els capitans, els lloctinents i els soldats, que no es tenien pas per inferiors a ells, són tots arrengrerats, i es veuen els uns als altres: perquè la línia, a causa del terreny, era en forma de mitja lluna. Canten el pean, la trompeta ressona, criden tots a una «Eniàlios!», i els hoplites avancen al pas de carrera. Alhora s'afua una pluja de trets, javalines, fletxes, bales de fona, i sobretot pedres llançades a mà: i n'hi havia que fins tiraven foc. Sota aquesta quantitat de projectils els enemics abandonen l'estacat i les torres: talment que Agàsias d'Estimfal i Filoxen de Pel·lene deixen les armes i pugen en simple túnica; l'un arrossega l'altre, d'altres ja han pujat, i és presa la posició, pel que sembla. Els peltastes i els psils (1) hi corren, i arrabassa cadascú el que pot. Xenofont, però, dret a l'entrant de les portes, retenia defora tots els hoplites que pogués, perquè d'altres enemics apareixien dalt d'unes altures fortificades. No havia transcorregut gaire estona, quan se sent una cridòria dins; els uns fugen amb el que havien pres, algun potser també ferit: i tot és empentejar-se a les portes, i preguntar als qui es llancen fora d'aquella manera.

Responen que dins hi ha una ciutadella, des de la qual els enemics han fet una sortida en gran nombre, malmenant els homes que havien entrat.

Llavors Xenofont fa publicar per l'herald Tòlmides, que qui vulgui pillar, que entri. Molts van cap dins, rebutgen la sortida dels enemics, i els tanquen de bell nou dins la ciutadella. El de fora la ciutadella tot és barrejat damunt davall, i els grecs s'ho enduen. Però hoplites s'estigueren armes posades, els uns al voltant de l'estacat, els altres al llarg del camí que duia a la ciutadella.

Xenofont i els capitans inspeccionen si és possible de pendre la ciutadella: perquè en aquest cas la salvació era segura, i altrament, semblava força difícil de retirar-se. Després d'haver-ho observat, la plaça els sembla absolutament impossible de pendre. Llavors es preparen per al replegament; els soldats arrenquen les estaques, cadascú la que té al seu endret; els capitans envien els inútils i els carregats de botí, i la munió dels hoplites, no deixant sinó els de més confiança.

Comença el replegament: els enemics, en gran nombre fan una sortida, portant escuts de vímet, piques, gamberes i cascos paflagònics; d'altres se'n pugen a les cases de banda i banda del camí que duia a la ciutadella: de manera que tampoc no era segur de perseguir-los fins a les portes que hi donaven entrada.

Com que tiraven grans vigues daltabaix, era tan perillós de romandre com de retirar-se. La nit que venia damunt, era espantosa. Els grecs combatien en aquest mal pas, quan

*un déu els dóna un medi de salvació.*

De repent, una casa de les de mà dreta s'abranda sense saber-se qui hi ha calat foc. Així que s'esfondra, els de les cases de mà dreta tots fugen.

Xenofont, aprofitant aquesta lliçó de l'atzar, fa calar foc també a les cases de mà esquerra, les quals, essent de fusta, s'abranden en un moment. Fugen, doncs, tots els d'aquelles cases. Ara només els que eren en front inquietaven; i era evident que atacarien a la sortida i a la davallada.

Xenofont llavors fa circular l'orde a tots els que s'escaiguin fora dels trets, de portar llenya i tirar-la entre ells i els enemics. Quan ja n'hi ha prou, hi calen foc; en calen també a les cases de vora el fossat, perquè els enemics s'hi entretinguin. Així, amb penes i fatigues es retiren d'aquesta posició, havent fet entre ells i els enemics una barrera de foc. Es va cremar tot: ciutat, cases, torres, estacats i la resta, llevat de la ciutadella.

L'endemà els grecs es retiren, amb queviures. Tement la davallada cap a Trapezunt, que era estimbadissa i estreta, fan una falsa emboscada. Un home, Misià de naixença i de nom, pren amb ell deu cretesos, s'aposta en un lloc boscat i fa com si provés d'amagar-se dels enemics: ara, que els escuts, de bronze com eren, adesiara relluïen a través de l'espessura. Els enemics atalaiant això, temen que sigui una emboscada i l'exèrcit entretant davalla. Quan sembla que ja és prou lluny, fan senyal al misià de fugir a carrera desfeta; ell s'aixeca i fuig, i els que eren amb ell també. Els cretesos, que temien que els atrapessin a la carrera, deixen el camí, i se salven a rodolons per l'arbúcia cap a la vall. El misià, que fuig seguint el camí, crida socors: el socorren, i el tornen ferit. Els que l'havien socorregut, es retiren pas a pas, sota una pluja de trets, i alguns dels cretesos responen amb fletxes. Arriben així al campament, tots sans i bons.

(1) Tropes lleugeres.

# CAPÍTOL III

## ARRIBADA A CERASUNT. REPARTIMENT DEL BOTÍ

Com que ni Quirísosf torna, ni hi ha prou vaixells, ni més queviures per rapinyar, s'és del parer que cal partir. Hom embarca els malalts, els qui havien passat la quarantena, infants i dones, i tots els equipatges innecessaris i hom encarrega a Filesi i a Sofènet, els dos generals més vells, d'embarcar-se amb ells i tenir-ne cura. Els altres es posen en marxa: el camí havia estat adobat. Al tercer dia de marxa arriben a Cerasunt, ciutat grega vora el mar, colònia dels sinopesos, en la terra de Còlquida.

Hi sojornen deu dies: es passa revista amb les armes, i recompte. Hi ha vuit-mil-siscents homes. Aquests s'havien salvat d'entre prop de deu mil. Els altres havien estat destruïts pels enemics, per la neu i alguns per malalties.

Allí es fan parts dels diners trets dels captius. Se'n reserva per Apol·ló i per a Àrtemis Efèsia un delme que els generals es divideixen una part cadascú a fi de guardar-la per als déus: Neó d'Àsina pren la part de Quirísosf.

Xenofont, havent fet fer l'ofrena d'Apol·ló, la consagrà en el tresor dels Atenesos a Delfos, i hi escriví el seu nom i el de Pròxen, que havia mort amb Clearc: perquè era seu hoste. La part d'Àrtemis Efèsia, quan partí d'Àsia amb Agesilau camí de Beòcia, la deixà a Megabizes, ministre del Temple d'Àrtemis, convençut que anava a corre perills amb Agesilau; i li encomanà, que si es salvava, la hi tornés: i si hi pereixia, que la consagrés a Àrtemis fent-ne el que cregués més agradable a la dea.

Quan durant el seu desterro Xenofont habitava ja Scil·lunt, bastida pels lacedemonis vora Olímpia, Megabizes ve a Olímpia a veure els jocs i li restitueix el dipòsit. Xenofont l'accepta i compra per a la dea un terreny, segons la indicació mateixa del déu. S'esqueia a travessar aquest terreny el riu Selinus. A Efes, vora el temple d'Àrtemis, hi passa també un riu Selinus. En tots dos s'hi troben peixos i petxines. A la finca de Scil·lunt, hi ha també terrenys de caça i salvatgina de tota mena.

Del diner sagrat, Xenofont n'ha construït també una ara i un temple, i d'ençà d'aleshores sempre ha ofert a la dea un sacrifici amb el delme dels fruits de la seva terra. Tots els habitants de la vila i del veïnat, homes i dones, prenen part a la festa. La dea forneix als convidats farina d'ordi, pa, vi, llaminadures i una porció de les víctimes dels pasturatges sagrats i de la caça. En efecte, en ocasió d'aquesta festa els fills de Xenofont i els de la vila i tothom que volgués, feien una cacera. Caçaven, ja fos en el terreny mateix del santuari, ja en el de Fòloe, senglars, cabirols i cèrvols. Aquest lloc és en el camí que va de Lacedemònia a Olímpia, a vint estadis si fa no fa del temple d'Olímpia consagrat a Zeus. Dins l'enclòs sagrat hi ha boscos i muntanyes plenes d'arbres, bones per criar-hi porcs, cabres, bous i cavalls, de manera que les atzembles dels que vénen a la festa hi van ben regalades. Entorn del temple mateix hi ha plantat un jardí d'arbres fruiters, tot el que hi ha de mengívol en cada estació. El temple s'assembla, en petit, al gran d'Efes: i l'estàtua diria's que és, en xiprer, la d'Efes que és d'or. Vora el temple hi ha una columna amb aquesta inscripció:

**AQUEST LLOC ÉS CONSAGRAT A ÀRTEMIS. QUI L'OCUPI I EN FRUEIXI OFEREIXI UN DELME CADA ANY. DEL RESTANT CONSERVI'N EL TEMPLE. SI HOM NO HO FA LA DEA SE'N CUIDARÀ**

# CAPÍTOL IV

## EL PAÍS DELS MOSSINECS

Els que havien arribat per mar a Cerasunt, en parteixen també per mar i els altres van per terra. Quan són a les fronteres dels mossinecs, envien a ells Timesiteu de Trapezunt, cònsol dels mossinecs, per preguntar-los si han de travessar un país amic o enemic. Ells responen que no passaran de cap manera: perquè es fiaven de llur fortalesa.

Llavors Timesiteu conta que els pobles de l'altra banda del país estan en guerra amb aquests. S'acorda d'invitar-los, si volien fer una aliança. Timesiteu hi és enviat, i en torna amb els cabdills. En ser que han arribat, es reuneixen els cabdills mossinecs i els generals grecs; i parla Xenofont, servint d'intèrprete Timesiteu:

-Oh mossinecs, nosaltres volem acabar bons i sans la nostra marxa, cap a Grècia, per terra perquè no tenim vaixells. Ens ho destorben aquests que hem sentit a dir que són enemics vostres. Si voleu, doncs, podeu pendre'ns per aliats i revenjar-vos si mai us han fet cap injúria, i tenir-los sempre més sota la vostra obediència. Si ens rebutgeu, mireu d'on la treuríeu una altra força auxiliar com aquesta nostra.

A això respon el cabdill dels mossinecs, que s'avenen a això i accepten l'aliança.

-Vejam, doncs- continua Xenofont -en què havem d'esmerçar-nos, si esdevenim aliats vostres, i vosaltres què esteu en condicions de fer per ajudar-nos a acabar el nostre camí.

Els diuen:

-Som prou forts per atacar de revés el territori dels nostres enemics comuns i enviar-vos ací naus i homes que combatran per vosaltres, i us ensenyaran el camí.

Sobre aquestes bases, parteixen, després d'haver donat i rebut penyores de fe. L'endemà, tornen duent tres-centes barques, cadascuna d'un sol tronc d'arbre, i en cadascuna tres homes, dels quals dos desembarquen i es posen en ordre de batalla; el tercer resta. Aquests últims, agafant les barques, se'n tornen. Els altres es formen així: es posen en files, de cent, si fa no fa, corresponent-se les unes a les altres com els rengles dels chors. Tots porten uns escuts de vímet, coberts de cuir de bou blanc, pelut, que s'assemblen a una fulla d'eura. Amb la dreta empunyen una javalina de sis colzades de llarg, armada, al capdamunt, d'una punta de ferro, i amb una bola al capdamunt de la fusta.

Vesteixen una tunique fins al damunt dels genolls, del gruix d'un cobremantes de lli. Sobre el cap porten cascos de cuir a la plafagònia, amb un floc de crines al mig, molt a la manera d'una tiara. Porten també destrals de ferro.

Un d'ells havent preludiat, els altres avancen tots cantant, a ritme, passen a través de les files dels grecs, que eren en armes, i marxen tot d'una contra els enemics, cap a la posició que semblava que era de més bon pendre. Era construïda davant la ciutat que ells anomenaven llur metròpoli, i que contenia la més forta ciutadella dels mossinecs. Aquesta ciutadella era causa de la guerra; perquè els qui l'ocupaven eren tinguts per amos de tots els mossinecs. Els aliats dels grecs pretenien que els altres no l'ocupaven dret a llei, sino que essent comú, se n'havien apoderat per tenir ells l'aventatge.



Els segueixen alguns grecs, no pas per orde dels generals, sinó per amor del pillatge. Els enemics els deixen avançar tranquil·lament, però quan són prop de la posició, fan una sortida a la carrera, els posen en fuga, maten un gran nombre de bàrbars, així com alguns dels grecs que els havien acompanyat, i els persegueixen fins que veuen els grecs que arriben en llur ajut. Llavors giren l'esquena i es retiren; tallen els caps dels morts i els ensenyen als grecs i a llurs propis enemics, dansant i cantant un aire d'ells.

Els grecs s'afligiren d'haver fet envalentir els enemics, i d'haver vist fugir amb els bàrbars els grecs que havien sortit, tot i que eren uns quants; la qual cosa no s'havia esdevingut en tota l'expedició.

Xenofont convoca els grecs, i els parla així:

-Soldats, no us descoratgeu pel que ha passat. Sapigueu que el bé no és pas més petit que el dany. D'antuvi, hem constatat que els mossinecs que han de servir-nos de guies són realment els enemics d'aquells, dels quals també nosaltres hem de ser-ho, per força. Després, els grecs que han menyspreat la nostra formació, i que s'han cregut capaços de fer en companyia dels bàrbars, el que havien fet en companyia nostra, n'han pagat la pena: a fi que no tornin més a prescindir de la nostra formació. Cal doncs que us prepareu a mostrar als bàrbars aliats, que valeu més que ells, i als bàrbars enemics, que ara han de lluitar amb uns homes diferents, i que llavors combateren amb gent mal formada.

Així restaren aquell dia les coses. L'endemà fan un sacrifici i les víctimes són favorables. Dinen, es formen en columnes dretes, arrenglant els bàrbars a l'ala esquerra, en el mateix ordre, i marxen. Els arquers van entre les columnes poc enrera del front dels hoplites, perquè dels enemics n'hi havia de llestos a baixar corrents tirant pedres. Els arquers i els peltastes els rebutgen. Els altres avancen al pas cap a l'indret on la vigília els bàrbars i els que eren amb ells havien estat posats en fuga: perquè els enemics hi eren en batalla. Els bàrbars sostenen l'escomesa dels peltastes i els combaten; però en ser que els hoplites s'acosten, giren l'esquena. Els peltastes els segueixen tot d'una, empaitant-los amunt cap a la ciutat. Els hoplites segueixen en formació. En ser dalt, vora les cases de la metròpoli, els enemics s'hi apleguen tots, i lluiten, ventant les javalines, o bé, com que tenen unes altres piques gruixudes, llargues, que un home portaria amb prou feines, proven de defensar-se amb les mans.

Els grecs, lluny de cedir, els marxen a l'encontre: els bàrbars fugen també d'allí i abandonen tots el lloc. Llur rei habita en una torre de fusta, bastida al cim de la ciutadella: el mantenen tots del comú i li serveixen de guàrdies. Es nega a sortir-ne, així com els de la primera posició presa, i són cremats tots, amb les torres de fusta. Els grecs barregen la plaça. Troben dins les cases estibes de pans de l'any passat, segons diuen els mossinecs. El gra nou era desat encara en garba: espelta la major part. Dins d'àmfores troben talls de delfí salat; i en altres atuells seu de delfí, que els mossinecs feien servir com els grecs l'oli. Dalt de graners hi havia tot de castanyes, grosses, que no tenien cap juntura. Són llur menja habitual: les fan bullir i les enfornen com a pa. Troben vi que, begut pur, sembla agre, a causa de la seva aspresa, però amerat té bona flaire i és dolç.

Els grecs dinen i continuen la marxa endavant, després d'haver remès la plaça als mossinecs aliats d'ells. De totes les altres places que van topar, en les quals hi hagués enemics, les més accessibles foren abandonades, i les altres es rendiren.

I la majoria d'aquestes places vet-aquí el que són. Les ciutats estan entre elles a una distància de vuitanta estadis, les unes més, les altres menys. Fent un crit fort, se senten d'una ciutat a l'altra: tants d'alts i baixos fa el país.

Quan els grecs arriben al territori dels mossinecs, aquests els ensenyen fills de gent rica, ben mantinguts, engreixats amb castanyes bullides, tendres i d'allò més blancs, i quasibé tan alts com grossos, amb les espatlles pintades de colors, i un tatuatge de flors, al pit. Cercaven de tenir comerç als ulls de tothom, amb les meretrius que els grecs duïen: perquè així era costum entre ells. Tots són blancs, homes i dones.

Els grecs diuen que, en llur expedició, no han travessat una gent més bàrbara, i els costums de la qual s'allunyin més dels grecs. Perquè estant amb gent, fan allò que els homes farien sols, i estant sols, fan allò que es faria estant amb altres. Dialoguen amb ells mateixos, es posen a riure tots sols, i ballen on s'escauen, com si volguessin fer-s'hi veure.

# CAPÍTOL V

## ARRIBADA A COTIORA : NEGOCIACIONS

Per travessar aquest país, en part amic, en part enemic, els grecs hi esmercen vuit jornades, i arriben al país dels càlibs. Aquests són pocs, i sotmesos als mossinecs. La major part viuen de l'extracció del ferro.

D'allà, arriben als Tibarens. El país dels tibarens és molt més pla, i llurs places, vora la mar, menys fortes. Els generals desitjaven assaltar-les i que l'exèrcit ne tragués profit: així no acceptaren les penyores d'hostatgia que havien vingut de part dels tibarens; sinó que els donen orde d'esperar fins a tant que hagin tingut consell, i sacrificuen. Però després d'haver immolat moltes víctimes, a la fi els endevinaires manifesten tots l'opinió que els déus no aproven de cap manera la guerra. Llavors accepten els presents d'hospitalitat; i marxant dos dies com per país amic, arriben a Cotiora, ciutat grega, colònia dels Sinopesos, en territori de tibarens.

Fins allí, l'exèrcit havia anat a peu. La llargària del camí de baixada, des de la batalla prop de Babilònia fins a Cotiora, havia estat de cent vint-i-dues etapes, sis-centes-vint parasangues o divuit mil sis-cents estadis: i la duració del temps, vuit mesos.

A Cotiora romanen quaranta-cinc dies. De primer sacrificuen als déus; cada nació grega fa les seves processons i celebra jocs gímnics. Van a pendre queviures sigui a Paflagònia, sigui a les places dels cotiorites: vist que no volien subministrar mercat, ni acollir els malalts dintre llurs murs.

En això vénen embaixadors de Sinope, tement per la ciutat dels cotiorites (que depenia d'ells i els pagava tribut) i pel propi territori, el que sentien a dir que era pillat. Vénen, doncs, al campament i diuen per boca d'Hecatònim, tingut per destre en el bell parlar:

-Ens envia, oh soldats, la ciutat de Sinope, per felicitar-vos que, grecs com sóu, hàgiu vençut els bàrbars i també per alegrar-nos amb vosaltres que a través de tants de perills, com hem sentit a dir, feu cap bons i sans en aquesta terra. Creiem just que, essent nosaltres grecs, de vosaltres que sóu també grecs hàgim de rebre'n algun bé, i no cap dany: ja que mai no ens hem portat malament amb vosaltres. Ara, aquests cotiorites, són una colònia nostra, i nosaltres els hem donat aquest país despullant-ne els bàrbars: per la qual cosa ens paguen tribut fix, igual que els cerasuntesos i trapezuntins. De manera que, si els feu algun dany, la ciutat de Sinope creurà patir-lo. Avui hem sentit, que heu entrat a mà armada en aquesta ciutat, allotjant-vos alguns de vosaltres per les cases, i que del territori preneu a la força, sense consentiment, tot allò qus us manca. Això, doncs, no ho trobem just. I si ho feu, ens veurem obligats a recórrer a Corilas (1) i als paflagonis o a quiscvulla que podrem fer-nos amic.

A aquests mots, Xenofont s'aixeca i parla en nom dels soldats:

-Nosaltres, oh sinopesos, hem fet cap aquí, contents d'haver pogut salvar la pell i les armes: perquè replegar botí per endur-nos i combatre al mareix temps l'enemic, no era possible. Però ara, que hem arribat a ciutats gregues, a Trapezunt, on ens han fornit mercat, ens hem proveït de queviures comprant-los: i els ciutadans havent honorat l'exèrcit i havent-li ofert presents d'hostatgia, nosaltres els hem pagat amb els mateixos honors; a més a més, si alguns dels bàrbars eren amics d'ells, ens n'havem abstingut: i

en canvi, als enemics d'ells, contra els quals ells mateixos ens han conduït, els hem fet tant de mal com hem pogut. Pregunteu-ho a ells, quina mena de gent han ensopegat en nosaltres: perquè n'hi ha aquí de presents que la ciutat, per amistat, ha enviat amb nosaltres com a guies. Però on arribem i no tenim mercat, que sigui en terra bàrbara o grega, no per esperit d'injúria, sinó per necessitat, prenem els queviures. Els carducs, els tàocs i els caldeus, encara que no siguin sotmesos del Rei i siguin molt terribles, ens els hem fet enemics, per la necessitat de pendre els queviures, ja que no ens fornien mercat. En canvi els macrons, tot i que són bàrbars, com que ens suministraven el mercat que podien, els hem considerats com amics, i no els hem pres res per força. Així doncs, si hem arrabassat alguna cosa a aquests cotiorites, que dieu que són vostres, ells se'n tenen la culpa: perquè no se'ns han presentat com amics: ens han tancat les portes, sense acollir-nos dins ni enviar-nos mercat fora; després s'han excusat, dient que llur harmosta en tenia la culpa. Ara, d'això que dius que hem entrat per força a allotjar-nos, nosaltres hem demanat que acollissin els malalts sota cobert; i com que no obrien les portes, hem entrat per on la mateixa plaça ens acollia, sense fer cap altra violència; així els malalts s'allotgen en llurs habitacions, però a les pròpies despeses; i les portes les custodiem a fi que els nostres malalts no depenguin del vostre harmosta, sinó de nosaltres, per transportar-los quan voldrem. Els altres, com veieu, ens allotgem al ras, i en bon ordre, preparats a tornar bé a qui ens farà bé, i a defensar-nos de qui ens farà mal. Ara, d'això què ens amenaçaves, que si us sembla us aliareu amb Corilas i els paflagonis contra nosaltres, doncs bé, nosaltres, si és necessari, farem la guerra contra tots. Contra de més nombrosos que vosaltres ja hem combatut: i quan ens sembli, encara ens farem amic aquell paflagoni. Perquè hem sentit a dir que té desig de la vostra ciutat i de les places marítimes. Ajudant-lo, doncs, en allò que desitja, provarem de fer-nos-en amics.

Després d'aquest discurs es veu clarament que els companys d'embaixada d'Hecatònim li tenen quimera pel que havia dit. Un d'ells, avençant, protesta que no havien vingut a declarar la guerra, sinó a demostrar que són amics.

-Si veniu a la ciutat dels sinopesos, us hi rebrem amb penyores d'hospitalitat. Des d'ara, donarem orde a la gent d'aquí, de donar-vos el que puguin; perquè veiem que és veritat tot això que dieu.

Després d'això, els cotiorites envien presents d'hospitalitat; els generals grecs acullen com a hostes els embaixadors sinopesos, i enraonen molt els uns amb els altres amicalment, informant-se entre altres coses del camí a fer, i de tot allò que als uns i als altres podia convenir.

(1) El sàtrapa de Paflagònia.

## CAPÍTOL VI

### PROJECTES DE XENOFONT DESBARATATS

Tal va ser la fi d'aquell dia. L'endemà, els generals convoquen els soldats, i són de parer de deliberar sobre el camí a fer, prenent consell dels sinopesos. Ja que, si calia anar per terra, els sinopesos semblaven útils, coneixedors com eren de la Paflagònia; i si per mar, calia així mateix acudir als de Sinope; perquè eren els únics que semblaven en condicions de subministrar vaixells suficients a l'exèrcit. Havent cridat, doncs, els embaixadors, deliberen amb ells, i els demanen que, essent grecs, el primer favor a rebre de grecs era aquest, que els fossin benèvols i que els donessin millor consell.

Hecatònim s'aixeca, i de primer antuvi es justifica de tot allò que havia dit, de fer-se amics amb el Paflagoni: no havia volgut dir que haguessin de fer la guerra als grecs, sinó que, podent fer amistat amb els bàrbars, preferien els grecs. Després, com que li demanen consell, invoca els déus i parla així:

-¡Si us dono el consell que judico el millor, puguin sobrevenir-me tota mena de béns! ¡Si no, tot el contrari! Aquest consell, és dels que en diuen sagrats, i jo per tal el tinc; per això, si es que us hi he aconsellat bé, molts seran els qui em lloaran; si malament, molts sereu els qui em maleireu. Jo sé que tindrem molta més feina si us feu transportar per mar: perquè ens caldrà subministrar-vos navilis: i si partiu per terra, us caldrà a vosaltres combatre. Diré, amb tot, el que sé: com a pràctic que sóc del país dels paflagonis i de llur potència. El país té les dues natures: planes bellíssimes i serres molt altes. I de primer, jo sé per on és necessari ficar-s'hi; perquè no és possible, sinó per un indret on a banda i banda del camí s'aixequen dos corns de muntanya. Per a dominar-los, basten uns quants homes que se n'apoderin: però un cop ocupats, tots els homes del món no passarien. Jo us els ensenyaré, si voleu enviar algú amb mi. Més enllà, jo sé que hi ha planes, i una cavalleria que els bàrbars mateixos consideren millor que tota la cavalleria del Rei. Ara aquesta gent no ha acudit a la crida del Rei: el seu cap és massa orgullós. Però suposem que pogueu ocupar les muntanyes, d'esmunyedís o per un cop de mà, i que en el pla pogueu vèncer combatent aquesta cavalleria, sostinguda per una infanteria que farà més de cent-vint-mil homes: arribareu encara als rius; de primer el Termodont, ample de tres pletres; el qual jo crec difícil de travessar, sobretot havent-hi molts d'enemics en front, i molts darrera que us seguiran. El segon riu és l'Iris, també de tres pletres; i el tercer l'Halis, que no té pas menys de dos estadis, el qual no podeu travessar sense barques: però de barques, qui haurà que us en procuri? Igualment el Parteni, al qual arribareu, si travesseu l'Halis. Jo considero, doncs, que el viatge per terra ha d'ésser-vos no difícil, sinó impossible. Però si aneu embarcats, d'aquí fins a Sinope costegeu, i de Sinope a Heraclea: i llavors, d'Heraclea, ni per terra ni per mar no trobeu destorb: perquè a Heraclea hi ha molts de bastiments.

Quan hagué acabat de parlar, els uns sospiten que havia parlat per amistat envers Corilas, de qui era també cònsol: altres perquè esperava una recompensa per aquest consell. Alguns, en fi, sospiten que havia parlat d'aquesta manera de por que anant per terra no malmenin el territori dels sinopesos. Els grecs, no-res menys, voten de fer el trajecte per mar. Després d'això Xenofont diu:

-Sinopesos, els nostres homes han triat la ruta que vosaltres aconselleu. Però la cosa està així: si ha d'haver-hi prou naus perquè no hàgim de deixar un sol home dels nostres aquí, ens embarcarem: però si els uns hem de romandre i els altres hem d'embarcar-nos, no pujarem en nau. Ja que sabem bé, que pertot on serem més forts, podrem també salvar les persones i haver queviures: però si enlloc som atrapats més febles que els enemics, és evident que serem tractats com esclaus.

Sentida aquesta resposta, els embaixadors pregunten d'enviar algú a Sinope. Els grecs envien Cal·limac d'Arcàdia, Aristó d'Atenes i Sàmolas aqueu: els quals parteixen tot d'una.

Mentrestant Xenofont, veient aquell gran nombre d'hoplites grecs, veient aquell gran nombre de peltastes, d'arquers, de foners i de gimnetes, capacitats per un llarg exercici, que hi havia a les vores del Pontus, on amb poca despesa no s'haurien pogut reunir mai tantes forces, pensà que seria bell d'afegir territori i potència a Grècia, fundant-hi una colònia; i li semblava que esdevindria considerable, tenint en compte el nombre de les tropes, i dels pobles que habiten entorn d'aquella mar. Amb aquesta intenció, ofereix un sacrifici abans de dir-ne res a cap soldat, i crida vora seu Silanos d'Ambràcia, que havia estat endevinaire de Cirus.

Però Silanos, tement de veure realitzat el projecte, i que l'exèrcit s'establís en aquell país, llença pel campament el rumor que Xenofont volia establir-hi les tropes i fundar una colònia i fer-se un nom i un poder. Aquest Silanos, per la seva banda volia arribar com més aviat millor a Grècia: perquè els tres mil dàrics que havia rebut de Cirus, llavors que després d'un sacrifici li havia predit la veritat deu dies per endavant, els havia salvat prou bé. Els soldats, en sentir aquest projecte, alguns creien que el millor era d'establir-se, però la majoria no. Timasió de Dardània i Tòrax de Beòcia diuen a uns mercaders d'Heraclea i de Sinope vinguts al campament, que, si no pagaven la soldada a l'exèrcit per a procurar-se queviures durant la travessia, hi havia perill que totes aquelles tropes romanguessin vora el Pontus.

-Perquè Xenofont és d'aquest parer; i ens encarrega, tot d'una que hauran arribat els navilis, de dir de cop i volta a l'exèrcit: «Soldats, ens veiem ara com ara en dificultats per tenir queviures durant la travessia, i per guanyar alguna cosa de profit per als vostres quan torneu a la pàtria; però si voleu ocupar algun dels països colonitzats al voltant de l'Euxí, trieu el que us abelleixi; llavors, qui vulgui, tornarà a la seva pàtria, i qui vulgui, romandrà aquí: teniu vaixells a mà, per deixar-vos caure d'improvís on vulgueu.»

Els mercaders, en sentir aquest discurs, l'anuncien a les ciutats. Timasió de Dardània envia amb ells Eurímac de Dardània i Tòrax de Beòcia, perquè diguessin el mateix. Els sinopesos i els heracleotes, en sentir-ho, envien a Timasió i li recomanen de posar-se davant del negoci, i de pendre els diners que creguessin perquè l'exèrcit es fes a la mar. Aquest, satisfet de la proposta, estant el soldats en col·lotge els parla així:

-No cal pas, companys, que ens enderiem a romandre, ni que preferim cap altre país a la nostra Grècia. Sento dir d'alguns, que sacrificuen amb aquesta intenció sense dir-nos-en res. Jo us prometo, si us embarqueu, per lluna nova, de pagar-vos a cadascú un talent cizinès (1) per mes, i us duré a la Tròada, d'on jo sóc exilat: la meua ciutat serà per vosaltres: perquè m'hi rebran de bon cor. Jo mateix us conduiré en un lloc, d'on replegareu molt de botí. Perquè sóc pràctic de l'Eòlida i de la Frígia i de la Tròada i de tota la satrapia de Farnabazes: les unes, perquè en sóc, l'altra, perquè hi he fet la guerra amb Clearc i Dercílides.

S'aixeca tot d'una Tòrax de Beòcia que sempre havia disputat a Xenofont el comandament. Diu que a la sortida del Pontus trobarien el Quersonès, contrada bella i fèrtil, on, qui volgués, podria establir-se, i qui no volgués, tornar cap a la pàtria. Que era ridícol, quan a Grècia hi havia un territori gran i abundós, d'anar-ne a cercar per terres de bàrbars.

-Fins que hi sereu- diu -jo, també, com Timasió, us prometo la paga.

I deia això sabent el que els heracleotes i els sinopesos havien promès a Timasió si els grecs s'embarcaven.

Xenofont, en tant, callava. Però Filesí i Licó, tots dos aqueus, s'aixequen i diuen que és estrany que en privat Xenofont sol·liciti a romandre i fins ofereixi sacrificis sense comunicar-ho a l'exèrcit, i en públic no en digui un mot. De manera que Xenofont es veu obligat a aixecar-se i a parlar així:

-Jo, soldats, com veieu, ofereixo tants de sacrificis com puc, per vosaltres i per mi, a fi que les meves paraules, els meus pensaments i les meves accions s'escaiguin a ser les més belles i les més bones per a vosaltres, tant com per a mi. Suara, doncs, jo sacrificava per saber si valia més començar a parlar-vos jo d'aquest projecte i treballar per realitzar-lo, o bé no tocar absolutament la qüestió. Silanos, l'endevinaire, m'ha respost, punt essencial, que les víctimes eren favorables: i sabia que jo no soc pas inexpert, perquè

sempre assisteixo als sacrificis. Però ha afegit, que en aquelles entranyes es revelava no sé quin engany o insídia contra mi: i naturalment ho encertava, perquè ell mateix tramava de calumniar-me davant vostre. Ell és, en efecte, qui ha llançat el rumor que jo meditava d'executar aquests projectes sense el vostre consentiment. Jo, per la meua banda, veient-vos en un mal pas, examinava de quina manera seria possible que, apoderant-nos d'una ciutat, qui volgués, s'embarqués tot d'una; i qui no volgués, esperés solament a haver guanyat alguna cosa per fer bé als seus. Però, com que veig que els heracleotes i els sinopesos us envien les naus per embarcar-vos, i que hi ha homes que us prometen una paga des de la nova lluna, em sembla una ventura que poguem arribar bons i sans allí on volem i rebre encara les despeses d'un bon viatge. Desisteixo, doncs, d'aquest pensament, i a tots els que han vingut a trobar-me dient que calia realitzar-lo, jo els dic que desisteixin igualment. Per què aquesta és la meua opinió: essent molts com ara, crec que sou respectats i teniu queviures: ja que és una seqüència de la victòria, d'ensenyorir-se dels béns dels vençuts; però si us separeu, si la força s'esmicola, no podreu ni pendre la vostra subsistència, ni retirar-vos al vostre grat. Opino, doncs, com vosaltres, que cal partir cap a Grècia; i si a algú se l'atrapava desertant abans que tot l'exèrcit estigués en seguretat, se'l condemni com a traïdor. I a qui li sembli com a mi- diu -que aixequi la mà.

L'aixequen tots; però Silanos es posa a cridar, i s'esforça a dir que era just que partís qui volgués. Els soldats, però, no ho comporten, ans l'amenacen que si mai l'atrapen desertant, en pagarà la pena.

Llavors els heracleotes, sabent que era decidit d'embarcar-se, i que Xenofont mateix ho havia fet votar, envien les naus; però quant als diners que havien promès a Timasió i a Tòrax, queden en mentida. Així, aquests que havien promès aquesta soldada, es torben tots i agafen por de l'exèrcit. Prenen amb ells els altres generals, als quals havien comunicat els primers passos fets (i que eren tots, llevat de Neó d'Asinea, lloctinent de Quirísos -el qual encara era absent-), i vénen a trobar Xenofont. Diuen que se'n penedeixen, i que els sembla que el millor és de navegar cap al Fasis, ja que hi ha bastiments, i ocupar el territori dels fasiens: un nét d'Eetes s'esqueia llavors, a ser-ne rei.

Xenofont respon, que no diria res d'aquestes coses a l'exèrcit.

-Però vosaltres- afegeix -reuniu-lo, i digueu-les-hi, si voleu.

Llavors Timasió de Dardània expressa el parer de no convocar-lo, sinó que cadascú de primer provi de persuadir els seus capitans; i separant-se, ho fan així.

(1) Equivalent a 28 dracmes àtiques, o sigui uns 25 fr.

## CAPÍTOL VII

### DISCURS JUSTIFICATIU DE XENOFONT

Els soldats s'assabenten del que s'ha debatut. Neó els diu que Xenofont, després d'haver seduït els altres generals, té la intenció d'enganyar els soldats i de dur-los altre cop cap al Fasis. En sentir-ho els soldats s'indignen, fan grups, formen rotllos, i es temia que no fessin el que ja havien fet amb els heralds dels colcs, i amb curadors dels mercats: que tots els que no s'havien escapolit per mar, havien estat lapidats.

En tenir-ne notícia, Xenofont és del parer de reunir com més aviat l'assemblea, i no deixar que es

reuneixi espontàniament. Dona orde a l'herald de cridar a l'assemblea. Els soldats, tot d'una que senten l'herald, acuden i val a dir llestament. Llavors Xenofont, sense revelar que els generals haguessin estat amb ell, parla així:

-Sento que algú, oh soldats, m'acusa com si jo tramés de conduir-vos amb engany al Fasis. Escolteu-me doncs, pels déus: si apareixo culpable, no em deixeu partir d'aquí, que no n'hagi pagat la pena; però si apareixen culpables els qui m'acusen, tracteu-los com es mereixen.

»Vosaltres sabeu,- continua -jo em penso, d'on surt el sol i on es pon, i que si un ha d'anar a Grècia, ha de fer ruta cap a ponent; i si vol anar als bàrbars, a l'inrevés, cap a llevant. És, doncs, possible que ningú pugui enganyar-vos, fins al punt que el sol surti d'allí on es pon, i es pongui allí on surt? I una cosa encara sabeu, que el mestral porta de l'Euxí a Grècia, i el llebeig, Pontus endins cap al Fasis; i quan el mestral bufa, es diu bella travessia cap a Grècia. ¿És, doncs, possible que ningú us enganyi fins al punt de fer-vos embarcar quan bufi el llebeig?

»Però suposem que us faci embarcar quan hi hagi bonança. ¿És que jo no navegaré en un sol vaixell, i vosaltres almenys en cent? ¿Com podria jo obligar-vos a navegar amb mi no volent, o conduir-vos amb engany? Però suposem encara, que enganyats, i encantats per mi, arribeu al Fasis: i que ja desembarquem: llavors bé coneixereu que no sou a Grècia: i jo, l'enganyador, seré un, i vosaltres, els enganyats, vora deu mil, amb armes. ¿Quin home, doncs, estaria més exposat a pagar la pena, que un que de tal manera tramés contra ell mateix i contra vosaltres?

»Però això són enraonies d'homes insensats i gelosos de mi, perquè em veuen honorat de vosaltres. I no obstant, m'envejen sense raó: perquè, ¿impedeixo jo per ventura a ningú d'ells de parlar quan pugui dir entre vosaltres alguna cosa de bo, o de combatre si vol per vosaltres i per ell mateix, o de vetllar per la vostra seguretat, quan vulgui pendre's aquesta cura? I què? ¿Quan vosaltres elegiu els vostres capitosts, em fico jo entre peus a ningú? Em retiro, que comandi: només que faci alguna cosa de bo.

»Però ja em basta el que he dit: si algú de vosaltres pensa haver estat enganyat ell, o que un altre pugui ser induït a engany, que ho digui i que ho provi! Ara, ja que n'esteu satisfets, no us en aneu fins que us hauré parlat d'un fet que veig que comença a produir-se en el campament: el qual si arrela i arriba al punt que senyala, és hora de pendre mesures sobre nosaltres mateixos, a fi de no aparèixer els homes més dolents i més vils a la faç dels déus i dels mortals, tan amics com enemics.

En sentir aquestes paraules els soldats s'estranyen de què pugui ser, i l'exhorten a parlar; i ell comença de bell nou:

-Sabeu, jo crec, que hi havia a les muntanyes unes fortalezes bàrbares, amigues dels cerasuntins, d'on alguns habitants davallaven i venien a vendre'ns bestiar i altres coses que tenien. Alguns de vosaltres, pel que tinc entès, han anat a la més pròxima d'aquestes fortalezes i n'han tornat havent-hi fet fira. Ara bé, Cleàret, capità, havent sabut que aquesta fortalesa és petita i mal guardada, perquè es creia amiga nostra, surt de nit per barrejar-la, sense dir-ne res a ningú. I feia compte, si prenia aquesta fortalesa, de no tornar més a l'exèrcit, embarcar-se en un vaixell a bord del qual els seus companys de tenda costejaven, i, posant-hi el botí que prengué, fer-se a la vela i sortir del Pontus. I d'això n'eren còmplices aquells seus companys ja embarcats, com acabo de saber. Cleàret crida amb ell tothom que pot seduir, i els mena cap a la plaça. Però durant la marxa se'ls fa de dia, la gent del lloc es reuneix, i de dalt de llurs fortificacions tiren i peguen tan bé, que occeixen Cleàret i una colla dels altres, alguns dels quals es retiren a Cerasunt.



»Això era aquell dia que nosaltres, partíem cap aquí per terra; i mentre alguns dels que havien de navegar encara eren a Cerasunt i no havien llevat àncores. Després d'això, segons diuen els cerasuntins, arriben de la fortalesa atacada tres homes d'els més vells demanant per presentar-se a la nostra assemblea; i no havent-nos trobat allí, diuen als cerasuntins que s'estranyen, que ens hagi vingut el pensament d'atacar-los; Aquests havent-los respost que la cosa no havia estat feta per acord comú, se n'alegren, i volen embarcar-se per venir aquí a contar-nos el que s'havia esdevingut, i a invitar-nos a pendre els morts i enterrar-los. Alguns dels grecs que havien fugit s'esqueien encara a Cerasunt. Sabent on anaven aquests bàrbars, gosen tirar-los pedres i a cridar-ne d'altres en llur ajut. Els embaixadors, que eren tres, moriren lapidats. Després d'això vénen a trobar-nos els cerasuntins, i contenen la feta; i nosaltres, els generals, consternats del que sentim, deliberem amb ells sobre la manera de donar sepultura als grecs morts. Estant així en consell, fora del camp, de repent sentim un gran aldarull: *Pega! Pega! Tira! Tira!* i aviat veiem una munió corrent cap a nosaltres, els uns amb pedres a les mans, el altres replegant-ne. Els cerasuntins, que ja havien vist l'esdevingut en llur ciutat, fugen esverats cap als vaixells. I fins per Zeus, alguns de nosaltres van agafar por. Però jo vaig a llur encontre i pregunto què passa. N'hi havia que no en sabien res, tot i tenint pedres a les mans; i quan n'ensopego un que ho sap, em diu que els curadors del mercat tracten de mala manera l'exèrcit. En això algú veu el curador Zelarc que es retira, cau al mar, i llança un crit; els altres el senten, i com si hagués aparegut un porc senglar o un cérvol, li corren damunt. Els cerasuntins, veient-los precipitar-se cap a la banda d'ells, i pensant evidentment que els escometien, fugen a la carrera i es tiren al mar. Hi cauen també alguns dels nostres, i qui s'escau a no saber nedar, s'ofega.

»Què en penseu dels cerasuntins? No ens havien fet cap tort, temien que la ràbia no ens hagués envaït com uns gossos. Si les coses continuen a aquest pas, mireu en quin desconcert caurà el nostre exèrcit: Vosaltres tots junts no sereu amos ni de declarar la guerra a qui voldreu, ni de desistir-ne; sinó que qualsevol s'endurà l'exèrcit per les seves i contra qui li passarà pel cap. I si us vénen embaixadors a demanar la pau o qualsevol altra cosa, qui voldrà els occirà sense deixar-vos sentir les paraules dels qui a vosaltres acudin. Després, tots aquells que vosaltres haureu elegit per comandants, no seran tinguts per res. Qualsevulla que s'elegeixi ell mateix general i vulgui cridar: *Tira! Tira!*, serà apte per occir el comandant o el soldat ras que li plaurà, sense cap procés, si hi ha qui li presti obediència, com suara s'ha esdevingut.

»El que han tret a cap aquests generals que s'han elegit ells mateixos, vegeu-ho. Zelarc, aquest curador de mercat, si ha comès cap injustícia, ha fugit per mar sense pagar-vos-en la pena; si no és culpable de res, fuig lluny de l'exèrcit, de por de morir injustament, sense procés. Els qui han lapidat els embaixadors han aconseguit que no pogueu, vosaltres els únics entre els grecs, venir en seguretat a Cerasunt, si no és per la força. Aquests morts, que no fa gaire els mateixos que els havien occit us invitaven a enterrar, ells han fet que ni amb un herald sigui segur d'anar-los a recollir. Perquè, ¿qui voldrà anar d'herald després d'haver occit els heralds dels altres? Per tant, nosaltres hem demanat als cerasuntins que enterressin ells mateixos els morts.

»Si aquests fets estan bé, aproveu-los amb un decret, a fi que, havent-se de repetir, cadascú per si es procuri una guàrdia, i cerqui de plantar la seva tenda en alguna posició forta i dominant. Ara, si us sembla que tals accions són de feres, però no d'homes, mireu de posar-hi algun fre. Si no, per Zeus! ¿com oferirem als déus sacrificis plaents, fent accions impies, o com anirem a combatre els enemics, si ens matem els uns als altres? ¿Quina ciutat ens rebrà com amiga, si veu entre nosaltres aquesta violació de les lleis? ¿Qui gosarà subministrar-nos mercat, quan serà notori que cometem els crims més grans? I aquelles lloances que pensem haver merescut de tothom, ¿qui ens les tributarà, si ens portem d'aquesta manera?

Perquè nosaltres mateixos jo sé que titllaríem de miserables, aquells que fessin tals coses.»

Aleshores s'aixequen tots i diuen que els autors d'aquells delictes han de pagar-ne la pena, que en l'esdevenidor no s'ha de consentir més un desordre semblant, i que el primer que el renovellarà sigui condemnat a mort: que els generals instrueixin procés a tots, i dictin sentència, fins de qualsevol altra falta comesa d'ençà de la mort de Cirus.

Els capitans foren nomenats jutges. A proposta de Xenofont, i per consell dels endevinaires s'acordà de purificar l'exèrcit. I l'expiació tingué lloc.

## CAPÍTOL VIII

### ELS GENERALS DONEN COMPTE DE LLUR ACTUACIÓ

S'acorda també que els generals hauran de donar compte de llur conducta passada. En donar-lo, Filesí i Xanticles són condemnats a pagar vint mines de dèficit en el producte de les estibes a ells confiades. Sofènet, per negligència en el càrrec per al qual havia estat elegit, deu mines. Alguns acusen Xenofont dient que havien rebut cops d'ell, i l'inculpen de violència.

Xenofont s'aixeca, i invita el primer de plànyer-se, a dir on era que havia estat batut: aquell respon:

-En un lloc on ens moríem de fred, que hi havia qui sap la neu.

Xenofont replica:

-Però si feia l'hivern que dius, i el pa mancava, i de vi n'hi havia tan poc que ni olor se'n sentia, i molts desdeien de tantes fatigues, i els enemics ens venien a sobre, i jo en tal avinentesa vaig comportar-me violentament, confesso que sóc més insolent que els rucs: els quals, segons la dita, a còpia d'insolència no es cansen. Amb tot digues- continua -per què vas ser colpejat. ¿Et demanava alguna cosa i perquè tu no me la daves, et vaig pegar? O bé et reclamava res? O bé em vaig barallar amb tu per algun xicot? O tot bevent, et vaig ofendre estant embriac?

Com l'altre responia que res d'això, Xenofont li pregunta si era dels hoplites.

-No- diu l'altre.

-Dels peltastes?- torna Xenofont.

-Tampoc- respon -però jo, tot i ser lliure, duia un matxo per encàrrec dels companys de tenda.

Llavors Xenofont el reconeix, i pregunta:

-¿Per ventura ets tu un que transportava un malalt?

-Sí, per Zeus!- fa. -Perquè tu m'hi vas obligar esbarriant els bagatges dels meus companys de tenda.

-Però aquest esbarriament- diu Xenofont -vet aquí com va ser. Vaig repartir-los entre altres soldats, per

portar-los, amb orde de remetre-me'ls a mi. Quan els vaig haver rebut tots en bon estat, te'ls vaig tornar a tu, després, però, que tu vas haver-me presentat el meu home. Però escolteu com va anar la cosa: perquè val la pena. Un home era deixat enrera perquè no podia caminar més. Jo, que d'ell no sabia sinó que era un dels meus, vaig obligar-te a dur-lo amb tu, a fi que no es perdés: perquè, si no m'erro, els enemics ens anaven a l'encalç.

L'home hi convé.

-Doncs no- continua Xenofont -havent-te jo enviat endavant, arribo amb la reraguarda i t'atrapo cavant una fossa com per enterrar el meu home; jo m'aturo i t'ho aprovo. Però mentre som allí, l'home plega la cama, i tots els assistents fan un crit que aquell home és viu. Llavors tu dius: Que visqui tant com vulgui: que el que és jo no el duré. Llavors jo et vaig pegar, dius veritat: perquè em feies l'efecte de saber que era viu.

-I què?- replica l'altre -¿és que va deixar de morir després que jo te'l vaig haver presentat?

-I nosaltres també hem de morir tots,- digué Xenofont: ¿però això vol dir que ens hagin d'enterrar en vida?

Llavors tothom exclama que encara li havia pegat poc. Després Xenofont invita els altres a dir per què havia estat colpit cadascú. I com que ningú no s'aixeca, ell mateix diu:

-Jo, soldats, confesso que he pegat per indisciplina a alguns homes, els quals s'acontentaven d'ésser salvats per vosaltres, que marxàveu en ordre i combatíeu on calgués, però ells, abandonant els rengles i corrent endavant, volien fer el seu botí i guanyar més que vosaltres. Si tots haguéssim fet això, tots hauríem mort. Ans, un que, reblanit, no volia aixecar-se i s'exposava als enemics, jo també vaig pegar-li i el vaig obligar a marxar. Perquè en aquell hivern tan dur, jo mateix una vegada que esperava uns que plegaven els bagatges, havent-me assegut una estona, vaig adonar-me que amb prou feines podia aixecar-me i estirar les cames. Per això, que ho havia experimentat en mi mateix, quan després ne veia un altre d'assegut i emmandrit, l'empenyia: perquè el moure's i l'animar-se donen escalfor i llestesa, en canvi l'estar-se assegut i el repòs jo veia que contribuïa a glaçar la sang i a fer podrir els dits dels peus, com sabeu que molts ho han sofert. Algun altre potser que romàs enrera per droperia us impedia a vosaltres, els de l'avantguarda, i a nosaltres els de la reraguarda, de poder avançar, jo l'he colpit amb el puny, a fi que els enemics no el colpissin amb la llança. És lícit, doncs, que aqueixos que s'han salvat gràcies a mi, si han patit de part meva alguna cosa contra justícia, me'n demanin esmena. Però si haguessin caigut en mans dels enemics, ¿quin mal tan gran haurien pogut sofrir, del qual haguessin cregut lícit de demanar satisfacció? Senzill- afegí -és el meu raonament. Si a fi de bé he castigat algú, trobo just de pagar l'esmena que els pares pagueu als fills i els mestres als minyons: perquè els metges també cremen i tallen a fi de bé Però si creieu que ho he fet per violència, reflexioneu que ara jo, gràcies als déus, tinc més confiança que aleshores, i soc més coratjós ara que aleshores i bec més vi, i amb tot no pego a ningú, perquè us veig a tots a port. Però quan fa tempesta i el mar s'infla i s'arrastella, ¿no veieu que per un sol moviment de cap el pilot s'enfurisma amb els de proa, i el timoner s'enfurisma amb els de popa? Perquè en aquells moments fins les faltes més petites basten per esclafar-ho tot. Que jo vaig colpejar aqueixos amb justícia, ho declaràreu vosaltres mateixos: perquè m'éreu a la vora, amb les espases, no amb els palets de la votació, i podíeu socórrer-los si haguéssiu volgut. Però, per Zeus! ni els vau socórrer ni us vau unir amb mi per colpejar l'indisciplinat. Així vau donar llicència a aqueixos covards, deixant-los insolentar. Perquè, si voleu considerar-ho, jo penso que trobareu que els més covards d'aleshores són ara

els més insolents. Boiscos, per dir-ne un, el pugilador tessalià, aleshores, fingint-se malalt, es resistia a portar l'escut, i ara pel que sento a dir, ha despullat no sé quants cotiorites. Per tant, si teniu seny, fareu amb ell el contrari del que fan amb els gossos. Els gossos difícils, de dia els lliguen i de nit els deixen anar; però aquest, si sóu prudents, de nit el lligareu i el deixareu anar de dia. Però en veritat- continuà - m'admiro que si he fet un desplaer a algú de vosaltres, us en recordeu i ho calleu; en canvi si he socorregut algú durant el fred o bé allunyat d'ell l'enemic, o estant malalt o necessitat li he fornit alguna cosa, d'això no se'n recorda ningú. Ni si he lloat algú que havia fet una bella acció, ni si he honorat tant com podia a qui s'ha portat com un valent, tampoc d'això no us en recordeu. I tanmateix, és bell i just i agradívol de recordar-se del bé més aviat que del mal.

Després d'aquestes paraules, s'aixequen i fan memòria. I el resultat fou, que tot havia estat ben fet.

# LLIBRE VI

## CAPÍTOL I

ALIANÇA AMB ELS PAFLAGONIS: GRAN FESTÍ. QUIRÍSOF GENERAL EN CAP.

Durant aquest sojorn, els uns vivien de les provisions del mercat, els altres, de la rapinya que feien a Paflagònia. També els paflagonis robaven força bé a qui s'allunyés de les tendes, i de nit provaven de fer mal als qui eren atendants lluny. D'aquí, una viva animositat entre els uns i els altres.

Però Corilas, que en aquell temps era governador de Paflagònia, envia als grecs ambaixadors, amb cavalls i vestidures magnífiques, disposat a no inquietar més els grecs, amb què no l'inquietessin més a ell. Els generals responen que ho consultaran amb l'exèrcit. En tant, els acullen com a hostes, i inviten a més a més d'ells, tots els altres que semblava més just. Llavors, després d'haver immolat uns quants bous de captura i altres víctimes, serveixen un banquet abundós: sopen recolzats damunt llits de fullatge, i beuen en copes de banya, de les que es trobaven al país.

Fetes libacions, i cantat el pean, s'aixequen de primer uns tracis, i al so de la flauta dansen i salten alt i amb lleugeresa i s'esgrimeixen amb els sabres. A la fi, un venta cop a l'altre de manera que sembla a tots que l'ha ferit: perquè l'home cau amb una certa traça. Els paflagonis fan un gran crit. El vencedor despulla l'altre de les armes, i se'n va cantant el Sitalcas (1). Els tracis en tant s'emporten el vençut com mort. Però no havia patit res de mal.

Després s'aixequen els enians i els magnesieus, els quals comencen la dansa nomenada *carpea*, en armes. La qual mena de ball consisteix, que un posa les seves armes en terra, sembla i guia els bous ajovats, girant-se a cada punt com temorós. Un lladre ve. Així que l'altre el veu, s'arrenca de les armes, li va a l'encontre, i combat davant la seva parella. Tot això ho fan en cadència, al so de la flauta. A la fi el lladre agarrota el pagès i se li enduu la parella. De vegades és el pagès que guanya el lladre: l'ajova al costat dels bous i el fa tirar amb les mans lligades a l'esquena.

Després d'això entra un misià, que a cada mà porta un escut lleuger. I dansa tan aviat fent veure que planta cara a dos, tan aviat servint-se dels dos escuts contra un de sol, com tan aviat giravolta i fa la capitomba, sense deixar anar els escuts: de manera que dóna un bell espectacle a la vista. A la fi, balla la *pèrsica*, percutint els escuts: s'agenolla, s'aixeca, tot fet en cadència, al so de la flauta.

Després, surten els mantineïns i alguns altres arcadians, els quals s'aixequen, revestits de les més belles armes que poden, i avancen en cadència, conduïts per la flauta que toca un aire guerrer. Llavors canten el pean, i ballen, com en les desfilades en honor dels déus. Els paflagonis s'admiren de veure que tots aquells balls s'executin en armes.

El misià, veient-los esbalaïts d'aquelles coses, convenç un dels arcadians que tenia una ballarina seva, i la fa sortir després d'haver-la agençada amb el millor que pot i de donar-li un escut lleuger. Aquesta balla la pírrica (2) àgilment. Hi ha llavors un aplaudiment gran. Els paflagonis pregunten si les dones combatien amb ells. Els grecs responen que són elles que han fet fugir el Rei del seu camp. Tal va ser la fi d'aquella vetllada.

L'endemà, duen els ambaixadors al campament. I sembla bé als soldats de pactar que entre ells i els paflagonis no hi hagués més injúries. Després d'això, els enviats parteixen.

Els grecs, semblant-los que hi ha prou bastiments s'embarquen i naveguen un dia i una nit amb un vent favorable, tenint la Paflagònia a l'esquerra. L'endemà arriben a Sinope i fondegen a Harmene de Sinope. Els sinopesos habiten en territori paflagònic i són una colònia de milesians. Envien als grecs, com a present d'hospitalitat, tres mil medimnes (3) de farina d'ordi, i mil cinc centes àmfores de vi.

Quirísos també hi fa cap, amb una trirrem. Els soldats s'havien imaginat que els duria altra cosa: però no duia res. Anuncia solament que Anaxibi, almirall de l'estol, i els altres, fan elogis de l'exèrcit; i que Anaxibi havia promès, si sortien del Pontus, que tindrien una soldada.

A Harmene els soldats romanen cinc dies. I sentint-se ja prop de Grècia, els entra més que mai la dèria de no tornar a casa amb les mans buides. Creuen, doncs, que si elegien un cap únic, un de sol podria més bé que molts manejar l'exèrcit de nit i de dia; si cal guardar algun secret, l'amagarà millor; si cal guanyar per mà l'enemic, perdrà menys de temps; no caldran tantes conferències, sinó executar el que ell sol haurà decidit: quan fins aleshores els generals ho havien fet tot per majoria de vots.

Amb aquests pensaments, es decanten per Xenofont. Els capitans se li presenten, dient que l'exèrcit ho entén així; i cadascú, manifestant-li el seu afecte, l'invita a encarregar-se del comandament.

Xenofont, per una banda, s'hi avenia, pensant que així li'n vindria més glòria entre els amics i el nom li creixeria dins la ciutat; tal volta fins podria ser ocasió d'algun bé per a l'exèrcit.

Aquestes consideracions el movien a desitjar d'esdevenir comandant en cap; però quan pensava si n'és d'obscur per a tothom l'esdevenidor, i que aquesta manera corria el perill de llençar la glòria guanyada abans, vacil·lava. En aquesta perplexitat, li sembla que el millor és consultar els déus. Condueix dues víctimes davant l'altar, i sacrifica a Zeus Rei, el qual li havia estat prescrit per l'oracle de Delfos. Per altra banda, d'aquest déu creia vingut el somni que havia vist, llavors que va començar a pendre la seva part en la conducció de l'exèrcit. I quan partí d'Efes per ser presentat a Cyrus, recordava també que un àguila li havia fet un crit a la dreta, però aturada; l'endevinaire que l'acompanyava havia dit que això era un gran averany, i no pas per a un home particular, i revelador de glòria, baldament penible: perquè els ocells on més ataquen l'àguila és seguida. No era, amb tot, averany de riquesa: perquè l'àguila s'apodera de la seva presa al vol.

Mentre sacrifica, el déu li mostra clarament que ni ha de pretendre el comandament, ni d'acceptar-lo si és elegit. I és el que de fet tingué lloc. L'exèrcit es reuneix i tots diuen d'elegir un cap únic; aquest parer adoptat, el proposen a ell. Com era evident que l'elegirien, si es passava a votació, Xenofont s'aixeca i diu:

-Jo, oh soldats, sóc sensible a l'honor que em feu, com a home que sóc, i us en regracio i prego als déus que em donin l'avinentesa de ser-vos bo en alguna cosa. Amb tot l'elegir-me a mi per cap, havent-hi un

lacedemoni, no em sembla aventatjós per a vosaltres, ja que per amor d'això n'obtindríeu menys, si necessitàveu res dels lacedemonis; i també per mi no sé si això seria del tot segur. Perquè veig que fins ara no han cessat d'estar en guerra amb la meva pàtria, fins que han reduït tota la ciutat a reconèixer que els lacedemonis tenen sobre ells l'hegemonia. I quan els atenesos ho han reconegut, tot d'una han cessat la guerra i no han continuat el setge de la vila. Si jo que aquestes coses he vist, ara semblava, en allò que jo puc, llevar senyoria a llur autoritat, temo que no em fessin tornar massa de pressa a la raó. Quant a això que vosaltres penseu, que hi hauria menys sedicions amb un sol cap que no amb molts, sapigueu bé que si n'elegiu un altre no em trobareu que aixequi cap partit. Perquè penso que qui a la guerra es rebel·la contra el cap, es rebel·la contra la seva pròpia salut. En canvi si m'elegiu, no m'estranyaria que trobéssiu algú irritat contra vosaltres i contra mi.

Quan hagué acabat de parlar, se n'aixequen molts més dient que és precis que ell comandi.

Agàsias d'Estimfal diu que seria ridícol que això passés:

-¿Per ventura s'enfadaran també els lacedemonis si uns quants es reuneixen per sopar i no elegeixen un lacedemoni per president? Si la cosa és així- diu -no ens és permès de ser capitans, sembla, ja que som arcadians.

Els altres, com si Agàsias hagués parlat bé, aplaudeixen amb un gran aldarull.

Llavors Xenofont, veient que calia insistir més, es fa endavant i parla:

-Doncs bé, soldats- diu -perquè ho compregueu tot, us juro per tots els déus i deesses, que jo, quan he tingut notícia de la vostra decisió, he sacrificat per saber si era millor per vosaltres de confiar-me aquest comandament i per mi d'encarregar-me'n. Els déus en les víctimes m'han significat d'una manera que fins un idiota ho hauria entès, que he d'abstenir-me d'aquest comandament únic.

Llavors elegeixen Quirísóf. Quirísóf, un cop elegit, es presenta i diu:

-Però, soldats, sapigueu això, que jo tampoc no hauria excitat cap tumulte, si n'haguéssiu elegit un altre. Però quant a Xenofont,- diu -li heu fet un servei no elegint-lo: ja que ara tot just Dexip l'ha calumniat vora d'Anaxibi, tant com ha pogut, per més que jo m'he esforçat a tapar-li la boca. Ha dit que tenia entès que Xenofont s'estimaria més dividir el comandament amb Timasió Dardani, que és de l'exèrcit de Clearc, que no pas amb ell, que és lacedemoni. Ja que, però, m'haveu elegit a mi- afegeix -miraré de fer-vos tot el bé que podré. Vosaltres així prepareu-vos a llevar àncores demà, si fa bon temps. El rumb serà cap a Heraclea: cal doncs que tothom miri de fer-hi cap; Un cop allí, escatirem les altres coses.

(1) Probablement un cant de lloança a algun rei llegendari d'aquest nom.

(2) Dansa guerrera.

(3) Cada medimne feia uns 52 litres.

## CAPÍTOL II

L'endemà es fan a la vela i naveguen amb un bon vent dos dies, al llarg de la costa. Vorejant la terra atalaien el cap Jasó, on diuen que la nau Argo fondejà, i les boques de diversos rius, primer del Termodont, després de l'Iris, després de l'Halis, en acabat del Parteni. Passada aquesta desembocadura, arriben a Heraclea, ciutat grega, colònia dels megaresos, situada en el territori dels mariandins. Fondegen vora la península Aquerúsia. Allí diuen que Hèrcules davallà a l'encontre del Cancerber: encara avui ensenyen, com a monument d'aquesta davallada, un avenc de més de dos estadis de profunditat.

Els heracleotes envien als grecs, en present d'hostatgia, tres mil medimnes de farina d'ordi, dues mil àmfores de vi, vint bous i cent ovelles. En aquell lloc s'esmuny a través del pla un riu anomenat Dicos, l'amplària del qual és de dos pletres.

Els soldats, havent-se reunit, deliberen sobre el restant del viatge, si val més sortir del Pontus per terra o per mar. Aixecant-se aleshores Licó d'Acaia, diu:

-M'admiro, oh soldats, dels generals, que no s'enginyen a procurar-nos menjar. Perquè dels presents hospitalaris l'exèrcit no en té per mantenir-se tres dies i no hi ha d'on treure provisions per al camí- diu. - Sóc del parer, doncs, de demanar als heracleotes no menys de tres mil cizicens.

Un altre diu que no menys de deu mil:

-I ara, sense aixecar la sessió, elegim ambaixadors i enviem-los a la ciutat a veure què ens responen per escatir-ho.

Llavors proposen ambaixadors, el primer Quirísos, que havia estat elegit comandant en cap: i alguns també Xenofont.

Tots dos s'hi resistiren enèrgicament. Perquè l'un i l'altre entenien que no s'havia d'obligar una ciutat grega i amiga a res que ells mateixos no volguessin donar. Apareixent aquests sense cap delit, envien Licó Aqueu, Callímac de Parràsia i Agàsias d'Estimfal. Arribats a Heraclea, exposen l'acordat: diuen que Licó fins amenaça, si no feien el que se'ls demanava.

Després d'haver-los sentit, els heracleotes diuen que deliberaran. Repleguen de seguida tots els cabals del camp, transporten a l'interior el mercat de queviures, tanquen les portes i apareixen en armes dalt de les muralles.

Llavors els promovedors d'aquest disturbí acusen els generals d'haver espatllat l'afer. Els arcadians i els aqueus es reuneixen de banda. Al cap d'ells es posen principalment Callímac de Parràsia i Licó l'aqueu, amb aquests discursos: que era vergonyós que un atenès que no havia afegit cap fona a l'exèrcit, comandés als peloponesians i als lacedemonis; que les fatigues els havien tocat a ells i el profit als altres, i això quan eren ells que havien estat autors de la salvació comú, perquè eren ells que l'havien obrada, els arcadians i els aqueus, i la resta de l'exèrcit no havia fet res (i la veritat era que més de la meitat de l'exèrcit eren arcadians i aqueus). Si tenien seny, doncs, que s'unissin, es triessin generals d'ells i fessin camí a part, provant de fer alguna bona presa.

Així s'acorda: Si arcadians i aqueus hi havia al costat de Quirísos, l'abandonen, així com a Xenofont, i formen cos a part. N'elegeixen deu d'entre ells per generals: establint que aquests farien allò que



s'acordés per majoria de vots. Així, doncs, el comandament suprem de Quirísosf s'esfondra als sis o set dies d'haver estat elegit.

Xenofont, amb tot, volia continuar la marxa en companyia d'aquests facciosos, opinant que seria més segur que no pas encaminar-se cadascú pel seu cantó. Però Neó mira de convèncer-lo de marxar sol, havent sabut per Quirísosf que Cleandre, harmosta de Bizanci, deia que vindria amb trirrems al port de Calpe; la intenció de Neó era que ningú se'n gaudís; volia que en aquestes trirrems s'embarquessin ells i els soldats d'ells. Per això havia donat aquest consell. Quirísosf, descoratjat per tots aquests esdeveniments, i per altra banda avorrit de l'exèrcit, deixa Xenofont en llibertat de fer el que vulgui.

Aquest és encara temptat de descompartir-se de l'exèrcit i embarcar-se sol; però havent fet un sacrifici a Hèrcules guiador, per aconsellar-se si era preferible i millor de continuar l'expedició amb els soldats que li restaven, o bé de separar-se'n, el déu en les víctimes li significà de continuar l'expedició amb ells.

Així l'exèrcit es divideix en tres cossos. Els arcadians i els aqueus, més de quatre mil cinc cents, tots hoplites. Després, amb Quirísosf, mil quatre cents hoplites, i una setcentena de peltastes: els tracis de Clearc. Per fi, amb Xenofont, uns mil set cents hoplites, i uns tres cents peltastes: i ell sol va tenir cavalleria, uns quaranta homes de cavall.

Els arcadians, havent obtingut bastiments dels heracleotes, s'embarquen els primers, per caure a l'improvís damunt els bitinis i fer com més presa millor. Desembarquen al port de Calpe, cap al mig de la Tràcia. Quirísosf, en sortir de la ciutat d'Heraclea, marxa per l'interior del país; però un cop es fica dins la Tràcia continua vorejant el mar: perquè ja es sentia malalt. Xenofont, havent pres uns quants bastiments, desembarca a la ratlla de Tràcia i de l'Heracleòtida, i avença terra al través.

## CAPÍTOL III

### REUNIÓ DELS TRES COSSOS

Vet aquí el que va fer cada divisió.

Els arcadians desembarquen de nit al port de Calpe i marxen cap als primers pobles, a uns trenta estadis del mar. A punta de dia, cada general condueix la seva tropa cap a un poble: quan el poble sembla més gran, els generals n'hi envien dues. Es posen d'acord sobre un turó en el qual tothom haurà de reunir-se. Aquesta irrupció havent estat súbita, s'apoderen de molts presoners i volten una gran quantitat de bestiar.

Els tracis que han pogut fugir, s'apleguen. Peltastes com eren, se n'havien escapat als hoplites molts d'entre mans. Un cop reunits, d'antuvi ataquen la companyia d'Esmicres, un dels generals arcadians que se'n tornava cap al lloc convingut amb qui sap el botí. Al principi els grecs combaten sobre la marxa: però, en el pas d'un barranc, són posats en fuga i el mateix Esmicres hi és mort amb tots els altres. D'una altra columna dels deu generals, la d'Hegesandre, en queden vuit homes sols: Hegesandre mateix es salvà. Les altres columnes, amb tot, es reuneixen, les unes amb botí, les altres sense botí.

Els tracis, afortunats en aquest primer encontre, es criden els uns al altres i es reuneixen de nit, en gran força. A punta de dia es formen en cercle al voltant del turó on els grecs s'havien atendat, molts de genets i peltastes, que augmenten a cada punt: i atacaven als hoplites a la segura: perquè els grecs no tenien un

arquer, ni un javaliner, ni un cavall: en canvi els tracis, corrent o galopant tiraven la javalina, i quan els grecs avançaven contra ells, fugien a pler. Els uns assaltaven per un cantó, els altres per un altre: molts de grecs ja eren ferits i d'ells ningú. De manera que no es podien moure d'aquell lloc. A l'últim els tracis els barren el pas cap a l'aigua.

En aquella extremitat es parla de treva, i ja es convenen les altres condicions; però els tracis no volen donar els ostatges que demanen els grecs, i per això queden. Tal era la situació dels arcadians.

Mentrestant Quirísof, marxant a la segura per la vora del mar, arriba al port de Calpe. Xenofont, per la seva banda, travessa l'interior del país: i la seva cavalleria, destacada endavant de l'exèrcit, topa amb uns vells que per allí anaven. Duts a la presència de Xenofont, aquest els pregunta si per ventura han sentit parlar d'un altre exèrcit grec. Els diuen tot el que ha passat, i que ara els grecs estan assetiats al cim del turó, i els tracis els volten per totes bandes. Llavors Xenofont fa vigilar aquests homes rigorosament per servir de guies quan calgui i estableix guaites, convoca els soldats i diu:

-Soldats, una part dels arcadians ha mort: els altres estan assetiats al cim d'un turó. Jo penso que si aquests són destruïts, tampoc per a nosaltres hi ha salvació; tants són els enemics, i tan plens d'audàcia. El millor per nosaltres, doncs, és de socórrer com més aviat aquesta gent, a fi que, si són encara vius, nosaltres combatem amb ells, i no restem sols i no haver de córrer sols altres perills. Perquè nosaltres no tenim cap retirada: Heraclea- diu -és massa lluny per tornar-hi, Crisòpolis massa lluny per arribar-hi: i els enemics són prop. D'aquí al port de Calpe, on creiem que es troba Quirísof, si ha pogut salvar-se, és encara el camí més curt. Però no hi ha allí ni bastiments per embarcar-nos, i per restar-hi no hi ha provisions per un sol dia. Si moren els assetiats, és pitjor per nosaltres d'arriscar-nos amb les soles tropes de Quirísof, que no pas, salvats aquells, unir-nos tots i procurar la salvació comú. Cal, doncs, que marxem, amb la idea decidida d'acabar gloriosament, o de realitzar una bellíssima acció salvant tants de grecs. Déu tal vegada mena les coses així, perquè vol humiliar la fatxenderia dels que es creien més savis, i aixecar-nos a major glòria a nosaltres, que comencem pels déus. Sinó que cal seguir, i parar tota l'atenció a trobar manera de fer tot el que us sigui comandat. Ara, doncs, acampem-nos, avançant fins que ens sembli que és hora de sopar. Mentre marxarem, que Timasió es destaquí endavant amb la cavalleria, sense perdre'ns de vista, i explori el país a fi que no ens quedi res amagat.

Això dit, els posa al front. Envia al mateix temps els gimnetes més llestos cap als flancs i cap a les altures, a fi que si atalaien res des d'enlloc, facin senyal: i dóna orde de cremar tot el que ensopeguin de combustible.

La cavalleria, esbarriant-se tant com pot bonament, incendia per allí on passa, i els peltastes, avançant per les altures, cremen tot el que veuen de cremable: així mateix l'exèrcit quan ensopega alguna cosa deixada intacta; de manera que semblava abrandat tot el país i l'exèrcit qui-sap-lo nombrós.

En ser hora, pugen i s'acampen al cim d'un turó, d'on atalaien les fogueres dels enemics, a la distància d'uns quaranta estadis: i ells mateixos encenen tantes fogueres com poden. Però en acabat de sopar, circula l'orde d'apagar tots els focs.

Durant la nit, apostades les sentinelles, dormen; després, a punta de dia, havent suplicat als déus, es formen en batalla i avancen a pas accelerat. Timasió i la cavalleria, que tenien guies i s'havien destacat endavant, no se n'adonen que ja són al turó on eren assetiats els grecs; i no hi veuen ni l'exèrcit amic ni l'enemic (de la qual cosa n'envien avís a Xenofont i a l'exèrcit), sinó velletes i vellets i uns quants xais escarransits i bous abandonats.

A la primeria, es meravellen del que hagi pogut passar; després, pels romasos s'ennoven que els tracis s'havien retirat tots a entrada de vespre, afegint que els grecs havien partit a trenc d'alba; cap a on, no ho sabien.

Sentit això, els qui eren amb Xenofont, dinen, pleguen bagatge i es posen en marxa, amb la intenció d'ajuntar-se com més aviat amb els altres al port de Calpe; i fent via, veuen les petjades dels arcadians i dels aqueus al llarg del camí que va a Calpe. En ser-hi pervinguts, s'alegren de reveure's i s'abracen com a germans. Els arcadians pregunten als soldats de Xenofont, per què havien apagat les fogueres:

-Perquè nosaltres- diuen -al principi vam creure, no veient més els focs, que anàveu a atacar l'enemic de nit: i l'enemic, pel que a nosaltres ens sembla, tement-se també això, se'n va anar: perquè es va retirar precisament cap a aquell mateix temps. Però com no veníeu, i el temps s'escolava, vam creure que, informats de la nostra situació, i esfereïts, us havíeu retirat fugint cap al mar. Hem estat del parer de no restar darrera vostre, així és, doncs, que ens hem encaminat fins ací.

## CAPÍTOL IV

### ELS GRECS ATURATS AL PORT DE CALPE

Aquell dia, doncs, s'atenden allí mateix, damunt la platja, vora el port. Aquest lloc, que s'anomena el port de Calpe, és a la Tràcia asiàtica. Aquesta Tràcia comença a la vora del Pontus Euxí i va fins a Heraclea, a la dreta de qui entra en el Pontus. De Bizanci a Heraclea, per una trirrems hi ha un dia llarg de vogar. En l'interval, no es troba cap altra ciutat amiga ni grega, sinó solament tracis bitinians: i tots els grecs que agafen, o llançats a la riba, o per qualsevol altra causa, és fama que els tracten durament.

El port de Calpe és a mitjan camí per als qui salpen d'Heraclea a Bizanci. Es una punta que s'endinsa en el mar, de la qual, la part de la banda del mar és una roca espadada, alta, allí on la seva altura és menor, almenys de vint brases; l'istme que ajunta aquest promontori amb la terra té, tot lo més, quatre pletres d'ample: però en l'espai comprès part de dins de l'istme, hi cabria una ciutat de deu mil habitants.

El port és sota la roca mateix, i té la platja de cara a ponent.

Una font d'aigua dolça i abundant s'esmuny a la banda del mar, però dominada per la roca. Hi ha molta fusta de totes menes, així com moltíssima, i bella, per a la construcció de naus, vora mateix del mar. La muntanya que neix en el port, s'estén terra endins fins a una vintena d'estadis; és de terra, sense pedruscall; i pel cantó del mar, en una extensió de més de vint estadis, ofereix una espessor d'arbres grans, i de tota mena.

L'altre país és gran i bell, amb moltes viles ben poblades. Perquè la terra produeix ordi i blat i llegums de tota espècie i mill i sèsam i figues a bastament i molts de ceps i vins dolços; de tot, en fi, llevat d'oliveres. Tal és aquest país.

Els grecs s'acantonen a la platja, al llarg del mar. No volien atendar-se en un lloc que pogués esdevenir una ciutat: fins l'haver vingut allí els semblava per insídia d'alguns que tenien el projecte de fundar-hi una colònia. Perquè dels soldats, la majoria no havien estat induïts per la misèria a embarcar-se de mercenaris; ans havent sentit a parlar de la generositat de Cirus, els uns havien dut homes, d'altres s'hi

havien gastat també diners, d'altres s'havien escapolit del pare i de la mare, o àdhuc havien abandonat els fills en l'esperança de tornar rics sabent per altra banda que d'altres prop de Cirus havien fet molta fortuna. Homes d'aquesta mena, desitjaven, doncs, tornar bons i sans a Grècia.

En ser l'endemà d'aquesta reunió, Xenofont sacrifica per saber si cal sortir del camp. Calia necessàriament anar per queviures: i pensava així mateix donar sepultura als morts. Les entranyes havent estat favorables, el segueixen fins els arcadians, i enterren la major part dels morts, cadascun en el lloc on havia caigut: perquè feia cinc dies que hi eren i llevar-los-en hauria estat impossible. Alguns, però, se'ls emporten fora del camí i els enterren com més sumptuosament permetien les circumstàncies. Per als que no poden trobar, fan un gran cenotafi i hi posen corones damunt. Això fet, tornen al campament, sopen i dormen.

L'endemà, es reuneixen tots els soldats: convocant-los principalment Agàsias d'Estimfal, capità, Hierònim d'Elea, igualment capità, i altres dels arcadians de més edat. Fan un decret, que si algú en l'esdevenidor proposava de dividir l'exèrcit, fos castigat amb la mort; que l'exèrcit partís ocupant cadascú el lloc que precedentment tenia: i que el comandament fos exercit pels antics generals. Però Quirísos ja era mort d'una medicina que havia pres per la febre: Neó Asinès el substituï en el càrrec.

Després d'aquestes deliberacions, s'aixeca Xenofont i diu:

-Soldats, és evident, em sembla a mi, que cal fer la marxa per terra, perquè no tenim bastiments. I és necessari de partir tot d'una, perquè si restem, no tenim queviures. Nosaltres, doncs- continua -farem un sacrifici; vosaltres, per la vostra banda, prepareu-vos a combatre com mai, perquè l'enemic s'ha refet de valent.

Això dit, els generals fan els sacrificis, estant present l'endevinaire Arèxion d'Arcàdia, perquè Silanos d'Ambràcia havia fugit d'Heraclea en un vaixell que va pendre a nòlit. Però en aquest sacrifici per la partença, les entranyes no donen bon averany. Aquell dia, doncs, no es mou ningú. Alguns s'atreveixen de dir que Xenofont, volent fundar una colònia en aquell indret, ha convençut l'endevinaire de dir que les víctimes no són favorables a la partença. Llavors Xenofont fa cridar per un herald, que l'endemà pot assistir als sacrificis qui vulgui; i havent manat que si hi ha cap endevinaire, assisteixi també per observar les entranyes, sacrifica davant d'una nombrosa assemblea. Immola fins a tres víctimes, sense que les entranyes surtin propícies a la partença: els soldats se n'afligeixen, perquè ja es van acabant les vitualles que havien dut, i no hi ha cap mercat.

L'assemblea es reuneix, i Xenofont els adreça encara aquestes paraules:

-Soldats, quant al viatge, ja ho veieu; les víctimes no són fins ara propícies; per altra banda, veig que us manca el necessari. Em sembla, doncs, urgent de sacrificar sobre aquesta altra qüestió.

S'aixeca un, i diu:

-I és natural que les entranyes no ens siguin propícies; perquè per un d'un vaixell que ahir va arribar, per atzar, he sabut que Cleandre, harmosta de Bizanci, està per arribar amb bastiments de transports i trirrems.

Aleshores tothom és del parer d'esperar; ara, que és essencial de sortir per queviures. En vista d'això es tornen a immolar fins a tres víctimes: i les entranyes no surten favorables. Ja els soldats van cap a la

tenda de Xenofont, dient que no tenen per menjar. Però ell respon que no els farà sortir mentre les víctimes no siguin propícies.

L'endemà, recomença el sacrifici: gairebé tot l'exèrcit per l'interès que hi té tothom, fa rotllo al voltant de l'altar. Però les víctimes manquen. Els generals persisteixen a no voler sortir: convoquen l'assemblea. Xenofont parla:

-Sens dubte els enemics s'han reunit i caldrà combatre. Si, doncs, abandonant els bagatges en aquest lloc fort marxéssim com preparats a la batalla, potser ens reeixirien les víctimes.

Però en sentir això, els soldats exclamen que no hi ha necessitat de dur res en aquell lloc, sinó de sacrificar com més de pressa. Ja no hi havia més bestiar menut: compren bous de carro i els sacrifiquen. Xenofont prega Cleànor d'Arcadia que es cudi del sacrifici, per si depenia d'això; però ni així és favorable.

Neó, que era general en el lloc de Quirísof, veient els homes com patien de necessitat, i volent ser-los agradable, s'aprofita d'un heracleota que troba, que assegura conèixer prop d'allí caserius on es poden pendre vitualles, i fa cridar per l'herald que qui vulgui anar als queviures, el guiarà l'heracleota.

Surten amb piques, bots, sacs i altres utensilis fins a dos mil homes. Però així que són als llogarrets i s'escampen a fer botí, els cau damunt la cavalleria de Farnabazos. El qual havia vingut a socórrer els bitinis, amb la intenció d'unir-se amb ells i evitar, si era possible, que els grecs entressin a Frígia. Aquesta cavalleria occeix almenys cinc cents grecs i els que queden fugen a la muntanya.

Un que s'ha pogut escapar porta la notícia al campament. Com que aquell mateix dia les víctimes no havien estat favorables, Xenofont pren un bou de carro -perquè no hi havia altres víctimes- el degolla, i corre en ajut dels grecs amb tots els soldats que no arribaven als trenta anys. Recullen les restes de la tropa, i tornen al campament. El sol ja era a la posta i els grecs, tots descoratjats, sopaven; quan d'improvís, a través d'uns espessoralls, alguns bitinis ataquen les avançades, maten uns quants soldats i empaiten els altres fins al campament. Hi ha una cridòria: tots els grecs corren a les armes; però sembla perillós de perseguir l'enemic i moure de nit el campament, perquè el país era tot bosc; així passen la nit sobre les armes, custodiats per guàrdies suficients.

# CAPÍTOL V

## PARTENÇA DE CALPE: VICTÒRIA SOBRE ELS TRACIS

Així pasen aquella nit. L'endemà a punta de dia, els generals condueixen l'exèrcit al lloc fortificat: els soldats segueixen portant-se'n armes i bagatges. Abans, de l'hora de dinar, atrinxeren per medi d'una fossa el costat que dóna accés a la posició, i en guarneixen amb estacats el talús, deixant-hi només tres portes. D'Heraclea arriba un bastiment carregat de farina, bestiar i vi.

Llevat de bon'hora, Xenofont sacrifica per saber si ha d'intentar una sortida: les entranyes són favorables des de la primera víctima. A la fi del sacrifici, l'endevinaire Arexió de Parràsia veu una àguila de bon averany, i recomana a Xenofont de conduir fora l'exèrcit. Travessen el fossat, posen les armes i fan cridar per l'herald que després de dinar els soldats surtin amb les armes, però que deixin darrera l'atrinxerament la turba i els captius.

Dels altres surt tothom, llevat de Neó: perquè sembla més aventatjós de deixar-lo a la custòdia dels qui resten al campament. Però quan els capitans i els soldats el van haver deixat, els soldats de Neó, avergonyits de no seguir quan els altres sortien, no deixen al campament sinó els homes que passen dels quaranta-cinc anys: aquests resten, i els altres es posen en marxa.

No havien fet quinze estadis, que ja troben morts: fan avançar la saga de la columna fins als primers cadàvers apareguts, i llavors enterren tots els que agafa la línia. Enterrats els primers, la marxa continua, la saga avança de nou fins als primers que tornen a trobar per enterrar, i enterren cadascun en el seu lloc; tots els que abraça l'exèrcit. Però en arribar el camí que ve dels llogarrets, n'hi jeien tants, que els donen la sepultura junts.

Ja era més de migdia, quan l'exèrcit avançà fora dels llogarrets, prenent tots els queviures que veien darrera la falanx. De repent, obiren els enemics que havien tramuntat uns turons en front mateix dels grecs. Anaven arrengrerats en falanx, amb molta cavalleria i infanteria: perquè Spitridates i Ratines havien estat enviats per Farnabazos amb un destacament. En ser que els enemics atalaiaren els grecs, s'aturen a la distància d'uns quinze estadis.

Tot seguit Arexió, l'endeví dels grecs, degolla, i les entranyes són favorables des de la primera víctima. Llavors Xenofont diu:

-Jo sóc del parer, oh generals, d'arrengrerar darrera la falanx algunes companyies en cos de reserva, a fi que si cal hi hagi qui la sostingui, i els enemics en desordre topin amb tropes formades i fresques.

A tots els sembla bé.

-Vosaltres per tant- diu -feu avançar l'exèrcit contra els que teniu en front: no ens aturem, que l'enemic ens ha vist i nosaltres el veiem a ell. Jo vindré quan hauré disposat les companyies darrerenes, tal com haveu decidit.

Després d'això, els uns fan avançar l'exèrcit a pleret; i Xenofont, destacades les tres últimes files, que

eren d'uns dos cents homes cada una, n'envia una cap a la dreta, per seguir a la distància d'un pletre. Sàmolas d'Acaia anava al cap d'aquest batalló; un altre té orde de seguir darrera els centres: Pírrias arcadià en té el comandament; el tercer escamot es posa a l'esquerra, i és confiat a Fràsias d'Atenes.

Avançant així, els que van al front havent arribat en una vall gran i difícil de passar, s'aturen, perquè ignoren si la vall és franquejable, i criden els generals i els capitans al cap de la línia. Xenofont, no comprenent què pot entrebancar la marxa, així que sent l'orde hi acut a galop desfet. En ser tothom reunit, Sofènet, que era el més vell dels generals, diu que no valia la pena de discutir per saber si s'havia de passar una vall com aquella. Llavors Xenofont, interrompent-lo amb una certa embranzida:

-Companys, bé sabeu -diu -que mai us he induït a cap perill de bon grat: veig, en efecte, que necessiteu no reputació de valentia, sinó salvament. Ara la nostra, posició és aquesta: no podem sortir d'aquí sense combatre. Si no marxem nosaltres contra els enemics, ells ens seguiran quan ens retirarem i ens cauran damunt. Examineu si val més anar contra aquests homes amb les armes endavant, o bé amb les armes a l'esquena veure els enemics que marxen darrera nostre. Ho sabeu, retirar-se davant l'enemic no s'assembla a res d'honorable, però perseguir-lo inspira valor als més covards. Jo, doncs, m'estimaria més perseguir amb la meitat de l'exèrcit, que retirar-me amb el doble. Jo sé, per altra banda, que els enemics, atacant-los nosaltres, no us afigureu pas que ens esperaran: en canvi, si girem l'esquena, tots sabem que gosaran perseguir-nos. I després, ¿l'ocasió de travessar i deixar-nos a l'esquena una vall difícil, quan esteu per combatre, no val la pena d'aferrar-la? El que és jo, voldria per als enemics que tots els camins els apareguessin oberts a la retirada: però a nosaltres, el terreny mateix ha d'ensenyar-nos que no tenim salvació sinó en la victòria. M'admira, doncs, que ningú consideri aquesta vall més temible que els altres llocs que hem travessat. Perquè, ¿com és possible travessar aquest pla mateix, si no vencem la cavalleria? ¿Com passarem aquestes muntanyes, si tants de peltastes ens persegueixen? I si arribem bons i sans al mar, ¿quina vall no és el Pontus? Allí no trobarem ni bastiments per transportar-nos, ni blat per subsistir si restem, i si de pressa hi arribarem, de pressa haurem de tonar-ne a sortir per cercar queviures. Per això val més combatre ara havent dinat, que no pas demà en dejú. Companys, les víctimes ens són favorables, els auguris propicis, les entranyes bellíssimes. Marxem contra aqueixa gent: no és cosa que després d'haver-nos vist de totes maneres, sopin a pler i plantin les tendes on els vingui de gust.

Els capitans l'exhorten llavors de posar-se al cap, i ningú no li diu res. Ell es posa al cap, ordenant que cadascú travessi la vall marxant dret davant seu; li semblava que així en columnes compactes l'exèrcit seria més aviat a l'altra banda que no pas desfilant pel pont que travessava la vall. En haver travessat, Xenofont, recorrent el llarg de la línia:

-Companys- diu -recordeu-vos de quantes batalles heu guanyat amb l'ajuda dels déus marxant vosaltres a l'atac, i quins patiments esperen els qui fugen de l'enemic: penseu també que som a les portes de Grècia. Doncs, seguiu Hèrcules Conductor i exhorteu-vos els uns als altres pel nom. És dolç, quan es diu i es fa una cosa bella i baronívola, retreure en els que un estima la memòria d'un.

Així parla Xenofont, galopant al llarg de la falanx, que condueix al mateix temps; i havent col·locat els peltastes a les dues ales, avencen contra els enemics. Fa circular l'orde de portar la pica a l'espatlla dreta, fins que doni la senyal amb la trompa: llavors abaixar-la en rest, seguir lentament l'enemic i que ningú envesteixi corrents. El mot d'ordre és, Zeus Salvador, Hèrcules Conductor.

Els enemics, creient la posició bona, sostenen fermes. En ser prop, els peltastes grecs criden *alalà* i arremeten l'enemic abans d'haver-ne rebut l'ordre. Els enemics es llancen a l'encontre, la cavalleria i la infanteria dels bitinis, i posen els peltastes en fuga; però aviat la falanx dels hoplites avança a pas ràpid:

la trompeta sona, els soldats canten el pean, criden *alalà* i abaixen les piques; llavors els enemics no els esperen i fugen. Timasió els persegueix amb la cavalleria, i maten tots els que poden matar essent tan pocs. L'ala esquerra dels enemics, col·locada en front de la cavalleria grega, tot d'una és dispersada: la dreta, que no és perseguida tan vivament, s'atura al cim d'un pujol. Els grecs, veient-la sostenir, els sembla més fàcil i menys perillós carregar-los tot d'una. Canten el pean i es llancen: l'enemic no té ferm; llavors el peltastes l'empaiten fins que la dreta també és dispersada. Però en maten pocs, perquè la cavalleria enemiga, essent molta, fa por.

Els grecs, veient que la cavalleria de Farnabazos encara està unida, i que la dels bitinis se li ajunta i miren del cim estant d'un pujol el que passa, creuen que, baldament fatigats, han d'arremetre contra aquelles tropes com puguin, a fi que amb el repòs no es refacin. Es formen i avancen. La cavalleria enemiga fuig per un rost avall igual que si una cavalleria els empaités: perquè havien de travessar una vall boscada, cosa que els grecs no sabien; però aquests ja havien desdit de la persecució, vist que era tard. Tornats al lloc del primer encontre, hi erigeixen un trofeu i davallen al mar cap a la posta del sol: tenien uns seixanta estadis fins al campament.

## CAPÍTOL VI

### ARRIBADA DE CLEANDRE : AFER DE DEXIP

Els enemics s'ocupen aleshores d'allò que els pertany i s'enduen tan lluny com poden les famílies i els béns. Els grecs esperen Cleandre, que ha d'arribar amb trirrems i bastiments de transport. Mentrestant, cada dia surten amb les atzembles i els captius, i porten tranquil·lament blat, ordi, vi, llegums, mill, figues: aquell país llevava de tot meys oli d'oliva. Sempre que l'exèrcit restava al campament per descansar, era permès als soldats d'anar a la rapinya: sortien i cadascú feia presa per ell. Però quan sortia tot l'exèrcit, el que cadascú prenia a part separant-se dels altres, es decretà que fos del comú. Ja hi havia molta abundància de tot: de totes bandes arribaven productes de les ciutats gregues, i els bastiments que vorejaven la costa atracaven de bon grat, per haver sentit dir que allí es fundava una ciutat i que també hi havia port. Els enemics mateixos dels encontorns, envien emissaris a Xenofont, en tenir notícia que ell és el fundador de la colònia, i li pregunten què han de fer per a ser els seus amics. Ell els presenta als soldats.

Entretant, arriba Cleandre amb dues trirrems, i cap bastiment de transport. En ell arribar, l'exèrcit s'esqueia a ser fora: alguns havien partit a la presa cap a la muntanya i havien agafat molt de bestiar menut; però tement que no els fos confiscat, ho diuen a Dexip, el mateix que s'havia escapat de Trapezunt amb un vaixell de cinquanta remes i li demanen de salvar-los aquell bestiar, prenent-ne una part i tornant-los la resta. De seguida ell rebutja els soldats que volten aquesta presa dient que ha de ser del comú; va a trobar Cleandre i li diu que pretenen d'arrabassar-li el bestiar. Cleandre mana que duguin davant seu el lladre. Dexip aferra un home i li'l duu. Agàsias, que s'escau a passar per allí, li'l pren: perquè era de la seva companyia. Els altres soldats presents llavors comencen a apedregar Dexip, dient-li traïdor. Molts dels trirrems agafen por i fugen cap al mar. Cleandre també fuig.

Xenofont i els altres generals contenen els soldats i diuen a Cleandre que allò no és res, que el decret de l'exèrcit té la culpa de tot. Però Cleandre, atiat per Dexip i picat ell mateix d'haver tingut por, respon que es farà a la mar amb les naus, i publicarà que cap ciutat no els aculli, com a enemics.



Llavors els lacedemonis comandaven a tots els grecs. La cosa es presenta greu als ulls de tothom, i el supliquen que no ho faci. Ell respon que no desistirà si no li remeten el primer que ha tirat pedres i el que ha arrabassat el soldat pres. El que així reclamava era Agàsias, amic de Xenofont de tota la vida: motiu pel qual Dexip l'acusava. En aquesta situació sense sortida, els comandants reuneixen l'exèrcit: alguns d'ells no donaven importància a Cleandre; però Xenofont, no semblant-li que es tractés de cap brollerila, s'aixeca i diu:

-Soldats, jo no veig que sigui cosa de no res, si Cleandre se'n va en una disposició envers nosaltres com diu. Les ciutats gregues ja són prop de nosaltres i els lacedemonis són amos de Grècia, de manera que un sol d'entre ells a les ciutats pot fer el que bé li sembla. Si, doncs, aquest home ens tanca de primer les portes de Bizanci, i després adverteix als altres harmostes de no acollir-nos a les ciutats, com a infidels als lacedemonis i contraventors de les lleis, aquesta anomenada nostra arribarà a orelles d'Anaxibi, comandant de l'estol. Llavors ens serà difícil de restar i de navegar, ja que avui dia els lacedemonis comanden per terra i per mar. No convé, doncs, que per un sol home o dos els altres siguem rebutjats de Grècia, és cosa d'obeir al que ens manin: també les ciutats d'on som els obeeixen. Per la meva part, com sento que Dexip assegura a Cleandre que Agàsias no hauria fet res d'això sense orde meva, jo us absolc d'aquesta culpa, a vosaltres i a Agàsias, si Agàsias mateix afirma que jo sóc l'autor de res d'això: i jo mateix em condemno, si he començat a fer tirar pedres o a cometre qualsevol altra violència, com a digne de l'última pena, i em sotmeto a la pena. Només afegeixo, que si en algú més recau culpa, ha de remetre's al jutjament de Cleandre: perquè així vosaltres sereu absolts de la culpa. En el present estat de coses, seria trist que, esperant obtenir a Grècia honor i glòria, en comptes d'això no hi fóssim tractats com els altres, ans exclosos de les ciutats gregues.

Agàsias s'aixeca i diu:

-Jo, companys, poso els déus i les dees per testimonis, que ni Xenofont m'ha donat ordre de sotstreure aquell home, ni ningú més de vosaltres. Sinó que veient un dels homes valents de la meva companyia endut per un Dexip que tots ho sabeu, us ha traït, la cosa m'ha semblat massa forta: i li l'he arrabassat, ho confesso. Però no em remeteu: jo mateix, com diu Xenofont, em presentaré al jutjament de Cleandre, perquè faci de mi el què vulgui. Per això no us poseu en guerra amb els lacedemonis, salveu-vos en tota seguretat, on cadascú de vosaltres desitgi. Solament elegiu alguns de vosaltres que vinguin amb mi davant de Cleandre, i que, en cas d'omissió meva, parlin i obrin per mi.

Llavors l'exèrcit li permet d'elegir amb qui prefereix d'anar: ell elegeix els generals. Després d'això Agàsias i els generals van a trobar Cleandre amb l'home que Agàsias havia arrabassat; i els generals parlen així:

-L'exèrcit ens envia a tu, oh Cleandre, i et prega, que si acuses tot l'exèrcit, tu mateix judiquis i en facis el que vulguis: si acuses només un home, o dos, o uns quants que siguin, l'exèrcit creu just que ells mateixos es presentin al teu jutjament. En conseqüència, si acuses alguns de nosaltres, aquí ens tens, si és algú altre, digues-ho: perquè no se t'escaparà ningú que vulgui obeir-nos.

Llavors Agàsias, fent-se endavant:

-Sóc jo,- diu -Cleandre, qui ha arrabassat a Dexip l'home que duia, qui ha excitat a colpir Dexip. Jo coneixia aquest soldat per un valent; i de Dexip sabia que, elegit per l'exèrcit per comandar la galera de cinquanta remes demanada al trapezuntins, i per reunir bastiments a fi de salvar-nos, aquest Dexip va fugir, traïnt els soldats amb els quals s'havia salvat fins aleshores. Ha robat la galera als trapezuntins, nosaltres

hem semblat uns belitres per ell, i en quant depenia d'ell ens hauria perdut a tots. Perquè havia sentit a dir, tant com nosaltres, que era impossible de tornar per terra, de travessar els rius i d'arribar bons i sans a Grècia. Aquest és l'home a qui he pres el meu soldat. Si te l'haguessis endut tu o algú altre dels teus, i no un dels nostres desertors, ten per segur que no hauria fet res d'això. Considera ara, que, si m'occeixes, per un home covard i vil ne fas morir un de bé.

Això sentit, Cleandre respon que no aprova Dexip, si tals coses ha fetes; solament afegeix que, baldament Dexip hagués estat vilíssim, no creia que per això hagués de sofrir cap violència:

-Calia judicar-lo, com avui vosaltres mateixos trobeu just, i provocar el seu càstig. Ara, doncs, retireu-vos, i deixeu-me aquest home: quan us cridaré, veniu al judici. Jo ja no acuso ni l'exèrcit, ni ningú, ja que ell mateix confessa d'haver arrabassat el soldat.

Llavors aquest soldat diu:

-Jo, Cleandre, encara que tu creguis que em duen a tu com a reu d'alguna injustícia, no he pegat a ningú, ni he tirat pedres, només he dit que el bestiar pertanyia al comú; perquè havia estat decretat per l'exèrcit, que si algú, quan l'exèrcit sortia, feia alguna presa pel seu propi compte el botí era pel comú. Això he dit jo: i per això Dexip m'ha agafat i se m'enduia a fi que ningú enraonés, i que, ell, amb això de la presa, pogués quedar-se'n ell una part i deixar la resta als apresadors contràriament al decret.

Lavors Cleandre:

-Ja que tu ets l'home en qüestió -diu- roman, per deliberar sobre tu.

Cleandre i els seus aleshores dinen. Xenofont convoca l'exèrcit i li aconsella d'enviar a demanar a Cleandre la gràcia dels presoners. S'acorda d'enviar els generals, els capitans, Draconti d'Esparta, i tots aquells que semblen més en estat de decidir Cleandre a posar en llibertat els dos homes. Xenofont hi va igualment i diu:

-Tens, oh Cleandre, aqueixos homes; l'exèrcit t'ha donat llibertat per fer el que vulguis d'ells i de tots els altres. Ara et prega i et suplica de donar-li aquests dos homes i de no fer-los morir. Moltes fatigues han sofert per l'exèrcit. Si aquest obté de tu aquesta gràcia, et promet en canvi que, si vols ésser el seu comandant i els déus hi són propicis, et mostrarà uns soldats disciplinats i capaços, per llur submissió, de no témer, amb l'ajuda dels déus, cap enemic. Et supliquen, un cop seràs el nostre cap, de posar-los a prova a ells, a Dexip i a tots els altres, perquè vegis cadascú com és i assignis a cadascú segons el seu mèrit.

En sentir aquests mots, Cleandre:

-Per Càstòr i Pòllux- exclama -us respondré tot d'una. Us dono aquests dos homes, i jo mateix em faig dels vostres; i si els déus ho atorguen, us conduiré a Grècia. Aqueixos discursos són molt diferents del que algú m'havia dit de vosaltres, que cercàveu de rebel·lar l'exèrcit contra els lacedemonis.

Aplaudeixen a aquestes paraules, i es retiren enduent-se'n els dos homes. Cleandre, per la seva banda, sacrifica sobre la partença, fa amistat amb Xenofont i contreuen vincles d'hospitalitat. En veure les tropes executar els comandaments amb aquell bon ordre, desitja encara més d'ésser-ne el cap. Amb tot, després de tres dies de sacrificis les víctimes no havent-li estat favorables, convoca els generals i diu:

-Les entranyes no em consenten de posar-me al vostre cap; per això no us descoratgeu: a vosaltres, pel que sembla, pertoca de conduir els vostres soldats a terme. Aneu, doncs; quan sereu allà baix, nosaltres us hi rebrem tan bé com podrem.

En acabat d'això, els soldats acorden d'oferir-li tot el bestiar menut del comú. Ell l'accepta, els el torna i es fa a la mar.

Els soldats, després de vendre el blat que havien replegat, i l'altre botí pres, es posen en marxa a través de la Bitínia. Però com no troben res seguint el camí dret, i volen entrar en país amic amb les mans plenes, acorden de tornar enrera un dia i una nit. Ho fan així, i prenen qui sap els captius i el bestiar menut. Al cap de sis dies arriben a Crisòpolis de Calcedònia; hi romanen set dies venent el botí.

# LLIBRE VII

[Tot allò que feren els grecs durant l'expedició a les terres altes amb Cirus, fins a la batalla, i després de mort Cirus, durant la marxa fins l'arribada al Pontus; tot el que feren sortint del Pontus per terra i per mar fins a haver passat l'estret i fer cap a Crisòpolis d'Àsia, ha estat exposat en els llibres precedents.]

## CAPÍTOL PRIMER

### ELS GRECS A BIZANCI

En aquest moment Farnabazos, tement que l'exèrcit no porti la guerra cap al seu domini, envia emissaris a Anaxibi, almirall de l'estol que aleshores era a Bizanci, pregan-lo de transportar aquelles tropes fora d'Àsia, i li promet, en canvi, de fer per ell tot que li demani. Anaxibi aleshores crida a Bizanci els generals i els capitans, i ofereix una paga als soldats si volen travessar l'estret.

Els altres diuen que deliberaran i enviaran la resposta; però Xenofont diu que vol des d'ara separar-se de l'exèrcit i embarcar-se. Sinó que Anaxibi l'exhorta a passar amb l'exèrcit i després separar-se'n. Xenofont hi consent.

Seutes el Traci envia Medòsades i prega Xenofont que es captingui de fer passar l'exèrcit, i li diu que si se'n capté no se'n penedirà. Xenofont respon:

-L'exèrcit passarà sens dubte; que Seutes no em pagui res per això, ni a mi ni a ningú; quan haurà passat, jo em retiraré: que s'adreci aleshores als qui restaran i estaran en situació de tractar amb ell com a ell li sembli.

Després d'això, tots els soldats passen a Bizanci. Anaxibi no els dona cap paga, però fa cridar per un herald, que prenguin armes i bagatges i surtin, com per acomiadar-los després d'haver-los passat en revista. D'això els soldats s'afligien, perquè no tenien diners per comprar queviures durant la marxa: i feien els preparatius amb lentitud.

Xenofont, esdevingut hoste de l'harmosta Cleandre, va a trobar-lo i l'abraça com si ja s'anés a embarcar. Cleandre li diu:

-No ho facis; sinó- diu -et faràs acusar: ara mateix ja alguns t'acusen que l'exèrcit s'arrossegui amb aquesta calma.

Xenofont respon:

-Però la culpa no és pas meva, els soldats necessiten queviures i no en tenen: per això estan desanimats de partir.

-Amb tot- replica Cleandre -jo t'aconsello de sortir d'aquí com per marxar amb ells: després, quan l'exèrcit serà fora, llavors separa-te'n.

-Anem, doncs, a trobar Anaxibi- diu Xenofont -i tractem-ne amb ell.

Hi van, i li expliquen la cosa. Anaxibi els ordena de fer com havien dit, que com més aviat facin sortir les tropes amb els bagatges, i els diguin, a més a més, que qui no es presenti a la revista i al recompte, ell se'n tindrà la culpa. Els generals surten els primers i després els altres. Ja tots eren fora, llevat d'uns quants, i ja Eteònic s'estava a les portes a fi de tancar-les quan tothom sigués fora, i passar-hi la barra.

Anaxibi, convocant els generals i els capitans, els parla:

-De queviures- diu -preneu-ne en els llogarrets de Tràcia: hi ha ordi i blat i virtualles a dojo. Quan ne tindreu, entreu al Quersonès, on Cinisc us donarà la soldada.

Alguns soldats ho sentiren, potser algun dels capitans i tot ho escampa a l'exèrcit. Els generals prenen clarícies sobre Seutes, si era enemic o amic, si calia travessar la Muntanya Sagrada (1) o bé fer-hi un tomb per mig de la Tràcia.

Estant en aquestes converses, els soldats s'arrenquen de les armes i corren furients cap a les portes, a fi de tornar a entrar dins els murs. Però Eteònic i els que eren amb ell, en veure els hoplites corrent en aquella direcció, tanquen les portes i hi passen la barra. Els soldats truquen a les portes i diuen que és la injustícia més gran del món de tirar-los així a la mercè dels enemics; i amenacen d'esbotzar les portes, si no els les obren de bon grat. D'altres corren cap al mar i es fiquen a la ciutat per l'escullera de la muralla, mentre els soldats que encara eren dins, en veure el que passa a les portes, tallen les barres a cops de destrai i obren els batents: l'exèrcit es precipita dins la ciutat.

Xenofont, quan veu el que s'esdevé, tement que l'exèrcit no es decantés a la rapinya i no en resultin mals irreparables per a la ciutat, per a ell mateix i per als soldats, corre, i es precipita dins les portes amb la multitud.

Els Bizantins, quan veuen l'exèrcit irrompre a viva força, fugen de la plaça, els uns als vaixells, els altres a les cases: els que eren a casa en surten, d'altres avaren les trirrems per salvar-se: tothom es considerava perdut, com en una ciutat presa. Eteònic es refugia cap al promontori; Anaxibi corre cap al mar, fa el tomb de la ciutat en una barca de pesca, puja a la ciutadella, i envia de seguida a cercar la guarnició de Calcedònia: perquè no creia que els homes que hi havia a la ciutadella bastessin per contenir el tumulte.

Els soldats, en veure Xenofont, es precipiten cap a ell en gran nombre i li diuen:

-Ara és l'hora, Xenofont, de ser home. Tens una ciutat, tens trirrems, tens diners, tens tantes de tropes. Ara, si vols, pots fer-nos bé a nosaltres, i nosaltres et farem gran a tu.

Xenofont respon:

-Dieu bé, i ho faré així. Ja que tal és el vostre desig, poseu les armes en formació de seguida.

Volia apaivagar-los amb aquesta orde; i exhorta els altres a donar la mateixa orde i fer posar les armes. Els soldats, formant-se per ells mateixos, en poc temps els hoplites es disposen a vuit de fons, i els peltastes corren a les dues ales. El lloc era dels més còmodes per desplegar-hi un exèrcit: en diuen la Plaça de Tràcia, és sense cases i pla. Les armes deixades en terra, i els ànims més tranquils, Xenofont convoca l'exèrcit i parla en aquests termes:

-Que us indigneu, soldats, i cregueu que us han enganyat ignominiosament, no m'admira. Però si ens abandonem al nostre ressentiment, si castiguem per aquesta canallada els lacedemonis que són aquí, i barregem una ciutat que no en té cap culpa, reflexioneu quines seran les conseqüències. Serem declarats enemics dels lacedemonis i de llurs aliats, i la guerra que en sortirà és fàcil de preveure-la, considerant i recordant el que no fa gaire s'ha esdevingut. Nosaltres, els atenesos, entràrem en guerra amb els lacedemonis quan teníem trirrems, les unes al mar, les altres a les drassanes, no pas menys de tres centes, les riqueses abundaven a la ciutat, les rendes anuals del país i de les contrades més enllà de les fronteres, pujaven més de mil talents: érem amos de totes les illes, posseïem moltes ciutats a l'Àsia i moltes altres a Europa, entre elles aquesta mateixa Bizanci on ara som: malgrat d'això hem estat derrotats, com tots vosaltres sabeu. ¿Què creieu que ens passaria, avui que els lacedemonis tenen no sols llurs antics aliats, sinó també els atenesos i tots els pobles que aleshores eren aliats d'aquests; quan vosaltres mateixos teniu per enemics Tissafernes i tots els bàrbars de la costa, i més enemic que ningú el Rei de les terres altes, al qual vam anar a llevar-li el regne i la vida si haguéssim pogut? ¿Amb tanta gent unida contra nosaltres, hi ha ningú tan ximple per creure que serem vencedors? En nom dels déus, no siguem boigs, no ens perdem vergonyosament fent la guerra a la nostra pàtria, als nostres amics, als nostres parents. Perquè tots són a les ciutats que s'armaran contra vosaltres: i serà just. No hem volgut retenir una sola ciutat bàrbara, tot i essent vencedors, i en la primera ciutat grega on entrem la devastem. Jo per tant una sola cosa desitjo, és que abans de veure tals coses de vosaltres, sigui a deu mil braces sota terra. I us dono aquest consell, que obeïnt com a grecs a les autoritats gregues, procureu obtenir el que sigui just, i si això no és possible, cal que, injuriats i tot, almenys, no ens fem bandejar de Grècia. De moment, sóc del parer d'enviar a dir a Anaxibi, que no hem entrat a la ciutat per cometre cap violència: ans per obtenir, si podem, algun avantatge de vosaltres; si no, almenys per manifestar-vos que no ens en anem de Bizanci enganyats, sinó obedients.

Així s'acorda, i envien Hierònim d'Elea per portar la paraula, amb Euríloc d'Arcàdia i Filesí aqueu. Parteixen per dir el que tenen encarregat.

Els soldats seien encara, quan els escomet Ceràtadas de Tebes, el qual anava d'ací i d'allà no com a exilat de Grècia, sinó per obtenir comandaments, i s'oferia a la ciutat o a la nació que necessités general. Ve a trobar els grecs i diu que està disposat a conduir-los a l'indret anomenat el Delta de Tràcia, on farien molt de botí: fins que hi hauran arribat, diu que els fornirà menjar i beure en abundància.

Els soldats sentiren aquesta proposta al mateix temps que els portaven la resposta d'Anaxibi; diu que no es penedirán d'haver obeït, ja que en donarà compte als magistrats de la pàtria; i ell mateix mirarà què podrà fer-los de bé. Llavors els soldats accepten Ceràtadas per general i surten fora murs. Ceràtadas convé amb ells de trobar-se l'endemà al camp amb víctimes, un endevinaire, menjar i beure per a l'exèrcit. En ser aquest fora les portes, Anaxibi les fa tancar i fa fer una crida, que tot soldat que sigui atrapat dins serà venut. L'endemà Ceràtadas ve amb les víctimes i l'endevinaire; el segueixen vint homes carregats de farina d'ordi, altres vint carregats de vi, tres amb olives, un amb una càrrega d'all tan feixuga com podia portar, i un altre amb cebes. Ceràtadas fa deixar-ho en terra, com per repartir-ho, i comença el

sacrifici.

Mentrestant Xenofont envia a cercar Cleandre, i li prega d'obtenir-li permís per entrar dins els murs, a fi d'embarcar-se al port de Bizanci. Cleandre arriba, i diu que amb prou feines l'ha pogut obtenir; que Anaxibi diu, que no és convenient que l'exèrcit estigui vora les muralles i Xenofont dins; que els Bizantins estan dividits en faccions i es són hostils els uns als altres.

-Amb tot- diu -et demana que hi vagis, a condició que t'embarquis amb ell.

Xenofont pren comiat dels soldats, i entra a Bizanci amb Cleandre.

Ceràtadas el primer dia, no obtenint averanys favorables, no distribueix res als soldats. L'endemà les víctimes estaven vora l'altar i Ceràtadas coronat, a punt de sacrificar, quan Timasió de Dardània, Neó d'Asine i Cleanor d'Orcomen se li acosten i li diuen que no sacrifiqui, que no comandarà l'exèrcit si no dóna les vitualles. Ell ordena la distribució, però com se li'n faltava molt perquè cada soldat rebés menjar ni per un dia, agafa les víctimes i se'n va renunciant al comandament.

(1) En la costa de la Propòntida, o Mar de Màrmara.

## CAPÍTOL II

### ELS GRECS ES LLOGUEN A SEUTES

Neó d'Asine, Frinisc d'Acaia, Xantics d'Acaia i Timasió de Dardània, havien restat amb l'exèrcit: el condueixen fins als llogarrets tracis dels encontorns de Bizanci, i l'hi atenden. Els generals no estaven d'acord: Cleanor i Frinisc volien conduir les tropes a Seutes, que se'ls havia fet seus donant-los a l'un un cavall i a l'altre una dona; i Neó de Quersonès, persuadit que, quan estiguessin en territori lacedemoni, tindria el comandament de tot l'exèrcit.

Però Timasió desitjava passar de bell nou a l'Àsia, esperant de tornar al seu país: i això volien també els soldats.

Així s'engrunava el temps. Molts soldats es venen les armes per aquelles regions i s'embarquen com poden; d'altres es mesclen amb la població de les ciutats. Anaxibi està content de saber la dissolució de l'exèrcit: conveçut que això seria una grandíssima alegria per a Farnabazos.

Partit de Bizanci en un vaixell, Anaxibi es troba a Ciric amb Aristarc, successor de Cleandre com a harmosta de Bizanci: es deia també que Polos, designat com a successor en el comandament de l'estol, estava per arribar a l'Hel·lespont. Anaxibi encarrega llavors Aristarc de vendre tots els soldats de Cyrus que per ventura atrapés a Bizanci perquè Cleandre no n'havia venut cap, ans per un sentiment de compassió havia curat els malalts i havia obligat els ciutadans a acollir-los a casa d'ells. Aristarc, així que arriba, en fa vendre més de quatre cents. Anaxibi, en tant, fa a la vela cap a Pàrion, i envia a Farnabazos segons el pacte. Però aquest, havent sentit que a Bizanci venia Aristarc com harmosta, i que Anaxibi ja no era almirall de l'estol, no es preocupa més d'Anaxibi, i concerta amb Aristarc, respecte a l'exèrcit de Cyrus, el mateix que havia tractat amb ell.

Llavors Anaxibi crida Xenofont i li mana de posar en obra tots el medis, tots els ressorts per embarcar-se i fer cap a l'exèrcit el més de pressa possible, de reunir-lo, de concentrar totes les tropes dispersades que pugui i de dur-lo a Perint per passar al Àsia com més de pressa millor. Li dóna un vaixell de trenta remos i una carta, i envia amb ell un home per ordenar als perintins de fornir immediatament cavalls a Xenofont perquè faci cap a l'exèrcit. Xenofont fa la travessia i arriba a l'exèrcit. Els soldats l'acullen amb alegria, i cuiten a seguir-lo de grat, amb l'esperança de passar de Tràcia a l'Àsia.

Ara, Seutes, havent sentit que Xenofont tornava, li envia per mar Medòsades, pregant-lo que li dugui l'exèrcit i prometent-li tot allò que, al seu entendre, pot seduir-lo. Però ell respon que res d'allò era possible d'efectuar. Medòsades ho sent i se'n torna. Així que els grecs arriben a Perint, Neó es separa i s'atenda a part, amb uns vuit cents homes. Tot l'altre exèrcit resta en un mateix lloc, sota els murs de Perint.

Mentrestant Xenofont negocia bastiments per passar com més aviat a Àsia. En això Aristarc, harmosta de Bizanci, arriba amb dues trirrems, i, convençut per Farnabazos, prohibeix als patrons de transportar qui sigui; va a l'exèrcit, i prohibeix igualment als soldats de passar al Àsia. Xenofont aleshores respon que ho ha manat Anaxibi:

-I per això- diu -m'ha enviat aquí.

Aristarc replica:

-Anaxibi ja no és almirall de l'estol, i jo sóc l'harmosta d'aquest país: i a qui de vosaltres atrapi per mar, l'enfonso.

Això dit, se'n entra dins els murs.

L'endemà, envia a cercar els generals i els capitans. Ja eren vora el mar, quan algú adverteix a Xenofont que, si entra, serà pres i sotmès al suplici o fet a mans de Farnabazos. En sentir això, Xenofont deixa que els altres hi vagin, i ell diu que té un cert sacrifici a fer. Se'n torna, doncs, i sacrifica per si els déus li permeten que intenti de dur l'exèrcit a Seutes; perquè veia que ni la travessia era segura, tenint Aristarc trirrems per impedir-la, ni volia anar a tancar-se dins el Quersonès, on l'exèrcit patiria gran escassetat de tot, on seria necessari obeir a l'harmosta del país sense per això tenir res de vitualles.

Tals eren les seves preocupacions.. Els generals i els capitans venint de casa d'Aristarc, reporten que, per aleshores, els ha despedit, amb orde de tornar a la tarda: amb la qual cosa es feia encara més evident la insídia. Però Xenofont, semblant-li que els sacrificis eren de bon auguri per a ell i per a l'exèrcit, de poder anar-se'n en seguretat amb Seutes, pren Polícratesi atenès, capità, prega a cadascun dels generals, llevat de Neó, que li doni l'home en qui té més confiança, i a la nit parteix cap a l'exèrcit de Seutes, que era a seixanta estadis.

Però quan hi són prop, troba fogueres abandonades. De primer creu que Seutes ha canviat de lloc. Sinó que havent sentit fressa i els advertiments recíprocs dels soldats de Seutes, coneix que aquest ha degut fer encendre fogueres endavant de les guàrdies nocturnes, a fi que en la foscor no es pugui veure les sentinelles quantes són ni el lloc on són, i en canvi no es pugui acostar ningú d'amagat, que la resplendor no el delati. Això reparat, envia l'interpret que se n'havia endut, amb orde de dir a Seutes que hi ha allí Xenofont desitjós de conferenciar amb ell. La guàrdia pregunta si és l'atenès de l'exèrcit. Ell respon que sí. Els soldats salten a cavall i cuiten a portar l'embaixada. Poca estona després, arriben uns dos cents



peltastes, que duen Xenofont i el seu seguici a la presència de Seutes. Aquest s'estava en una torre ben guardada, i voltada de cavalls embridats: per la por d'una sorpresa, de dia els feia pasturar, i de nits els feia fer la guàrdia embridats i a punt. Perquè es deia que en altre temps Teres, avi de Seutes, en el mateix país i amb un nombrós, exèrcit, havia tingut molta gent occida pels habitants, que li havien arrabassat els bagatges. Aquests pobles són els tinis, que tenen fama de ser els més experts a combatre, sobretot de nit.

Quan són prop, Seutes ordena que entri Xenofont amb els dos que ell triï. En ser dins, comencen per saludar-se i seguint la costum de Tràcia, beuen plegats uns quants corns de vi. Amb Seutes hi havia també Medòsades, que era per tot arreu el seu embaixador. Llavors Xenofont prenent la paraula:

-Seutes,- diu -de primer m'has enviat a Calcedònia aquest Medòsades aquí present, per pregar-me que jo, conforme al teu desig, fes passar d'Àsia aquí l'exèrcit, promentent-me, si efectuava això, de recompensar-m'ho. Vet aquí el que va dir-me Medòsades aquí present.

Dient aquests mots, pregunta a Medòsades si és veritat. Ell diu que sí.

-El mateix Medòsades, quan ja vaig haver fet novament la travessia de Pàrion a l'exèrcit, va tornar, promentent-me, que si et duia l'exèrcit, podria valer-me de tu com d'un amic i d'un germà en tot i per tot, i que em cediries les places que posseeixes al llarg de la costa.

Pregunta novament a Medòsades si havia dit això. Medòsades hi convé.

-Doncs ara- continua -repeteix a Seutes el que vaig respondre't a Calcedònia.

-De primer vas respondre que l'exèrcit anava a passar a Bizanci, i que per això no calia pagar res ni a tu ni a ningú; que si tu travessaves, te n'aniries; i així va ser, tal com havies dit.

-¿I què et vaig dir- torna Xenofont -quan vingueres a Selíbria?

-Digueres que era impossible, però que us n'anàveu a Perint per tornar a l'Àsia.

-Doncs ara- replica Xenofont -vet-em aquí amb Frinisc, un dels generals, i Polícrates, un dels capitans; i fora hi ha els homes en qui cadascun dels generals, llevat de Neó de Lacònia, té més confiança. Si vols, doncs, que el nostre pacte resulti més autèntic, crida'ls, també. Tu, Polícrates, ves a trobar-los, digues-los que jo els mano de deixar les armes, i tu mateix deixa l'espasa abans d'entrar.

A aquells mots, Seutes diu que no es malfia de cap atenès: sap que li són parents, i diu que els té per amics benèvols. Després d'això, introduïts els altres que cal, Xenofont comença per preguntar a Seutes en què pensava esmerçar l'exèrcit. Seutes respòn:

-Mèsades era el meu pare, i eren domini seu els melandites, els tinis i els tranipses. Expulsat d'aquesta terra, quan les coses dels odrises van començar a anar de mal borràs, el meu pare mor de malaltia, i jo, orfe, era educat per Mèdoc, el que ara és rei. Quan vaig ser un jove fet, jo no podia viure d'ulls a una taula forastera; segut en una cadira al seu costat, li suplicava que em donés totes les tropes que fos possible, per fer tot el mal que pogués als qui ens havien expulsat, i no viure amb els ulls fits a la seva taula com un gos. Llavors em dona els homes i els cavalls que veureu quan serà de dia. I ara visc amb ells, barrejant la terra meva pairal. Si us ajunteu a mi, jo espero, ajudant els déus, reconquerir fàcilment

la senyoria. Això és el que necessito de vosaltres.

-Doncs bé- replica Xenofont -si venim, ¿què pots donar a l'exèrcit, als capitans i als generals? Digues-ho, a fi que aquests ho anunciïn.

Seutes promet un cizicè als soldats, el doble als capitans, el quàdruple als generals, de terra tanta com ne vulguin, cobles de bous, i una plaça fortificada vora el mar.

-Però- diu Xenofont-¿si escometeu l'empresa i no poguéssim realitzar-la per alguna por dels lacedemonis, acolliràs en el teu país a qui volgués refugiar-se prop de tu?

Seutes respon:

-Sí, i els consideraré germans meus, seuran a la mateixa taula que jo, i compartirem tot el que poguem conquerir. I a tu, Xenofont, et donaré la meva filla; i si tens cap filla la compraré seguint el costum de Tràcia, i us donaré per habitació Bisante, que és la ciutat més bella que tinc vora el mar.

## CAPÍTOL III

### FESTÍ DE SEUTES; COMENÇA L'EXPEDICIÓ DE TRÀCIA

Després d'haver sentit aquestes coses, i de donar-se recíprocament la mà dreta, es retiren. Abans del dia, arriben al campament, i cada u dóna compte de la missió a qui l'ha enviat. En ser de dia, Aristarc crida de nou els, generals i els capitans: però aquests acorden, en comptes d'anar a trobar Aristarc, convocar l'exèrcit. Tothom concorre, llevat dels soldats de Neó, que són uns deu estadis lluny. En ser reunits, Xenofont s'aixeca, i enraona en aquests termes:

-Companys, anar per mar on voldríem, Aristarc ens ho impedeix amb les seves trirrems: talment que no és segur d'embarcar-se. Ell mana que entrem al Quersonès, travessant per la força la Muntanya Sagrada. Si després d'haver vençut aquest pas, hi arribem, diu que ni us vendrà més com a Bizanci, ni us enganyarà més, sinó que rebreu una soldada, i hom no es descuidarà més, com ara, de fornir-vos les vitualles que us manquen. Vet aquí el que diu aquest. Ara, Seutes diu, que si aneu a ell, us farà bé. Ara, doncs, vosaltres examineu si voleu escatir-ho aquí mateix, o quan haureu fet cap on hi ha queviures. Quant a mi, el meu parer és que, no tenint diners aquí per comprar en mercat, i sense diners no deixant-nos pendre res, ens en tornem als caserius on els habitants, inferiors a nosaltres, ens deixaran pendre, i allí, tenint queviures, escoltem el que demanen de nosaltres, a fi de triar el partit que ens semblarà millor. I a qui -diu- li sembli com a mi, que aixequi la mà.

L'aixequen tots.

-Doncs- afegeix -aneu a plegar bagatge, i quan rebreu l'orde, seguiu el vostre cap.

Després d'això, Xenofont pren la guia, i els soldats segueixen. Neó i d'altres emissaris d'Aristarc volen persuadir-los de tornar-se'n: però ells no se'ls escolten. Quan han fet una trentena d'estadis, els ve a l'encontre Seutes. Xenofont, en veure'l, el prega d'acostar-se, a fi que el major nombre possible sentís el que s'ha de tractar en interès de tots. S'adelanta, i Xenofont diu:

-Fem via, on l'exèrcit pugui trobar de què menjar; allí, t'escoltarem a tu i als emissaris dels lacedemonis, i triarem el partit que ens semblarà més profitós. Si ens menes on hi ha abundància de queviures, ens considerarem hostatjats per tu.

Seutes respon:

-Però jo conec tot de caserius tocant-se l'un amb l'altre, que tenen tota mena de provisions, i no hi ha, des d'on som nosaltres, sinó la caminada necessària per dinar de gust.

-Guia'ns-hi doncs- replica Xenofont.

Hi arriben a la tarda. Els soldats es reuneixen i Seutes parla en aquests termes:

-Soldats, demano que vosaltres feu la guerra amb mi, i us prometo de donar-vos als soldats un cizicè, i als capitans i als generals el que és costum. Fora d'això, honoraré qui s'ho mereixi. El menjar i el beure, el traureu, com avui, del país. Però el botí, reclamo que sigui meu, a fi que jo el pugui vendre per procurar-vos la soldada. Tot allò que fugi i s'escapi, estareu en condicions de perseguir-ho i de trobar-ne la petja: i si algú ens resisteix, amb vosaltres assajarem de posar-li les mans a sobre.

Llavors Xenofont pregunta:

-¿A quina distància del mar pretens que t'ha de seguir l'exèrcit?

Seures respon:

-Mai a més de set jornades; i sovint a menys.

Després d'això, s'autoritza per parlar a qui vulgui. Molts diuen que Seutes ha fet proposicions acceptables: són a l'hivern; ni es possible que ningú, volent-ho, faci la travessia a la pàtria, ni és possible tampoc de passar-lo en país amic, si calia pagar-se la vida; i acantonar-se i mantenir-se en país enemic seria més segur amb Seutes que no pas sols. Sobretot, amb tantes comoditats, cobrar encara una paga, els sembla una troballa. Sobre això, Xenofont diu:

-Si algú té cap objecció a fer, que parli; si no, posem-ho a vots.

Com que ningú contradiu, es posa a vots, i s'acorda. Tot seguit anuncia a Seutes que l'exèrcit és al seu servei.

Després d'això, els soldats s'atenden per divisions. Els generals i els capitans són invitats a sopar a casa de Seutes, que ocupava un poble veí. Quan són a les portes per assistir al sopar, hi havia un tal Heraclides de Maronea. Aquest home, escometia a tothom que li semblava tenir alguna cosa per donar a Seutes, començant per uns habitants de Pàrion que venien a negociar una aliança amb Mèdoc, rei dels odrises i duïen presents per a ell i per a la reina. Els diu que Mèdoc és terra amunt, a dotze jornades del mar, i que Seutes, amb l'exèrcit que acabava de pendre al seu servei, aviat serà amo del litoral.

-Esdevingut veí vostre, tindrà tots els medis possibles per fer-vos bé i per fer-vos mal. Si sou gent de seny, doncs, li donareu el que porteu, i ho esmerçareu millor que no pas si ho donàveu a Mèdoc, que habita tan lluny.

Amb aquest discurs, els convenç. Escomet de seguida Timasió de Dardània, perquè ha sentit dir que té copes i tapissos bàrbars. Li assegura que és costum, quan Seutes convida a sopar, que els convidats li facin un present:

-Quan ell tindrà un gran poder aquí, estarà en condicions de reintegrar-te a la pàtria, o de fer-te ric aquí mateix.

Així sol·licitava a tothom a qui s'acostés. Escomet també Xenofont i li diu:

-Tu ets d'una ciutat grandíssima, i prop de Seutes grandíssima és la teva anomenada. Potser mereixeràs de posseir en aquest país, com d'altres dels vostres n'han posseït, castells i terres. Es just, doncs, que rendeixis homenatges magnífics a Seutes. T'ho aconsello per bona voluntat que et tinc: estic segur que com més donaràs, més benifets obtindràs de Seutes.

En sentir això, Xenofont es troba en un mal pas: perquè havia passat de Pàrion sense res més que un esclavet i els diners necessaris per al camí.

Entraren per sopar els principals caps dels tracis, els generals i els capitans grecs, i tots els embaixadors de ciutats que hi havia a la cort. S'asseuen en cercle; llavors porten trespeus per a tothom, cosa d'una vintena, curulls de carn tallada, amb uns grans pans fermentats, units per medi d'astos als talls de carn. Les taules són sempre col·locades de preferència davant els forasters: és costum. Seutes el primer fa això: agafa els pans servits davant d'ell, els trenca a bocins i els tira qui millor li sembla, i igual fa amb la carn, de la qual no es reserva sinó el just per tastar-la. Els altres, davant de qui havien estat col·locades taules, fan el mateix. Un arcadià, Aristas per nom, menjador terrible, enviant a passeig això de tirar bocins als altres, empunya un pa que feia ben bé tres quèpics (1) es posa la carn sobre els genolls, i sopa.

Serveixen a la ronda corns de vi, i tothom els accepta. Aristas, quan el coper amb el corn arriba a ell, diu, veient Xenofont que ja no menjava:

-Dona'l a aquell- fa -que ell ja està en vaga i jo encara no.

Seutes, que el sent parlar, pregunta al coper què diu; i el coper li ho diu, perquè sabia el grec. I llavors tothom vinga riure.

Mentre continuava el beure, entra un traci duent un cavall blanc. Agafa un corn ple, i diu:

-Bec a la teva salut, oh Seutes, i et regalo aquest cavall, muntat en el qual podràs perseguir i aferrar a qui vulguis, o retirant-te no temeràs l'enemic.

Un altre duu un esclavet i el regala així mateix bevent a la salut de Seutes; i un altre vestits per a la seva dona. Timasió, bevent a la salut, li ofereix una fiola d'argent i un tapís que valia deu mines. Un tal Gnesip, atenès, s'aixeca i diu que era un bellíssim costum antic que els qui tenen regalin al rei per fer-li honor, però que per la seva banda el rei dóna als qui no tenen res.

-Així- diu -jo tindrè per donar-te i fer-te homenatge.

Xenofont no sabia què fer. Per honor, s'esqueia a seure en la cadira més pròxima a Seutes; i ja Heraclides

havia manat al coper que li presentés el corn.

Xenofont, que ja havia begut una mica, s'aixeca, pren ardidament el corn, i diu :

-Jo, oh Seutes, te'm dono a mi mateix, amb aquests companys meus, per ésser els teus amics fidels: i ni un de mala gana, sinó tots encara més desitjosos que jo de ser teus amics. I ara vet-els-aquí que no et demanen res més, només desitgen consagrar-se a passar fatigues i perills per tu. Amb ells, si els déus volen, recuperaràs l'ample país teu pairal, i n'hi afegiràs més, i conqueriràs molts de cavalls, i molts d'homes i dones belles; que no et caldrà rapinyar-los, sinó que la gent mateixa te'ls vindrà a dur en present.

Seutes s'aixeca, amb Xenofont, i escampa tot seguit damunt seu el vi que restava en el corn.

Després d'això, entra una gent que sonava uns corns semblants als que l'exèrcit fa servir per als tocs, i unes trompetes de cuir cru amb les quals marcava la mesura com qui sona una màgadis. Seutes mateix s'aixeca, llança un crit de guerra, i salta com si esquivés una javalina, d'allò més lleugerament. Llavors entren albardans.

El sol anava cap a la posta. Els grecs s'aixequen i diuen que és hora d'establir les guàrdies nocturnes i de donar el mot d'ordre. Preguen a Seutes d'ordenar que no entri de nit cap traci al campament grec:

-Perquè els nostres enemics són tracis com vosaltres que sou amics nostres.

Surten, i s'aixeca també Seutes, sense que tingui en res l'aire d'un embriac. En sortir, crida de banda els generals i els diu:

-Companys, els nostres enemics fins ara no saben res de la nostra aliança. Si marxàvem contra ells abans que no s'hagin posat en guàrdia contra una sorpresa, o no s'hagin preparat per rebutjar-nos, farem un enorme botí de riqueses i de presoners.

Els generals aproven aquest parer, i li demanen que els guiï; però ell afegeix:

-Prepareu-vos i espereu, que jo, quan serà el temps oportú, vindré a vosaltres, pendré els peltastes i a vosaltres mateixos, i us conduiré amb la cavalleria.

Xenofont aleshores diu:

-Considera, doncs, si hem de marxar de nit, si el costum grec no val més; perquè de dia, en les marxes va al cap l'arma que convé més cada vegada a la natura del terreny: hoplites, peltastes o cavalleria; però, de nits, el costum grec és que vagin al cap les tropes més pesades. Així és com els exèrcits s'esbarrien menys, i com els soldats s'allunyen menys els uns dels altres sense que hom no se n'adoni. Sovint, tropes esbarriades d'aquesta manera corren les unes sobre les altres, i, no coneixent-se, es fan mal recíprocament.

Seutes diu:

-Teniu raó, i jo m'atindré al vostre costum. Us daré per guies, alguns dels vells més coneixents del terreny, i jo mateix seguiré a la cua amb els cavalls: així, quan calgui, podré ser tot d'una a les primeres files.

Prenen per mot d'ordre *Atenea* a causa del parentiu; i acabada la conversa, se'n van a reposar.

Cap a mitja nit, Seutes compareix amb la cavalleria acuirassada i els peltastes en armes. Quan ha donat els guies, els hoplites obren la marxa, els peltastes segueixen, la cavalleria forma la reraguarda. En ser de dia, Seutes cavalca cap al davant de la columna, i lloa el costum grec.

-Sovint- diu -de nits m'ha passat, marxant amb un petit exèrcit, que m'he separat dels peons amb la cavalleria. Ara, a punta de dia, ens retrobem com cal, tots junts: Però vosaltres espereu-me aquí i descanseu; jo tornaré en haver reconegut el país.

Dient això, es llença per un camí a través de la muntanya. Arribat en un indret ple de neu, examina si hi havia petjades d'homes anant cap endavant o venint cap a ell. Veient que el camí no és fressat, torna enrera tot d'una i diu:

-Tot anirà bé, companys, si Déu vol. Caurem sobre la nostra gent de sorpresa. Jo vaig a posar-me al cap de la cavalleria, a fi que si veiem algú, no fugi i adverteixi els enemics. Vosaltres, seguiu: si us endarrerieu, seguiu les petjades dels cavalls. En havent passat les muntanyes, arribareu a poblets nombrosos i rics.

Al migdia ja eren als cims, i veient baix els poblets, Seutes ve al galop cap als hoplites i els diu:

-Ara faré davallar corrents la cavalleria a la plana, i els peltastes cap als poblets. Vosaltres seguiu tan de pressa com pogueu, a fi de sostenir si hi ha resistència.

En sentir aquests mots, Xenofont desmunta de cavall. Seutes demana:

-Per què desmuntés quan és hora de cuinar?

-Jo sé,- respon Xenofont -que no em necessites pas a mi sol: els hoplites correran més de pressa i més a pler, si jo els condueixo a peu, com van ells.

Sobre això, Seutes s'allunya, i amb ell Timasió seguit d'una quarantena de cavalls grecs. Xenofont per la seva banda ordena als soldats lleugers fins a trenta anys que surtin de les companyies i amb ells es llança a pas de càrrega. Cleanor duu els altres grecs. En ser als poblets, Seutes amb una trentena de cavalls els corre a l'encontre i diu:

-Ha passat, Xenofont, el que deies. Aquesta gent és nostra: però els cavallers m'han plantat i se m'han posat tots sols a perseguir per ci per llà. Tinc por que els enemics no tornin a ajuntar-se en alguna banda i no els facin mal. I després, cal que alguns de nosaltres es quedin als poblets, perquè són plens d'habitants.

-Doncs jo- diu Xenofont -amb la gent que tinc, ocuparé les altures. Tu mana a Cleanor que s'estengui en falanx per la plana al llarg dels caserius.

Fet això, recullen ben bé mil esclaus, dos mil bous i deu mil caps de bestiar menut: i fan nit al ras, allí mateix.

(1) Es a dir, fet de tres quèncics de farina, o siguin uns tres litres i mig.

# CAPÍTOL IV

## EL FRED. SUBMISSIÓ DELS ODRISES

L'endemà Seutes incendia damunt davall els poblets sense deixar-hi ni una casa, a fi d'inspirar als altres el terror del que els toca patir, si no es sotmeten. En acabat parteix, i envia Heraclides a Perint amb el botí a fer-ne diners per a la paga dels soldats; ell mateix, amb els grecs, estableix el campament en el pla dels tins, els quals ho abandonen tot i fugen cap a la muntanya.

Hi havia tanta de neu i feia tant de fred que l'aigua que portaven per dinar es glaçava, fins el vi dins les gerres. A molts de grecs se'ls gelaven el nas i les orelles. Llavors van veure ben clar per quin motiu els tracis porten pell de guineu sobre el cap i sobre les orelles, i túniques que no sols els emboliquen el pit, sinó també les cuixes, i per què a cavall, porten unes capes fins als peus, i no clàmides.

Seutes amolla uns quants presoners, els envia a la muntanya i diu que si els habitants no davallen a llurs estatges i es sotmeten, incendiarà els caserius i el blat, i moriran de fam. Llavors les dones, les criatures i els vells davallen: però els joves s'acampen en els caserius al peu de la serra. Seutes, en assabentar-se'n, dóna orde a Xenofont de pendre els hoplites més joves i de seguir-lo. S'aixequen durant la nit, i a punta de dia ja són als llogarrets. La majoria dels habitants fuig: perquè la muntanya era prop; però tots els que agafen, Seutes els fa morir sense pietat a cops de fletxa.

Hi havia a l'exèrcit un tal Epístenes d'Olint, pederasta, el qual veient un jovenet bonic, a penes púber, ja armat de pelta i condemnat a mort, corre a Xenofont i el conjura d'intercedir per aquella criatura avinent. Xenofont va a trobar Seutes i el suplica de no fer matar aquell minyó, explicant-li al mateix temps els gustos d'Epístenes, que en formar en altre temps la companyia no havia mirat res més sinó que els soldats fossin bells; a part d'això, era un home valent. Seutes li pregunta :

-¿Consentiries per ventura, Epístenes, a morir en el seu lloc?

I l'altre, estenent el coll:

-Fereix- diu -si ho mana aquest minyó i si ha de saber-li grat.

Seutes pregunta al minyó si vol que colpeixi l'altre en comptes d'ell. El minyó no ho permet, i el suplica de no matar ni a l'un ni a l'altre. Llavors Epístenes abraçant el minyó, exclama:

-Ara, Seutes, hauràs de combatre't amb mi per haver-lo: perquè no el deixaré anar.

Seutes esclafint a riure, no se'n preocupa més.

És del parer d'acampar-se en aquell lloc, a fi que els que s'han refugiats a la muntanya no puguin mantenir-se dels caserius. Baixa ell mateix al pla i s'hi atenda. Xenofont, amb la seva tropa escollida s'acantona en el poblet més alt, al peu de la serra; els altres grecs paren les tendes a poca distància, entre els tracis anomenats muntanyencs.

Després d'això no passaren gaires dies, i els tracis de la muntanya davallen a Seutes a tractar d'ostatges i de treves. Xenofont ve així mateix a Seutes i li diu que s'ha acantonat en un mal indret; que els enemics són prop: que més a pler s'acamparia en un lloc fortificat naturalment, que no pas en aquelles cofurnes, on

corria perill de ser desfet. Seutes l'invita a estar animat, i li ensenya els ostatges que li han remès. Uns quants homes davallats de la muntanya pregunten també a Xenofont de negociar una treva. Ell hi consent, els exhorta a animar-se, i assegura que no patiran cap mal si obeeixen a Seutes. Però aquesta gent no ho havien dit sinó per poder espiar.

Vet aquí el què va passar de dia. La nit següent, els tins vénen de la muntanya a atacar el poble. L'amo de cada casa feia de guia: perquè per als altres hauria estat difícil, sent fosc, d'encertar les cases en els poblets: totes tenien un estacat a l'entorn, amb uns gran pals per amor del bestiar. Quan són a la porta de cada casa, els uns llancen javalines, els altres colpeixen amb les maces que porten, diuen, per rompre les puntes de les llances: alguns hi calen foc; després, cridant Xenofont pel nom, l'intimen a sortir fora a morir: si no, el cremaran allà dins.

Ja la flama sortia pel sostre: Xenofont i la seva tropa s'estaven dins coberts de la lloriga amb escuts, sabres i cascos. Llavors Silanos de Macist, minyó de divuit anys, dona un toc de trompeta: tot d'una s'arrenquen dels glavis i salten fora, al mateix temps, que els de les altres cases. El tracis fugen, seguint llur costum, tirant-se l'escut a l'esquena. Alguns són agafats en voler saltar les estaques, per haver-se'ls enganxat l'escut als pals i haver quedat penjats; d'altres moren per haver errat la sortida. Els grecs els empaiten fora del poble.

Mentrestant, alguns dels tracis tornen enrera en l'obscuritat, i emparant-se en la tenebra, llancen les javalines a la llum contra uns grecs que corren al voltant d'una casa abrindada: fereixen Hierònim, Evòdias, capità, i Teògenes Locri, també capità. Però no va morir ningú: només es va cremar algun vestit i algun bagatge.

Seutes arriba en auxili amb set genets, els primers que troba, i un trompeta traci; i en adonar-se del que passa, ordena que, durant tota l'estona que duri l'ajut, no pari de sonar el corn vora d'ell, i d'esfereir així els enemics. A la seva arribada, allarga la mà als grecs, i diu que havia cregut trobar-ne molts de morts.

Després d'això, Xenofont li prega de remetre-li els ostatges, i de marxar amb ell a la muntanya si vol; i si no, de deixar-l'hi anar a ell. L'endemà, Seutes remet els ostatges, homes ja vells i els més considerables, pel que es deia, entre els muntanyencs: i ell mateix arriba amb el seu exèrcit.

Ja Seutes tenia el triple de forces que abans. Molts odrises, en sentir el que Seutes havia fet, havien davallat a posar-se al seu servei.

Ara, els tins, quan veuen de la muntanya estant tants d'hoplites, tants de peltastes, tants de cavalls, baixen i imploren la pau. S'avenen a fer-ho tot, i demanen que acceptin llurs penyores. Seutes crida Xenofont i li comunica aquestes propostes, afegint que no es compromet a res, si Xenofont vol pendre revenja d'aquell atac. Xenofont respon:

-Jo, per mi, considero avui una satisfacció suficient si de lliures esdevenen esclaus.

Amb tot, aconsella a Seutes de pendre en endavant per ostatges els qui estan en condicions de fer mal, i deixar els vells a casa d'ells. Tots els habitants del país consenten en aquest tractat.

## CAPÍTOL V



Pasen després cap als tracis de sobre Bizanci, en el país anomenat Delta. Aquest ja no era senyoria de Mesades, sinó de Teres, antic rei dels odrises. Heraclides era allí amb els diners de la venda del botí. Seutes fa dur tres cobles de mules, perquè no n'hi havia més, alguns altres de bous; envia a cridar Xenofont i l'invita a pendre per ell el que vulgui i a distribuir la resta entre els generals i capitans. Xenofont respon:

-Jo m'acontento de tenir la meva part una altra vegada; ofereix-los a aquests generals i capitans que t'han acompanyat amb mi.

Dels cobles de mules, ne pren un Timasió de Dardània, un Cleanor d'Orcomen i un Frinisc Aqueu: els de bous són repartits entre els capitans. De la soldada, baldament havia transcorregut ja un mes, Seutes no en paga més que vint dies. Heraclides sosté que no ha pogut treure més de la venda. Xenofont, irritat, li diu, amb un jurament:

-Em fas l'efecte, Heraclides, que no basqueges pas com cal per Seutes; perquè si basquegessis per ell, hauries tornat amb la paga sencera, o prenent a manlleu, si d'altra manera no podies, o venent-te els teus propis vesits.

Heraclides s'hi va picar; i tement perdre la bona amistat de Seutes, a partir d'aquell dia es posa a calumniar Xenofont tant com pot vora Seutes. Els soldats, per altra banda, retreuen a Xenofont de no tenir la paga; i Seutes s'enutja amb ell perquè li reclama amb fermesa la paga dels soldats. Fins aleshores sempre li havia repetit que, quan arribessin al mar, li donaria Bisante, Ganos i Neon Tichos; però a partir d'aquest moment no li torna a esmentar res d'això; perquè Heraclides, per fer-li mal, havia dit que no era segur de confiar fortalezes a un home que tenia un exèrcit.

En conseqüència, Xenofont comença a rumiar què havia de fer, d'això de continuar l'expedició país amunt; però Heraclides presenta els altres generals a Seutes, i els invita a assegurar que ells conduiran l'exèrcit tan bé com Xenofont; els promet que dintre pocs dies rebran la paga de dos mesos sencers, i els exhorta a marxar endavant.

Timasió respon:

-El que és jo no, ni que fos una paga de cinc mesos no marxaria sense Xenofont.

Frinisc i Cleandre convenen amb Timasió.

Seutes llavors fa retret a Heraclides de no haver fet venir Xenofont: en vista d'això, el criden tot sol. Xenofont, adonant-se de la trapelleria d'Heraclides, que volia posar-lo malament amb els altres generals, es presenta acompanyat de tots els generals i capitans. Seutes els convenç a tots: emprenen l'expedició, i tenint a la dreta el Pontus, travessen el país dels tracis anomenats menjadors de mill, i arriben al Salmidès. Molts de bastiments que entren al Pontus s'hi embarranquen i són llençats a la costa: perquè tot el mar és ple de bancs de sorra i de seques. Els tracis que habiten aquells paratges, els han afitat amb columnes, i cadascú rapinya el que naufraga en el seu tros. Diuen que abans de posar aquestes fites, molts d'aquests rapissers es mataven entre ells. Allí per tant s'hi troben molts llits, moltes arque, molts llibres, i altres coses que els patrons duen en caixes de fusta.

Sotmès aquest país, tornen enrera. Seutes tenia ja un exèrcit més nombrós que el dels grecs: perquè havien baixat molts més odrises que mai, i els que anava reduint es posaven també al seu servei. S'acampen en un pla, més amunt de Selíbria, a una trentena d'estadis del mar.

De paga no se'n veien cap. Els soldats estaven furiosos contra Xenofont, i Seutes ja no el tractava amb la privadesa d'abans. Cada vegada que Xenofont venia per tenir una assentada amb ell, li sortien qui sap les ocupacions.

# CAPÍTOL VI

## RUPTURA ENTRE ELS GRECS I SEUTES

Mentrestant, al cap d'uns dos mesos, arriben Carminos de Lacedemònia i Polínic de part de Tibró, i anuncien que els lacedemonis han acordat de fer la guerra a Tissafernes; que Tibró s'ha embarcat per començar les hostilitats, i que tenint necessitat d'aquell exèrcit ofereix a cada soldat un daric per mes, als capitans el doble i als generals el quàdruple.

Tot d'una d'haver arribat aquells lacedemonis, Heraclides, informat que vénen per l'exèrcit, diu a Seutes que allò és una ocasió magnífica per a ell:

-Els lacedemonis necessiten l'exèrcit, i tu ja no: cedint-los-el, els seràs agradable, i els soldats no et reclamaran més la paga, ans sortiran del país.

En haver sentit aquests mots, Seutes fa conduir els enviats a la seva presència. Diuen que vénen per l'exèrcit; ell respon, que els el cedeix, que vol ésser amic i aliat d'ells. Els invita a un àpat d'hospitalitat, i els tracta esplèndidament. No invita Xenofont ni cap dels altres generals. Els lacedemonis pregunten quina mena d'home és Xenofont: ell respon que altrament no és un mal home, però és massa amic dels soldats: i això li fa mal. Els enviats diuen:

-Es popular, doncs, entre la seva gent?

I Heraclides:

-I tant- diu.

-Llavors- tornen ells -¿no s'oposarà pas que ens enduguem l'exèrcit?

-Vosaltres- respon Heraclides -convoqueu els soldats i prometeu la paga: poc cabal faran d'ell, aleshores, i correran amb vosaltres.

-Però ¿com els convencerem, nosaltres?- repliquen.

-Demà de matí- diu Heraclides -us presentareu a ells; i estic segur- afegeix -que quan us veuran, correran amb vosaltres de bon grat.

Així acabà aquell dia.

L'endemà, Seutes i Heraclides condueixen els lacedemonis al campament, i l'exèrcit es reuneix. Els dos lacedemonis prenen la paraula:

-Els lacedemonis han decidit de fer la guerra a Tissafernes, el qual també us ha ofès a vosaltres. Si veniu amb nosaltres, doncs, us revenjareu d'un enemic i cadascú de vosaltres guanyarà un daric per mes, cada capità el doble, i cada general el quàdruple.

Els soldats els escolten amb alegria. Immediatament un dels arcadians s'aixeca per dir mal de Xenofont:

Seutes era present: volia saber què en sortiria, i estava a tret de la veu, amb un intèrpret, a més a més que ell entenia gairebé tot el que es deia en grec. L'arcadià comença així:

-Doncs nosaltres, oh lacedemonis, ja faria temps que estaríem amb vosaltres, si Xenofont no ens hagués convençut de dur-nos ací on hem passat un hivern terrible, en campanya de nit i de dia, sense descansar; però ell es gaudeix de les nostres fatigues; i Seutes que l'ha enriquit particularment, ens nega a nosaltres la paga. Per mi, ja que parlo el primer, si el veia apedregat i castigat pels mals a què ens ha arrossegat, em faria l'efecte que ja tinc la meva paga, i no em recaria el que he sofert.

Després d'aquest se n'aixeca un altre, en el mateix to, i un altre.  
Llavors Xenofont s'expressa així:

-Sí, un home ha d'esperar-ho tot, quan jo ara em veig acusat per vosaltres del que jo considero, dins meu, com la prova més gran del meu zel per vosaltres. Jo estava en camí de la pàtria, i si he tornat enrera, per Zeus! no ha estat pas per haver sabut que éreu feliços, sinó per haver sentit a dir que estàveu en un mal pas, i per ésser-vos útil si poguéu. Arribo, i Seutes aquí present m'envia nombrosos emissaris, prometent-me qui-sap-lo si us convencia d'anar amb ell; però jo ni provo de fer-ho, com vosaltres mateixos sabeu. Us condueixo al port des d'on jo m'afiguro que passareu més de pressa al l'Asia: perquè això era el que jo creia millor per vosaltres, i sabia que vosaltres ho volíeu. Llavors arriba Aristarc amb les seves trirrems i ens impedeix de travessar: tot seguit jo us convoco, com era ben natural, a fi que delibereu sobre el què cal fer.

»Vosaltres escolteu Aristarc que us mana de fer cap al Quersonès; escolteu Seutes que us invita a emprendre la campanya amb ell: i tots dieu que us n'aneu amb Seutes, tots voteu per aquest projecte. ¿Quin tort us he fet jo, aleshores, conduint-vos on tots heu decidit d'anar? D'ençà que Seutes ha començat a enganyar-vos en la qüestió del sou, si jo ho hagués aprovat, tindrieu raó d'acusar-me i d'avorrir-me. Però si jo que he estat el millor amic d'ell, ara li sóc el més odiós, ¿com pot ser just que després de preferir-vos a Seutes m'acuseu per les mateixes coses que han estat causa de la vostra ruptura? Però direu per ventura que bé puc fingir, després d'haver rebut de Seutes allò que és vostre. Però ¿no és evident que si Seutes m'ha pagat alguna cosa, no m'ho ha pagat pas per perdre el que em donés i restar devent-vos encara? Penso jo, que si m'ha donat res, ho ha donat amb la intenció que, donant-me a mi menys, poguéu estar-se de donar-ne a vosaltres més. Si creieu que és així, podeu ara mateix desfer tot aquest complot ordit entre nosaltres dos, demanant-li els vostres diners. Es clar que Seutes, si jo he rebut res d'ell, m'ho reclamarà, i m'ho reclamarà amb justícia, si jo falto al pacte segons el qual ho he rebut.

»Però bon tros se'n falta, em fa l'efecte, que jo tingui res del que és vostre. Us juro per tots els déus i deesses, que ni tan sols tinc el que Seutes m'havia promès en particular: i ell és aquí que m'escolta, i sap bé si perjuro. Per admirar-vos més juro encara que ni he rebut el que han rebut els altres generals, i fins alguns dels capitans. Per què ho he fet? Jo creia, soldats, que com més compartiria amb ell la seva pobresa, més amic me'l faria per quan fos poderós. Però avui que el veig prosperar, conec la seva ànima.

»I si algú digués: ¿no se'n dona vergonya que l'hagin enganyat tan estúpidament? sí, per Zeus, jo m'avergonyiria si em vegés enganyat per un enemic: però entre amics, em sembla més vergonyós d'enganyar que d'ésser enganyat. Fora d'això si amb els amics també cal pendre precaucions, jo sé que les heu preses totes, sense deixar-li cap pretext just de no donar-vos el que us té promés: perquè no li hem fet cap tort, ni per negligència amb les seves coses, ni per covardia davant cap empresa a què ens invités.

»Però, direu per ventura, calia exigir seguretat, perquè aleshores ni volent-ho no hauria pogut enganyar-nos. Quant a això, escolteu el que jo no hauria dit mai en presència de Seutes, si ara no em demostréssiu la vostra absoluta irreflexió o la vostra excessiva ingratitud. Recordeu en quines circumstàncies us trobàveu, quan jo us vaig treure per dur-vos a Seutes. ¿No és veritat que si us dirigíeu a la ciutat de Perint, Aristarc de Lacedemònia, havia tancat les portes per impedir-vos d'entrar-hi? Vau acampar-vos fora, al ras; era el cor de l'hivern; havíeu de recórrer al mercat per viure, veient per una banda escassetat de coses venedores, per altra banda tenint pocs diners per comprar-ne. Havíeu de romandre per força a la Tràcia: les trirrems a la fonda ens impedièn la travessia; i romanent allà, érem en país enemic, amb tot de cavalleria i de peltastes contra nosaltres. Teníem hoplites, sí, per assaltar en massa els llogarrets i poder pendre potser forment, i no pas en abundància: però no per posar-nos a perseguir i arrabassar bestiar o presoners, això no; perquè no vaig trobar entre vosaltres ni cavalleria, ni un cos de peltastes organitzat.

»Si, doncs, quan estàveu en aquesta necessitat, jo us hagués, sense exigir cap sou, procurat per aliat Seutes, que tenia la cavalleria i els peltastes que us mancaven, ¿creieu que jo hauria servit malament els vostres interessos? Units amb ells, heu trobat forment en més abundor als caserius, per la necessitat en què s'han vist els tracis de fugir més de pressa: heu tingut la vostra part de bestiar i d'esclaus. Ni hem vist cap més enemic, així que la cavalleria se'ns ha ajuntat, mentre que fins aleshores els enemics ens perseguïen ardidament amb llur cavalleria i llurs peltastes, impedit-nos absolutament de dispersar-nos en petits escamots i procurar-nos queviures més abundants. Si aquest que us ha subministrat aquesta seguretat, no us ha pagat, a més d'aquesta seguretat, un sou del tot esplèndid, ¿es això una desgràcia tan dura, i creieu que per això cal llevar-me la vida?

»Avui, ¿com us retireu? ¿o teniu com excedent, després de l'hivern que heu passat amb abundor de queviures, el que hàgiu rebut de Seutes? Heu viscut a despeses de l'enemic; i en aquest temps no heu vist un sol home dels vostres mort ni agafat viu. Després, si alguna cosa de bell heu fet contra els bàrbars d'Àsia, ¿no us en veieu ara la glòria, i no n'hi afegiu una de nova, la d'haver vençut a Europa els tracis contra els quals heu fet la guerra?

»Jo us ho dic amb raó, d'aquestes coses que us irriren contra mi hauríeu de donar-ne gràcies als déus, com de benefets.

»Tal és la vostra situació actual. Ara, en nom dels déus, considereu la meua. Quan la primera vegada feia vela cap al meu país, me n'anava cobert dels vostres elogis: i per vosaltres els altres grecs em feien una bona fama: tenia la confiança dels lacedemonis, que si no, no m'haurien enviat altre cop amb vosaltres. Avui, me'n vaig calumniat per vosaltres als lacedemonis, avorrit, gràcies a vosaltres, de Seutes, vora qui jo esperava, havent-li fet servei en companyia vostra, aparellar-me un refugi feliç per a mi i per als meus fills, si en tenia. I vosaltres, per amor de qui m'he fet tants enemics, molt més poderosos que jo, i ni fins ara desisteixo d'ocupar-me a fer-vos el bé que pugui, vet aquí l'opinió que de mi teniu. Però em teniu en el vostre poder: no m'heu agafat ni fugint ni intentant d'escapar-me; però si feu el que diuen, sapigueu que matareu un home que ha vetllat molt per vosaltres, que ha passat amb vosaltres molts de treballs i molts de perills, quan li tocava i quan no li tocava; que essent-li els déus propicis, ha plantat molts de trofeus en terra de bàrbars; que per impedir-vos d'esdevenir enemics de cap grec, m'he combatut sovint amb vosaltres amb totes les meues forces. Ara podeu, sense retret, anar on bé vos sembli, per terra o per mar. ¿Però quan se us mostra una gran ventura, quan aneu a embarcar-vos cap al país a què tant de temps aspireu, quan el poble més poderós us sol·licita, quan us ofereixen un sou, quan els lacedemonis, que són considerats els més forts, vénen a fer-vos de guies, ara trobeu que és l'avinentesa per fer-me morir tot d'una? No era pas això quan estàvem en aquelles angúnies, oh prodigis de memòria! ans em dèieu vostre

pare, i prometieu de recordar-vos sempre de mi, com del vostre benefactor. Però no son pas estúpids aquests que venen a cercar-vos! No, jo en responc, no els semblareu pas millors portant-vos d'aquesta manera amb mi.

Dit això, cessà de parlar. Carminos de Lacedemònia s'aixeca i diu:

-No, per Càstor i Pòlux; no crec que tingueu raó d'enfellenir-vos amb aquest home. Jo puc ser testimoni per ell. Seutes, quan jo i Polínic li hem preguntat quin home era Xenofont, no ha tingut altra cosa a retreure-li sinó que diu que era massa parcial dels soldats: i amb això ell hi perdia, tant per part de nosaltres els lacedemonis, com per part d'ell mateix.

S'aixeca aleshores Euríloc de Lusos, arcadià, i diu:

-Em sembla, lacedemonis, que heu de començar a ser generals nostres exigint a Seutes la nostra soldada, de grat o per força, i no endur-nos fins que hagi pagat.

Polícrates d'Atenes s'aixeca i parla alliçonat per Xenofont:

-Veig aquí present, oh soldats- diu -Heraclides: el qual ha rebut el botí guanyat amb les nostres fatigues, l'ha venut, i ni a Seutes ni a nosaltres ha dat el que n'ha tret. Ho ha fet córrer i ara se'n gaudeix ell. Si tenim gens de senderi, l'hem d'agafar; perquè- afegeix -aqueix home no és traci, sinó grec que malmena grecs.

En sentir aquestes paraules, Heraclides s'esfereix tot. S'acosta a Seutes i li diu:

-Si volem tenir seny, anem-nos-en d'aquí, on aqueixa gent són els amos.

I saltant sobre els cavalls, parteixen al galop cap a llur campament.

D'allà, Seutes envia a Xenofont Abrozelmes, el seu intèrpret, i l'exhorta a romandre al seu servei amb mil hoplites, comprometent-se a donar-li les places de la costa i el restant que li havia promès. I fent-ne un secret, afegeix que ha sabut per Polínic, que si mai cau en mans dels lacedemonis, Tíbró el farà evidentment morir.

Moltes altres persones li envien així mateix a dir, que és calumniat, i que es guardi. En sentir aquests mots, Xenofont pren dues víctimes i sacrifica a Zeus Rei, per saber si serà per ell millor i preferible de restar amb Seutes, sota les condicions que Seutes diu, o d'anar-se'n amb l'exèrcit. El déu li respon d'anar-se'n.

## CAPÍTOL VII

### ELS GRECS PARTEIXEN DESPRÉS D'HAVER REBUT LA SOLDADA

Des d'aleshores, Seutes va a acampar-se més endavant; els grecs s'acantonen en els poblets d'on, un cop ben aprovisionats havien de baixar cap al mar. Aquests poblets havien estat donats per Seutes a

Medòsades. Veient, doncs Medòsades que els grecs consumien tot el que hi havia d'ell als poblets, li recava. Pren amb ell l'home més considerable entre els odrises que havien baixat de la muntanya, i una trentena de cavalls, va i crida Xenofont que surti del campament grec. Xenofont, prenent amb ell uns quants capitans i altres homes de confiança, s'acosta a Medòsades. Llavors aquest diu:

-Feu mal fet, Xenofont, de barrejar els nostres pobles. Us intimem, doncs, jo de part de Seutes, i aquest home de part de Mèdoc, rei del país de dalt, que buideu aquest territori; si no, no us ho comportarem: i si malmeteu la nostra terra, us rebutjarem com a enemics.

Xenofont, havent sentit aquestes paraules, diu:

-Mentre parlis d'aquesta manera, és difícil respondre; amb tot ho faré, per aquest jovenet, a fi que sàpiga qui sou vosaltres i qui som nosaltres. Nosaltres- diu -abans de fer-nos amics vostres, travessàvem aquest país com volíem: si ens abellia rampinyàvem, incendiàvem, i tu mateix, quan ens vingueres d'embaixador, feres nit entre nosaltres al ras sense por d'enemics. Vosaltres no hi veníeu en aquest país, o si mai hi entràveu, hi acampàveu com en país de més forts, amd els cavalls embridats. Ara que sou amics nostres, i que gràcies a nosaltres i a l'ajuda dels déus domineu aquest país, ara ens traieu d'aquest país, el qual heu rebut de nosaltres que l'hem conquerit per la força. Perquè tu mateix bé saps, que els enemics no són capaços de treure'ns-en. I no és pas que creguis just d'acomiarar-nos amb presents i beneficis pels beneficis que de nosaltres has rebut; sinó que quan partim no permetes, en quant depèn de tu, ni que ens acantonem. Parlant així, ni t'enrojoles davant dels déus, ni davant d'aquest home que ara et veu ric, tu que abans de ser amic nostre vivies del lladruny, com tu mateix has confessat. Però, per què em dius, això?-afegeix.-No sóc jo, ja, que mano aquí, sinó els lacedemonis, als quals vosaltres heu lliurat l'exèrcit perquè se l'enduguessin sense ni tan sols consultar-me, oh gent admirabilíssima; com que els he indignat duent-vos l'exèrcit, temíeu que no me'ls congraciés tornant-los-el, ara.

Quan l'odrisa sentí aquestes coses:

-Jo- diu, -oh Medòsades, voldria estar colgat sota terra, de vergonya que em fa sentir aquest discurs. Si ho hagués sabut, no t'hauria acompanyat: me'n vaig. El rei Mèdoc no m'aplaudiria, si jo tragués fora els vostres benefactors.

Dit això, salta a cavall i parteix al galop, i amb ell els altres genets, llevat de quatre o cinc.

Medòsades, afligit de veure el seu territori devastat, prega a Xenofont de cridar els dos lacedemonis. Xenofont pren amb ell els homes més capaços, se'n va a trobar Carminos i Polínic, i els diu que Medòsades els envia a cercar per dir-los com a ell, de retirar-se del país.

-Jo penso- diu -que obtindreu per a l'exèrcit la paga deguda, si dieu que l'exèrcit us ha demanat que treballéssiu amb ell per haver-la, de grat o per força, de Seutes; que obtingut això, consent a seguir-vos de bona gana; que la seva pretensió us sembla justa: i que us heu compromès, a no fer-lo partir fins que s'haurà fet aquesta justícia als soldats.

Els lacedemonis, en haver sentit aquestes raons, prometen de fer-les valer i d'afegir-n'hi d'altres, les més eficaces que puguin. Després d'això, parteixen, seguits de tothom que convenia que hi fos. Quan han arribat, Carminos pren la paraula:

-Si tens res a dir-nos, Medòsades, digues-ho; si no, nosaltres sí que tenim.

Medòsades, en un to tot sumís:

-Jo per mi dic- respon -i Seutes també, que us preguem de no malmenar aquells que han esdevingut amics nostres; tot el que els feu de mal a ells, ens ho fareu a nosaltres: perquè són nostres sotmesos.

-Doncs bé- diuen els lacedemonis -nosaltres ens allunyarem quan hauran rebut la paga aquells que us han, ajudat en aquesta empresa; si no, començarem des d'ara a prestar-los ajuda, i castigarem els homes que els han fet tort, contra la fe dels juraments. Si sou d'aqueixos, començarem per vosaltres a pendre'ns justícia.

Xenofont afegeix:

-¿Voleu, Medòsades, ja que dieu que la gent del país on som són vostres sotmesos, fer-los votar la qüestió de saber si sou vosaltres o som nosaltres que hem de sortir del país?

Medòsades diu que no; però aconsella abans que tot als dos lacedemonis o d'anar a trobar Seutes sobre la qüestió de la paga, i creure que Seutes ne restaria convençut; o almenys enviar amb ell Xenofont, prometent de cooperar. En tant, suplica de no cremar els pobles.

Envien, doncs, Xenofont, i amb ell els qui semblaven més adaptats a l'afer. I ell, arribat a presència de Seutes, diu:

-Poc per demanarte res, oh Seutes, sóc ací, sinó per demostrar-te, si puc, que no has tingut raó d'enutjar-te contra mi, quan et reclamava vivament, en nom dels soldats, el que tu els vas prometre. Jo creia que no t'interessava menys a tu de donar-ho, que a ells de rebre-ho. Primerament, sé que després dels déus, ells t'han posat en evidència, fent-te rei d'un gran país i d'un poble nombrós: de manera que no pot passar d'amagat res del que facis, ni bo ni dolent. Essent tu qui ets, em sembla molt important que evitis la opinió d'haver despedit sense recompensa uns homes que t'han servit bé, molt important, que obtinguis els elogis de sis mil homes, i més important encara, que no quedis com un mentider en res del que has dit. Jo veig, en efecte, que la paraula esgarriadissa de la gent sense fe, és vana, sense força i sense valor; en canvi la paraula dels que són coneguts com a professionals de la veritat, si una cosa pretenen, no els ajuda pas menys a obtenir-la que la violència dels altres. Si volen fer tornar algú a la raó, observo que llurs amenaces no són pas menys convincents que els càstigs precipitats dels altres; i quan aquests homes permeten alguna cosa, no compleixen pas pitjor que d'altres que ho donen tot d'una.

»Recorda ara què ens vas donar a la bestreta, en pendre'ns per aliats: bé saps que no res. Creguts que era veritat el que deies, te'n vas endur tants d'homes a combatre al teu servei i a sotmetre't un imperi que val, no trenta talents, la suma que aquests ara com ara calculen que se'ls deu, sinó infinitament més. Doncs bé, aquesta confiança que se t'ha tingut, i que t'ha valgut un reialme, ara te la vens per aquesta suma. Anem, recorda quina importància donaves aleshores a la conquesta d'això que ara tens sotmès! Jo sé bé que més t'hauries estimat realitzar el que ara ja és fet, que no pas adquirir una suma molt més considerable. Doncs em sembla que seria per a tu un dany i una vergonya pitjor que no pas no haver-ho adquirit aleshores, com seria més dur esdevenir pobre després d'haver estat ric, que no pas no haver estat ric des del començ; com és més dolorós haver-se de mostrar un simple particular després d'haver estat rei, que no pas no haver regnat mai.

»Tu saps que aquests homes esdevinguts súbdits teus, s'han avingut a ser governats per tu no pas per la teva bona cara, sinó per la força; i que provarien de ser lliures un altre cop, si alguna por no els



retingués.

»I ara, ¿com et sembla a tu que aquests homes et temerien més i se't posarien més en raó: si veien els soldats en humor de quedar-se ara vora teu, si tu els ho manaves, o de tornar de seguida, si calia, després d'altres, pel molt de bé que han sentit dir a aquests de tu, disposats a acudir quan volguessis; o bé si presumien que els altres no vindrien a tu, per la desconfiança nascuda del que ha passat, i que els soldats mateixos estan ja més ben disposats envers ells que no pas envers tu?

»Per altra banda, no t'han pas cedit perquè en fossin inferiors en nombre, sinó per manca de caps. Així ara hi ha el perill que no prenguin per capitosts alguns dels que ara es creuen agraviats per tu, o bé els lacedemonis, que són més poderosos encara: sobretot si els soldats prometen de servir amb més delit a qui els ajudi a arrencar-te la paga; i si els lacedemonis, per necessitat que tenen d'un exèrcit, consenten en tot això.

»Que els tracis avui sotmesos a tu, de molt més bona gana anirien contra tu que no pas amb tu, no és pas dubtós: perquè si tu ets vencedor, els espera la servitud; vençut, la llibertat.

»Si cal també pensar una mica en aquest país com a cosa teva, ¿com et penses tu que patirà menys de mals: si aquests soldats, després d'haver rebut el que reclamen, es retiren deixant-hi la pau; o si s'hi queden com en país enemic i tu has de provar de combatre'ls amb un altre exèrcit superior en nombre, i que necessitarà vitualles? I respecte als diners, ¿què et penses que et costarà més: pagar a aquests el que els deus, o continuar divent-els-ho, havent-ne de llogar d'altres de més nombrosos?

»Però Heraclides, pel que m'ha declarat, troba que són massa diners. Sí, però t'és molt més fàcil avui llevar aquests diners i pagar-los, que no pas abans de venir nosaltres a tu, la dezena part. Perquè no és el nombre que determina el molt i el poc, sinó els medis de qui paga i de qui rep; i ara la teva renda anual supera tot el fons que abans posseïes.

»Quan a mi, Seutes, t'he enraonat d'aquestes coses com a amic que et sóc, a fi que et mostris digne dels béns que els déus t'han donat, i també per no caure en descrèdit vora l'exèrcit. Perquè, sàpigues-ho bé, si jo volia en aquest moment fer mal a un enemic, no podria amb aquests soldats, i si volia tornar-te a ajudar a tu, tampoc no en seria capaç: tal és la disposició de l'exèrcit envers mi. Amb tot, et prenc per testimoni a tu i als déus que ho saben tot, que no he rebut de tu res per haver-te dut els soldats, i que no tan sols no he demanat mai per mi el que era d'ells, sinó que ni he reclamat el que m'havies promès. Et juro encara, que no acceptaria el que tu em donaries, si els soldats no havien de rebre al mateix temps el que se'ls deu. Seria una vergonya de fer reeixir els meus negocis i de mirar amb indiferència els d'ells, quan van malament, sobretot essent-ne jo honorat. Que Heraclides pensi que tot són futeses, i que cal fer diners com sigui; però jo, Seutes, crec que per a un home i sobretot per a un príncep no hi ha riquesa més bella i més esplèndida que la virtut, la justícia i la generositat: qui les posseeix és ric d'amics i ric d'altres que desitgen ser-ne. Si prospera, té qui s'alegra amb ell; si ensopega en alguna cosa, no manca qui l'ajudi. Si pels meus actes no t'has convençut que jo t'era amic de l'ànima, si per les meves paraules no has pogut conèixer-ho, fixa't almenys en els discursos dels soldats. Tu hi eres, tu has sentit què deien els que volien blasmar-me. M'acusaven als lacedemonis d'estar més per tu que pels lacedemonis; em retreien de preocupar-me més dels teus interessos que dels d'ells; deien que jo havia rebut presents de tu. ¿Aquests presents, et sembla que m'haurien acusat d'haver-los rebut, si haguessin vist en mi una mala disposició envers tu, o més aviat perquè van observar en mi un gran zel per tu? Tots els homes creuen, jo penso, que qui rep presents d'algú ha de posar-li afecte. Tu, al contrari, abans que jo t'hagués prestat cap servei, em feies un acolliment graciós, amb els ulls, i amb la veu, i amb presents d'hospitalitat, i no et cansaves de

fer-me promeses. Ara que has aconseguit el que volies, i que has esdevingut tan gran com jo t'he pogut fer, ¿tens cor per veure'm deshonrat entre els soldats, i no donar-se-te'n res? Amb tot, confio que el temps, serà el teu mestre i que et decidirà de pagar-los; que no podràs sofrir de veure't acusat pels que t'han servit a la bestreta. Et demano que, en pagar-los, procuris de fer-me veure als soldats tal com jo era quan me vas pendre al teu servei.»

En sentir aquestes paraules, Seutes maleí el culpable que el sou no hagués estat pagat feia temps; i tothom sospità que era Heraclides:

-Perquè jo- afegí -no he tingut mai intenció d'estafar la paga: pagaré.

Llavors Xenofont respongué:

-Ja que t'avéns a pagar, ara et prego que ho facis per mediació meva, i que no permetis que per amor de tu jo ara estigui amb l'exèrcit en condicions diferents de quan vam venir.

Seutes digué:

-La consideració dels soldats no la perdràs per amor de mi; i si et quedes vora meu amb mil hoplites que siguin, et donaré les places i tot allò altre que t'he promès.

Xenofont replicà:

-Això ja no és possible: dóna'ns comiat.

-Amb tot- digué Seutes -sé que és més segur de quedar-se amb mi que d'anar-se'n.

Xenofont respongué:

-Elogio la teva sol·licitud: però no puc quedar-me. Perquè on tindré consideració, estigues convençut que serà en bé teu.

Llavors Seutes digué:

-De diners no en tinc, més ben dit ne tinc pocs, i te'ls dono, un talent; i a més a més, sis cents bous, cosa de quatre mil xais i cent vint esclaus:. Pren-ho, amb els ostatges dels que us han atacat, i ves-te'n.

Xenofont es posa a riure:

-¿I si tot això no arriba per a la paga, per a qui diré que és aquest talent? Ja que hi ha perill per a mi, ¿no val més que, estant per anar-me'n, em guardi dels cops de pedra? Ja has sentit les amenaces.

I resta allí tot aquell dia.

L'endemà, Seutes consigna als emissaris el que havia promès, i envia gent per conduir el bestiar. Els soldats ja deien que si Xenofont se n'havia anat a trobar Seutes per quedar-se amb ell i obtenir el que li havia promès. En veure'l, se n'alegren i li corren a l'encontre. Per la seva banda Xenofont, així que veu Carminos i Polínic:

-Vet aquí- diu -el que gràcies a vosaltres s'ha salvat per a l'exèrcit; Jo us ho remeto: veneu-ho, i distribuïu-ne el producte als soldats.

Ells reben els efectes, estableixen oficials venedors i fan la venda: però tot van ser queixes. Xenofont no hi va intervenir, ans feia ostensiblement els seus preparatius per tornar a la pàtria: perquè a Atenes encara no s'havia votat contra ell el decret d'exili. Llavors els principals del campament vénen a ell per a pregar-lo que no partís abans d'haver tret l'exèrcit d'allí i d'haver-lo remès a Tibró.

## CAPÍTOL VIII

### ELS GRECS ARRIBEN A PÈRGAM. XENOFONT DEIXA L'EXÈRCIT

D'allí s'embarquen i passen a Làmpsac. Davant de Xenofont es presenta Euclides, endeví de Fliunte, fill de Cleàgoras, que ha pintat els frescos del Liceu. Felicita Xenofont d'haver-se salvat, i li pregunta quant d'or té. Xenofont li jura que no en tindria ni per pagar-se el retorn a la pàtria, si no es vengués el cavall i el que portava a sobre. Euclides no el vol creure. Però quan després els lamsaquesos envien presents d'hospitalitat a Xenofont, i ell sacrifica a Apol·ló posant-se al costat seu Euclides: en veure Euclides les entranyes, diu que ara si que creu que no ha fet fortuna.

-Però veig- afegeix -que encara que te n'hagués de venir, sortiria algun entrebanc, si no d'altra banda, de tu mateix.

Xenofont hi convé; Euclides continua:

-L'obstacle ve de Zeus Miliqui (1).

Després li pregunta si no ha sacrificat mai:

-Com a la pàtria- diu -jo tenia costum de sacrificar per vosaltres, i oferir holocaustos.

Xenofont respon que d'ençà que és, fora del seu país no ha sacrificat mai a aquell déu. Euclides li aconsella, doncs, de sacrificar-hi com tenia costum, i afegeix que això seria pel seu més gran bé.

L'endemà Xenofont se'n va a Ofrínion, sacrifica, i crema porcs sencers segons el rite pairal: les entranyes són favorables.

Aquell mateix dia arriben Bió i Nausiclides amb diners per a l'exèrcit; lliguen hospitalitat amb Xenofont; i com s'havia desfet del seu cavall a Làmpsac per cinquanta darics, sospitant que se l'havia venut per necessitat, ja que havien sentit dir que s'estimava molt aquest cavall, el rescaten i li'l tornen, sense voler acceptar-ne el preu.

D'allí, travessen la Tròada; passen l'Ida i arriben de primer a Antandros: després, marxant al llarg de la costa de Lídia, a la plana de Tebes. D'allí, per Adramítion i Citònion vora d'Atarneu, entren al pla del Caïc i ocupen Pèrgam de Mísia.

Xenofont hi és rebut en hospitalitat per Hel·las, dona de Gòngil d'Erètria i mare de Gorgió i de Gòngil.

Aquesta li conta que Asídates, senyor persa, és al pla: li diu que si va aquella nit amb tres cents homes, l'agafarà a ell, la seva dona, els seus fills i els seus tresors: que n'hi ha molts. I per guiar-lo envia amb ell el seu cosí i Dafnàgoras, que ella estimava molt.

Xenofont ofereix amb ells un sacrifici. Bàsias d'Èlida, endevinaire, que hi assisteix, diu que les entranyes li són favorabilíssimes, i que el persa serà agafat. En havent sopat, doncs, Xenofont es posa en marxa, prenent amb ell els capitans més amics i fidels de tots, a fi de fer-los un bon servei. Se li ajunten també, vulgues no vulgues, una sis-centena més d'homes: però els capitans prenen la davantera, a cavall, per no haver de dividir una presa que semblava segura.

Arriben cap a mitja nit. Deixen escapar els esclaus que eren pels voltants de la torre i moltíssimes riqueses, a fi de poder agafar Asídates i les seves coses. Donen l'escalada: però com no podien pendre la torre, que era alta, gran, guarnida de defenses, i amb molts homes aguerrits, proven de desmuronar-la. La gruixària del mur era de vuit maons. En fer-se de dia ja el tenien minat. Però així que l'esvoranc clareja, un dels de dins travessa amb un ast de bous la cuixa del que s'havia adelantat més. Per altra banda, les fletxes no deixaven acostar-se ningú a la segura. Als crits, i a les alimares dels assitiats, Itàmenes arriba amb la seva tropa per socórrer-los; de la Comània vénen també hoplites assirians, cavallers hircanians, també a sou del Rei, en nombre d'una vuitantena, i cosa de vuitcents peltastes: en fi n'acuden d'altres de Partènon, d'Apollònia i de les places veïnes, peons i genets.

Es hora de mirar com es farà la retirada. Prenen tots els bous i xais, que hi ha, i se'ls enduen amb els esclaus, formant un quadre: no pas perquè tinguessin el cap pel botí, sinó perquè la retirada no fos una fuga, si se n'anaven abandonant allí les riqueses: la qual cosa hauria enardit els enemics i acovardit els soldats. Així en canvi es retiren com a gent que combat pels seus béns.

Mentrestant Gòngil, veient que els grecs són pocs, i molts els qui els estrenyen, surt amb la seva tropa, malgrat la mare, per pendre part en l'acció. Procles, descendent de Damarat, duu també reforços d'Halisarna i de Teutrània. Llavors la gent de Xenofont, encalçats ja pels arquers i els foners, marxen en cercle per oposar els escuts a les fletxes, i amb penes i fatigues passen el riu Caïc: gairebé la meitat són ferits. Allí rep una ferida Agàsias d'Estimfal, capità, que tot el temps s'havia batut contra els enemics. A l'últim els grecs són fora de perill amb cosa de dos cents esclaus i el bestiar menut suficient per a oferir víctimes.

L'endemà Xenofont, després d'haver fet un sacrifici, fa marxar de nit tot l'exèrcit tan endins com pot de la Lídia, a fi que l'enemic no temi més la seva proximitat, i es descuidi. Ara, Asídates, havent sentit dir que Xenofont ha tornat a fer sacrificis, i que va a venir amb l'exèrcit, va a acantonar-se en els caserius contigus a la petita ciutat de Partènon. Allí ensopega amb les tropes de Xenofont, que l'agafen a ell, la seva dona, els seus fills, els seus cavalls i tot el que té. Així es compliren els primers averanys.

Després d'això tornen a Pèrgam; i allí Xenofont no pot queixar-se del déu: perquè els lacedemonis, els capitans, els altres generals i els soldats, de comú acord, volen que prengui el millor dels cavalls, dels cobles i de la resta; de manera que es troba fins en situació de poder fer bé a un altre.

En això arriba Timbró, que pren el comandament de l'exèrcit, l'incorpora a les altres tropes gregues i es posa en campanya contra Tissafernes i Farnabazos.

(1) El *reconciliador*, sobrenom de Zeus com a protector d'aquells que en satisfacció d'una culpa feien una ofrena.

# CONCLUSIÓ

Vet aquí els noms dels governadors dels països del Rei que vam travessar: de Lídia, Artimas; de Frígia, Artàcamas; de Licaònia i Capadòcia, Mitrídates; de Cilícia, Siènesis ; de Fenícia i Aràbia, Dernes; de Síria i Assíria, Bèlesis; de Babilònia, Ròparas; de Mèdia, Arbacas; dels Fasians i dels Hesperites, Tiribazos; els Carducs, el Càlibs, el Caldeus, els Macrons, el Colcs, els Mossinecs, els Cets i els Tibarens, eren independents; de Bitínia, Farnabazos; dels Tracis d'Europa, Seutes.

El total de camí fet a l'anada i a la tornada, és de dues centes quinze etapes, mil cent cinquanta cinc pasasanges o trenta quatre mil sis cents cinquanta estadis: la durada, anar i tornar, un any i tres mesos.

## VIDA D'ARTAXERXES, PER PLUTARC.

El primer rei de Pèrsia que portà el nom d'Artaxerxes (1) sobresortí per la seva mansuetud i la seva magnanimitat; li tragueren el sobrenom de Llargamà, perquè tenia la dreta més llarga que l'esquerra. Era fill de Xerxes. El segon, del qual escrivim la *Vida*, apel·lat Mnemon (2), era fill d'una filla d'aquell; perquè Darius i Parisatis havien tingut quatre fills: el més gran, Artaxerxes; després d'ell, Cyrus, i els dos més joves, Ostanès i Oxatres. Cyrus portà el nom de Cyrus l'Antic, el qual diuen que l'havia pres del sol: perquè els perses, del sol ne diuen Cyrus. Artaxerxes, de primer es va dir Arsicas: amb tot, Dinó l'anomena Oarses. Però encara que Ctèsias hagi omplert el seu llibre d'una virolada barrejada de faules increïbles i esgarriades, no és probable que ignorés el nom d'un rei, a la cort del qual vivia, i del qual era metge, així com de la seva dona, de la seva mare i dels seus fills.

Cyrus, des de la seva primera edat, va tenir un caràcter vehement i impetuós, mentre que el seu germà, al contrari, es mostrava en totes les seves coses més dolç, i més moderat per naturalesa en els seus impulsos. Per orde dels seus pares, va pendre una dona bella i virtuosa, la qual retingué, tot i ells impedir-li-ho. Després d'haver fet morir el germà d'aquesta dona, Darius volia occir-la a ella; però Arsicas es llançà als peus de la seva mare, i amb molts de plors, i amb prou feines, la convencé de no fer-la morir i de no separar-la d'ell.

La mare, però, preferia de molt Cyrus, i volia que ell fos el rei. Per això, quan el pare emmalaltí, enviat a cercar de les províncies marítimes, pujà amatent cap a Pèrsia, amb l'esperança que la seva mare hauria obtingut de fer-lo nomenar hereu de l'imperi. Parisatis es valia d'un pretext especios, que Xerxes l'Antic ja havia fet servir, per consell de Demarat: que havia posat al món Arsicas quan Darius era un simple particular, i Cyrus quan ja era rei. Amb tot no el convencé, i el gran fou designat rei sota el nom d'Artaxerxes; i Cyrus, sàtrapa de la Lídia i general de les províncies marítimes.

Poc després de la mort de Darius, Artaxerxes anà a Pasagades, per fer-s'hi consagrar rei pels sacerdots de Pèrsia. Hi ha allí un temple dedicat a una dea guerrera, la qual conjecturo que és la mateixa Atena. Qui ha de ser consagrat, entra en aquest temple; es lleva la seva túnica i es posa la que portava Cyrus l'Antic abans de ser rei; llavors menja una coca de figues, mastega fulles de terebint i beu un beuratge de llet agra. Si després d'això es fa alguna cosa més, és un secret pels altres.

Artaxerxes estava a punt per a aquestes cerimònies, quan arriba Tissafernes, amb un sacerdot, que havia presidit l'educació de Cyrus en la seva infantesa; li havia, ensenyat la màgia; i a cap persa li havia sabut tant de greu com a ell que Cyrus no hagués estat elegit rei. Per això li tingueren més fe quan va acusar Cyrus; perquè l'acusà de voler posar un parany en el temple, i quan el rei es despullés de la túnica, tirar-se-li damunt i occir-lo. Alguns diuen que Cyrus va ser pres per aquesta delació; d'altres, que entrà en el temple, s'hi amagà, i fou traït pel sacerdot. Al moment que ja anaven a occir-lo, la mare el prengué en els seus braços, l'entortolligà amb les seves trenes, i ajuntà estretament el seu coll amb el d'ella, planyent-se i suplicant amb tanta vehemència, que obtingué el seu perdó i el féu enviar de bell nou a les províncies marítimes. Cyrus, que no s'abellia d'aquell govern, que es recordava més de la seva presó que del seu

indult, amb la rancúnia va estar més ple que abans del desig de ser rei.

N'hi ha que diuen que Cirus es revoltà perquè no en tenia prou amb el que percebia per a la seva taula quotidiana; però això és una ximpleta; perquè si més no, la seva mare bastava per procurar-li i donar-li del seu tot allò que ell necessités, i hagués volgut pendre. Una prova de la seva riquesa, per altra banda, són les tropes mercenàries que mantenia en diversos llocs, per mediació d'amics i hostes seus, com ha escrit Xenofont. Ja que a fi d'amagar els seus preparatius, no reunia les seves tropes en un sol punt: tenia aquí i allà recrutadors sota diversos pretextos; i la mare, que vivia prop del Rei, allunyava les sospites, mentre Cirus mateix escrivia tot servicial, les unes vegades demanant-li alguna cosa, les altres vegades incriminant Tissafernes, com si tota la seva gelosia i la seva lluita fossin contra aquest sàtrapa. A part que hi havia en el caràcter del Rei una ronsagueria, que molts prenien per mansuetud. Fins va voler, al començ del seu regnat, imitar la benignitat del primer Artaxerxes, del qual portava el nom, mostrant-se més afable a qui se li atansés, recompensant i agraint més del que era just, llevant dels càstigs tot allò que pogués haver-hi de supèrbia i de delectació, apareixent, en rebre presents, no pas menys graciós i humà als qui els hi oferien que als qui en rebien d'ell. Tota cosa que li presentessin, per petita que fos, l'acollia de bon cor. Un dia que Omises li portà una magrana de prodigiosa grandària:

-Per Mitres!- exclamà -aquest home d'una ciutat petita en faria de seguida una d'immensa, si la hi confiaven.

Una altra vegada que anant de viatge l'un li oferia una cosa, l'altre una altra; un treballador que no trobà res avinent, corre al riu, agafa aigua amb totes dues mans i la hi porta. Artaxerxes, encantat, li envià una copa d'or i mil darics.

Euclides de Lacedemònia havent parlat un dia insolentment contra ell, li va fer respondre per un dels seus oficials:

-Tu pots dir el que vulguis contra el Rei, però jo puc dir i fer.

En una cacera, Tiribazos li ensenyà la seva túnica esquinçada.

-Què vols que hi faci?- preguntà el Rei.

-Que te'n possis una altra i em donis aqueixa teva- respongué Tiribazos.

El Rei ho féu així, dient:

-Te la dono, Tiribazos, però et prohibeixo de portar-la.

Tiribazos no va fer-ne cabal: no que fos dolent, sinó que era lleuger i eixelabrat; es posà de seguida aquella túnica i li afegí encara ornaments d'or, propis de les reines. Tothom s'indignà perquè no era lícit; però el Rei esclafí la rialla i digué:

-Et deixo portar els ornaments com a dona, i la túnica com a boig.

A la taula del Rei no hi tenia lloc ningú, llevat de la seva mare i la seva dona legítima, seient aquesta més avall i la mare més amunt. Artaxerxes va fer-hi menjar també els seus germans petits, Ostanès i Oxatres. Però el que va plaure més als perses, va ser veure que la seva muller Statira es feia portar sempre en una

llitera amb les cortines obertes, i es deixava escometre i acostar per les dones del poble; per la qual cosa la reina era molt estimada de la multitud.

Amb tot, els esperits inquiets i amics de les novetats, anaven dient que la situació exigia un home com Cirus, d'ànima esplèndida, bel·licós en primer lloc, i amic dels seus amics; que la grandària de l'imperi necessitava un rei que tingués el cor alt i ambició de glòria. De manera que Cirus emprengué la guerra no pas menys sota la confiança dels residents a la cort que dels qui eren al seu voltant.

Començà per escriure als lacedemonis, exhortant-los a socórrer-lo i a enviar-li gent, prometent de donar cavalls als que vinguessin a peu, i als que vinguessin a cavall, carros, i als que tinguessin terres, caserius, i als que tinguessin caserius, ciutats; el sou dels que fessin la campanya amb ell, seria no segons compte, sinó segons mesura. Parlava d'ell mateix amb aventatge, dient que tenia el cor més gran que el seu germà, que era més filòsof que ell i que entenia més de màgia, que bevia més vi i el suportava millor; que el Rei, per covardia i mollesa, a la caça no gosava pujar en un cavall i a la guerra en un carro. Els lacedemonis ordenaren a Clearc, per una *scítala* que obeís a Cirus en tot.

Cirus partí cap a les terres altes per a fer la guerra al Rei: duia un gran exèrcit bàrbar i prop de tretze mil mercenaris grecs. Cada dia trobava un nou pretext per a aquelles lleves de tropes. Però no pogué dissimular gaire temps: Tissafernes anà en persona a prevenir el Rei. Tot el palau es va remoure; ja que s'atribuïa a Parisatis la major part de culpa de la guerra, i els seus amics eren objecte de sospites i de delacions. Però el que sobretot enutjava a Parisatis, era Statira, que tot era turmentar-se per aquella guerra i cridar-li:

-On són aquelles fermances? ¿On són els precs amb què el vas arrencar de la mort quan conspirava contra el germà, posant-nos així en un embull de guerra i de mal?

Parisatis, que era naturalment violenta i bàrbara en les seves ires i en les seves rancúnies, es posà des d'aleshores a odiar talment Statira, que resolgué de fer-la morir. Dinó escriu que durant la guerra mateixa executà la seva intenció; Ctèsias, al contrari, diu que va ser després; i ni és creïble, que ell que era testimoni dels fets, ignorés l'època, ni tenia motiu per canviar de temps un fet que va contar tal com va passar; encara que sovint s'allunyi de la veritat per escriure faules i tragèdies. Així anirà en el lloc que Ctèsias li assigna.

Cirus avançava, quan li aribaren rumors i avisos que el Rei havia decidit de no combatre tan aviat, i de no dur pressa a arribar a les mans amb ells; que romandria a Pèrsia fins que hi tingués reunides forces de tot arreu. En conseqüència Artaxerxes, que havia obert a través del pla una trinxera ampla de deu brases per altres tantes de fonda, en una extensió de quatre cents estadis, negligí que Cirus la passés, i avancés fins a no gaire lluny de Babilònia. Tiribazos, conten, fou el primer que gosà dir-li, que no calia fugir de la batalla i abandonar la Mèdia, Babilònia, fins Suses per anar-se a amagar al fons de la Pèrsia, quan el seu exèrcit era molt més nombrós que el dels enemics, i els seus deu mil sàtrapes i generals superiors a Cirus pel consell i per l'acció. Llavors Artaxerxes es posà en camí per donar com més aviat millor la batalla. I així que de cop i volta aparegué amb un exèrcit de nou cents mil homes equipats èsplèndidament, esfereí i desconcertà els enemics, que plens de confiança i de despreci marxaven en desordre i sense armes. Cirus amb prou feines pogué formar-los en batalla, i no sense renou i cridòria. El Rei féu avançar els seus amb un silenci i una calma, que omplí els grecs d'admiració per aquell bon, ordre: ells que en una multitud tan gran esperaven crits confusos, salts, un gran desori i rompiment de files. Artaxerxes cobrí prudentment el front de la seva falanx amb els més poderosos carros armats de falçs, i els oposà als grecs, a fi que abans d'arribar a les mans ja haguessen enfondrat els rengles amb la força de llur embranzida.



Diversos autors han descrit aquesta batalla; especialment Xenofont, que ens la fa veure amb els ulls, amb les coses que semblen no passades, sinó que estiguin passant, i apassiona el llegidor com si es trobés en mig del perill, per la claredat i la vivesa del seu estil. Seria no tenir seny, voler contar-la després d'ell, llevat dels detalls que ell ha omès per ventura, i que valen la pena de ser contats.

El lloc on es donà la batalla, es diu Cunaxa, i és a cinc cents estadis de Babilònia. Abans de la batalla, Clearc exhortà Cirus, que s'estigués darrera els combatents i no es posés en perill; conten que Cirus exclamà:

-Què dius, Clearc? quan aspiro a la reialesa, vols que me'n mostri indigne?

Cirus va cometre una gran falta, tirant-se en mig de la brega a l'esbojarrada i sense guardar-se del perill; però Clearc faltà igualment si no més, no volent oposar el seus grecs a Artaxerxes, i recolzant la seva dreta en el riu per por de ser voltat. Si tan absolutament perseguia la seva seguretat, si total la seva cura era per no sofrir cap dany, el millor era quedar-se a casa. Però després d'haver fet en armes desenes de milers d'estadis des del mar, sense que ningú l'hi obligués, només per asseure Cirus sobre el tron reial, cercar un indret de la batalla, no des d'on pogués salvar el cabdill que el tenia a sou, sinó posat en el qual pogués combatre a la segura i a pler, era sacrificar els interessos generals per por del perill present, i deixar córrer el fi de l'empresa. Que dels batallons que voltaven el Rei cap no hauria resistit l'escomesa dels grecs, i un cop aquells empesos, i el Rei fugitiu o caigut, Cirus hauria estat vencedor i Rei, la manera com va anar la batalla ho demostra. Cal, doncs atribuir més a la circumspecció de Clearc que no pas a la temeritat de Cirus la culpa de la pèrdua d'aquesta batalla i de la mort de Cirus. Perquè si el Rei hagués estat amo de col·locar els grecs en un terreny on poguessin ser-li més innocents, no hauria pogut trobar-ne un altre de més a propòsit que aquell que era el més allunyat d'ell i de les seves tropes i des del qual ni Artaxerxes s'adonà de la seva derrota, i Cirus fou mort abans que pogués aprofitar-se de la victòria de Clearc. La veritat és que Cirus no ignorà el qué calia fer, perquè donà orde a Clearc de col·locar-se el centre; i Clearc, després de respondre que tindria cura que tot reeixís bé, ho espatllà tot.

En efecte, els grecs vanceren els barbres com volgueren, i els perseguiren molt lluny. Cirus muntat en un cavall de sang, però que tenia mala boca i era rebec, que es deia Pasacas, -així ho conta Ctèsias- va ser vist per Artagerses, governador dels Cadusis, el qual llençà el cavall contra ell, cridant amb força:

-Oh el més injust i el més insensat dels homes, que deshonres el nom més il·lustre que hi hagi a Pèrsia, el nom de Cirus, has dut aqueixos maleïts grecs en una expedició ben desgraciada, amb l'esperança de saquejar els béns dels perses i de matar el teu senyor i germà, que té deu mil vegades més servidors que tu, i més valents! I aviat ho provaràs: perquè hi hauràs perdut el teu cap abans que hagi pogut veure la cara del Rei.

Dient aquestes paraules, li tirà la javalina; però la cuirassa de Cirus l'aturà sòlidament: Cirus no va ser ferit; només vacil·là per la violència del cop. Artagerses gira tot d'una el seu cavall: Cirus li tira el seu dard, l'encerta, i li travessa el coll pel costat de la clavícula.

Que Artagerses va ser mort per la mà de Cirus, gairebé tots els historiadors hi convenen; ara, respecte de la fi de Cirus, com que Xenofont ne diu pocs mots i de passada, com a qui no va ser-hi present, res per ventura no priva que reportem separatament la manera com la descriuen Dinò i Ctèsias.

Dinó conta, doncs, que Cirus, havent tombat Artagerses, llençà el seu cavall furiosament contra el batalló que cobria el Rei, i li ferí el cavall; Artaxerxes rossolà en terra; però Tiribazos el féu muntar de pressa

en un altre cavall, dient-li:

-Oh Rei, recorda't del dia d'avui: perquè no mereix que s'oblidi.

Cirus precipità un altre cop el seu cavall i tombà Artaxerxes. Però a la tercera escomesa el Rei no podent-se contenir més digué als que el voltaven «que més s'estimava perdre la vida» i llançà el seu cavall contra Cirus, que amb el cap jup i sense cap precaució anava a l'encontre dels trets. El Rei li tira la javalina, i la hi tiren tots els que el voltaven. Cirus cau, uns diuen si ferit pel Rei, els altres si colpit per un soldat de Cària, al qual en premi d'aquesta feta el Rei concedí de portar en totes les batalles, davant del primer rengle, un gall d'or al capdamunt d'una pica; perquè els perses donen als carians, el nom de *galls*, a causa de les crestes amb què es guarneixen els cascos.

La narració de Ctèsias, per reportar-la en poques paraules, és aquesta. Després d'haver mort Artagerses, Cirus llançà el cavall de dret contra el Rei, i el Rei contra ell, tots dos en silenci. Arieu, l'amic de Cirus, tira el primer al Rei, i no el fereix. El Rei engega la pica, i no encerta Cirus; però toca Satifernes, home fidel a Cirus, i d'un gran valor, i el mata. Cirus llavors tira contra ell, li travessa la cuirassa i el fereix al pit, enfonsant-li la punta dos dits dins la carn. El Rei, d'aquest cop, cau de cavall; les tropes que el volten s'esveren i fugen; però ell s'aixeca, i amb uns quants, entre els quals també era Ctèsias, es retira en un turonet prop d'allí, i reposa. Mentrestant el cavall de Cirus, que era molt fogós, se l'emporta entre un embull d'enemics; ja era fosc i ningú el va conèixer; els seus amics el cercaven. Exaltat per la victòria, i ple d'embranchida i d'ardidesa travessava la munió cridant:

-Aparteu-vos, desgraciats!

A aquests mots, que repetia en llengua persa, la majoria s'apartaven, fent-li la reverència; però li cau del cap la tiara, i un jove persa, per nom Mitrídates, que passà pel costat d'ell, el ferí amb la javalina al pols, vora l'ull, sense conèixer qui era. Traient molta sang per la ferida, Cirus va tenir un rodament i caigué desmaiat. El seu cavall fugí, i anava errant pel pla; la gualdrapa que el cobria se li escorregué de damunt, i un patge del qui havia ferit Cirus la plegà tota xopa de sang. Cirus havent tornat amb penes i fatigues del seu desmai, uns quants eunucs que eren allí provaren de fer-lo pujar en un altre cavall, a fi de salvar-lo; però no tenia forces per tenir-s'hi, i mirà d'anar a peu, sostingut pels eunucs, que l'ajudaven a caminar. El cap li pesava, i a cada pas s'entrebancava; amb tot creia haver guanyat la batalla, en sentir els fugitius que cridaven: «Visca el Rei Cirus!» i el pregaven d'apiadar-se d'ells. En això alguns caunians, gent pobra i miserable que seguien l'exèrcit del Rei per fer-hi els serveis, més baixos, s'ajuntaren per atzar amb els enemics de Cirus pensant-se que eren amics. Però havent-se adonat, al capdavant, dels alcotons vermells -tota la gent del Rei els portava blancs- van conèixer que eren enemics. Un d'ells tingué la gosadia, sense conèixer-lo, de ferir Cirus per darrera amb una caulina, i li tallà la vena del garró. Cirus cau; en caure el pols ferit li pega contra una pedra, i mor. Tal és el relat de Ctèsias, que sembla talment que li talli el coll amb un ganivet esmussat, de tant com li costa fer-lo morir.

Mort ja Cirus, Artasiras, «l'ull del Rei», encertà a passar a cavall per allí; havent conegut els eunucs que es lamentaven, preguntà al més fidel d'entre ells:

-¿Qui és que plores, Pariscas, segut vora el seu cos?

Pariscas respongué:

-Oh Artasiras, no veus que es Cirus mort?

Artasiras, sorprès, aconsola l'eunuc, i li recomana de guardar el cos de Cyrus; i ell corre a galop estès cap a Artaxerxes, el qual desesperava ja, aclaparat per la set i per la ferida. Ple d'alegria, li fa saber que acaba de veure Cyrus mort. El primer impuls del Rei és d'anar-hi ell mateix, i ordena a Artasiras que el dugui al lloc; però la veu que corria, que els grecs, vencedors, ho perseguien i dominaven tot, li va fer por, i s'estimà més d'enviar-hi gent a assegurar-se'n; i féu partir trenta homes amb antorxes. L'eunuc Satibarzones mentrariant corria d'ací i d'allà cercant aigua pel Rei, al qual faltava poc per morir de set: perquè al lloc on s'havia retirat no tenia gens d'aigua, i el campament era molt lluny. A l'últim ensopegà un d'aquells pobres caunians que portava en un mal bot una mica d'aigua corrompuda, cosa de vuit còtils: la prengué, i portant-la al Rei la hi oferí. Un cop la va haver begut, li preguntà si aquella beguda no li havia fet fàstic. El Rei jurà pels déus que no havia begut mai amb tant de gust ni vi, ni l'aigua més lleugera i neta. I afegí :

-I si jo no puc descobrir i recompensar l'home que te l'ha donada, prego als déus que el facin feliç i ric.

En aquell moment tornaren els trenta homes amb les antorxes, que tots, amb cara alegre, li confirmaren la inesperada notícia; i encoratjat per un gran nombre de gent de guerra, que havien acudit i anaven formant-se al seu entorn, baixà del turó amb moltes antorxes fent-li llum. Arribat vora el cadàver, li féu tallar la mà dreta i el cap, seguint la llei dels perses; després manà que li portessin el cap, i agafant-lo per la cabellera, que era llarga i espessa, la mostra als que encara dubtaven i als fugitius. Esbalaïts, li fan la reverència, i aviat s'ajunten al voltant seu setanta mil homes, amb els quals torna al seu camp.

Artaxerxes, segons Ctèsias, havia anat en aquesta batalla amb quatre cents mil homes. Però Dinó i Xenofont diuen que n'hi van combatre molts més. Pel que fa al nombre dels morts, Ctèsias diu que en reportaren a Artaxerxes nou mil; però a ell li semblà que no n'hi havia pas menys de vint mil d'estesos. Aquest punt és discutible. Però el que afegeix Ctèsias, que ell mateix fou enviat als grecs amb Falinos de Zacint, ja és una manifesta mentida. Xenofont sabia perfectament que Ctèsias estava adscrit a la persona del Rei, perquè el menciona, i és evident que havia llegit els seus llibres. No és, doncs, creïble que si hagués anat com a intèrpret del Rei per a proposicions de tal importància, Xenofont hagués deixat d'anomenar-lo, quan anomena Falinos de Zacint. Però Ctèsias, pel que sembla, era un home extraordinàriament ambiciós, i parcial pels lacedemonis, sobretot de Clearc, i en els seus escrits sempre s'ho fa venir bé per parlar d'ell mateix amb honor, així com de Clearc i de Lacedemònia.

Després de la batalla, Artaxerxes envià presents magnífics al fill d'Artagerses, que havia caigut mort per Cyrus, i recompensà Ctèsias i els altres amb lliberalitat. Descobrí aquell caunià que li havia donat el seu bot, i d'obscur i pobre el féu honorable i ric. Usà de moderació en el càstig dels culpables. Arbares, un meda, havia fugit durant la batalla a l'exèrcit de Cyrus, i en sentir que aquest era mort, s'havia tornat a passar al del Rei; atribuint-ho a covardia i a mollesa, més que a perfídia ni a mala voluntat, el condemnà a passejar-se tot un dia per la plaça pública, portant una cortisana nua a coll-i-bè. A un altre que a més a més d'haver desertat bravejava falsament d'haver mort dos enemics, li va fer foradar la llengua amb tres cops d'alena. Convençut que era ell mateix, qui havia mort Cyrus, i volent que tothom ho pensés i ho digués així, envià presents a Mitrídates, que l'havia ferit el primer, i manà als qui li'ls portaven, de dir-li:

-El Rei t'honora amb aquests presents, perquè havent trobat la gualdrapa del cavall de Cyrus, la hi has portada.

El carià que havia fet caure Cyrus tallant-li el garró, havent demanat un present, Artaxerxes féu dir als qui li'l portaren:

-El Rei et fa aquest do, perquè has estat el segon d'anunciar-li la bona nova: perquè Artasiras ha estat el primer, i tu el segon que li heu fet saber la fi de Cirus.

Mitrídates es retirà en silenci, baldament afligit; però el desgraciat caria es deixà endur per la seva banjeria a una passió molt comú als homes. Corromput sens dubte per la seva fortuna present, i persuadit que podia aspirar de seguida a coses superiors al seu estat, no volgué rebre els presents com una recompensa de la bona notícia, ans començà a enfellonir-se, innovant els déus per testimonis i escridassant-se, que ningú més que ell havia mort Cirus, i que li'n prenien injustament la glòria. El Rei en saber-ho s'irrità una cosa de no dir, i manà que li tallessin el cap; però la reina mare, que era present:

-No castiguis així aquest miserable caria, oh Rei;- digué -deixa'm fer a mi, que rebrà la digna paga d'haver parlat tan temeràriament.

I permetent-li-ho el Rei, Parisatis féu agafar l'home pels botxins i manà que el turmentessin durant deu dies, després que li arrenquessin els ulls i li aboquessin bronze fos dins les orelles, fins que morís.

Poc temps després, Mitrídates finà miserablement per la mateixa imprudència. Convidat a un sopar, al qual assistiren els eunucs del Rei i els de la seva mare, hi anà guarnit amb la roba i l'or de què el Rei li havia fet present. Quan van arribar a l'hora de beure, el més considerable dels eunucs de Parisatis li diu:

-Quína roba més bella t'ha donat el Rei, oh Mitrídates; quins collarets! quins braçalets! quina cimitarra tan rica! Tothom te mira, tothom et té per feliç, gràcies a ell.

Mitrídates, que ja estava embriac:

-I què és això,- digué -oh Sparamizes? Aquell dia jo me'n vaig merèixer de més grans i de més belles, als ulls del Rei.

I Sparamizes, somrient:

-No et duc enveja, oh Mitrídates;- replicà -però ja que en el vi hi ha la veritat, com diuen els grecs, ¿una feta tan brillant o tan gran és, amic meu, d'haver trobat la gualdrapa d'un cavall i haver-la portat al Rei?

L'eunuc, tot i parlar així, no ignorava la veritat, però volia que s'obrís davant dels presents, i provocava la lleugeresa d'un home que amb el vi s'havia tornat xerraire i havia perdut tot domini. Respongué, doncs, sense contenir-se:

-Vosaltres parleu tant com volgueu de gualdrapes i de falòrnies; jo el que us dic de cert, és que Cirus ha estat occit per aquesta mà. Perquè jo no vaig donar un cop en fals, com Artagerses, sinó que li vaig errar de ben poc l'ull, que el vaig encertar en el pols, i li'l vaig travessar, i el vaig tombar en terra i va morir de la ferida.

Els altres, veient ja la ruïna i la mort de Mitrídates, abaixaren els ulls a terra; però el que donava el festí:

-Amic meu, Mitrídates- exclamà -beguem i mengem, ara com ara, adorant la fortuna del Rei, i deixem-nos de paraules més altes del què ens correspon.

En aixecar-se de taula, l'eunuc reporta a Parisatis les paraules de Mitrídates, i ella n'informa el Rei; i el Rei s'indignà de veure's desmentit, i despullat de la part més bella i més dolça de la victòria; perquè

volia que bàrbars i grecs fossin tots igualment persuadits que en els atacs i en el fort de l'encontre, ell i el germà s'havien ferit mútuament, però ell havia mort Cirus. Condemnà, doncs, Mitrídates al suplici de les pasteres. El qual suplici és d'aquesta manera. S'agafen dues pasteres de la mateixa grandària, que ajusten l'una amb l'altra: en l'una, el condemnat és ajagut d'esquena; llavors tapen amb l'altra i l'ajusten ben bé, de manera que només tregui fora el cap, les mans i els peus, quedant la resta del cos tancada. Donen de menjar a l'home, i si no en vol, l'hi obliguen punxant-li els ulls. Quant ha menjat, li fan beure mel amerada amb llet, abocant-la-hi dins la boca, i li n'escampen també per la cara. Llavors el giren sempre amb els ulls de la banda del sol, de manera que té la cara tota coberta d'un vol de mosques. Fent dins la pastera totes les necessitats que l'home que beu i menja ha de fer, la podridura i la fermentació d'aquests excrements engendren cucs que se li fiquen al cos fins a les entranyes. Quan ja veuen que l'home és mort, aixequen la pastera de sobre, i troben la carn menjada, i eixams d'aquests cucs arrapats a les entranyes que encara roseguen.

Restava a Parisatis un sol objecte a aconseguir: Masabates, l'eunuc del Rei que havia tallat el cap i la mà de Cirus. Però com Masabates no donava per on agafar-lo, ella li armà aquest parany. Parisatis era dona de gran enginy, i habilíssima a jugar als daus; per això abans de la guerra hi jugava sovint amb el Rei; i després de la guerra, i reconciliada amb ell, no defugia aquestes relacions d'amistat, sinó que jugaven junts i passava el temps amb ell, fins a saber els secrets dels seus amors i ajudar-lo a fruitar-ne. Sobretot amb prou feines el deixava veure a Statira, perquè a part que la odiava entre totes les persones del món, volia tenir la màxima autoritat sobre el Rei. Un dia, doncs, que Artaxerxes, no tenint res a fer, estava amb delit de distreure's, li proposà de jugar deu mil darics: es deixa guanyar expresament, i paga l'or. Fingint-se picada i amb ganes de fer la revenja, l'invita a tornar-hi, jugant-s'hi un eunuc. El Rei accepta; fan un pacte, que cadascú exceptuarà els cinc eunucs més fidels; que el que guanyi tindrà dret d'escollir-ne un d'entre els altres, i el que perdi haurà de donar-lo. Juguen amb aquesta condició. Apassionada en la cosa, i posant en el joc tota la seva habilitat, per altra banda caient-li bé els daus, la reina guanya la partida i escolleix Masabates: el qual no era dels exceptuats. Abans que el Rei tingui cap sospita del seu propòsit, el fa a mans dels botxins, i els ordena que el pelin viu, i després que clavin el cos entravessat en tres creus, amb la pell estesa de banda.

Fet això, el Rei se'n va afligir molt, i li manifestà la seva indignació; però ella s'ho va pendre en burla, i digué, amb una rialla:

-Ja ets ben feliç d'indignar-te per un pobre eunuc vell; jo he perdut mil darics als daus, i callo i prenc paciència.

El Rei es penedí d'haver-se deixat enganyar d'aquesta manera, però ho dugué amb calma. Ara, Statira, que en totes les altres coses li era obertament contrària, no s'estava de dir, que era molt mal fet de fer morir tan cruelment i tan iníquament, per amor de Cirus, els eunucs de més confiança del Rei.

Quan Tissafernes va haver enganyat Clearc i els altres generals, faltant a la fe jurada, i els va haver fet agafar i conduir al Rei lligats de peus i mans, Ctèsias diu que Clearc li demanà que li procurés una pinta; que havent-la obtinguda, trobà tant de gust a pentinar-se, que li donà el seu anell, a fi que, si mai anava a Lacedemònia, li servís de penyora d'amistat envers els seus parents i amics: i a la pedra, hi havia gravada una dansa de Cariàtides. Ctèsias diu també, que els altres soldats que eren presoners amb ell li prenién la major part dels queviures que li enviaven, deixant-ne a Clearc només una mica; i que ell va posar-hi remei, procurant que n'enviessin més gran quantitat, i que els altres soldats fossin servits de banda; la qual cosa la feia, diu, a gratcié i per consell de la mateixa Parisatis; i que, com hi havia cada

dia, amb les provisions, un pernil, Clearc li insinuà que no havia de fer sinó amagar-hi dins un punyalel i enviar-li, a fi que la seva vida no estigués a discreció de la crueltat del Rei; però ell, temerós, no va voler. Afegeix, que el Rei prometé i jurà a la seva mare, que li ho pregava afectuosament, de no fer morir Clearc; però després, a persuasió de Statira, els féu matar tots, llevat de Menó; i que, des d'aleshores, Parisatis començà a posar paranyes a Statira, i a preparar-li la metzina. Però Ctèsias al·lega una raó absurda; perquè no és verosímil que Parisatis gosés una acció tan terrible i tan perillosa com matar la dona legítima del Rei, de la qual tenia fills que un dia heretarien la corona, només per la bona cara de Clearc. És evident que Ctèsias inventa tota aquesta tragèdia per honorar la memòria de Clearc. Diu encara, que morts els generals, els cosos dels altres foren estripats pels gossos i pels ocells; però el cos de Clearc, un remolí de vent hi apilotà tot de pols al sobre, cobrint-lo; del damunt ne sortien unes quantes palmeres, i en poc temps va créixer-hi un bosc meravellós que ombrejava l'indret; de manera que el Rei es penedí vivament d'haver fet morir Clearc, que tan estimat era dels déus.

Parisatis, doncs, per l'odi i la gelosia que des del començament li havia concebut, veient que la seva autoritat sobre el Rei procedia només del respecte i de la veneració filials, i en canvi la de Statira era segura i forta, com a fundada sobre l'amor i la confiança, es posà a insidiar, convençuda que s'hi ho jugava tot.

Tenia al seu servei una dona fiada, de moltíssima influència sobre ella, que es deia Gigis, la qual escriu Dinó que va ajudar-la en l'emmetzinament; però Ctèsias afirma que només Gigis estigué en el secret, i que fou contra la seva voluntat. Quant al qui donà les metzines, Ctèsias l'anomena Belitaras, i Dinó, Melantas. Les dues reines s'havien reconciliat de les sospites i enemistats d'abans, i es visitaven i menjaven a la mateixa taula; però tenien por i es guardaven, i no menjaven sinó de les mateixes viandes i dels mateixos plats. Hi ha a Pèrsia un ocellet, que no té excrements, sinó que és tot ple de greix per dins: de manera que la gent creu que viu de vent i de rosada: en diuen *rintaces*. Ctèsias conta que Parisatis n'agafà un i el tallà pel mig amb un ganivet untat de metzina per una sola banda; es posà de seguida a la boca la part neta, i oferí la infectada a Statira. Dinó, però, diu que no va ser Parisatis, sinó Melantas qui tallà amb el ganivet, i posà davant de Statira la vianda emmetzinada. Les dolors i les convulsions en mig de les quals morí la dona, no li deixaren cap dubte sobre el seu mal, i donaren al Rei sospites contra la seva mare, de qui coneixia el caràcter fereix i de mal endolcir. Per esbrinar-ho, féu agafar de seguida els servidors i els oficials de taula de la seva mare, i sotmetre'ls a la tortura. Gigis, amb tot, Parisatis la tingué molt de temps tancada a la seva cambra amb ella, sense voler remetre-la al Rei, que la demanava. Al capdavant però, ella mateixa demanà que la deixés anar a la seva cambra, de nit. El Rei, que n'hagué esment, li armà una emboscada, i arrabassant-la la condemnà a mort. Els emmetzinadors a Pèrsia son castigats amb el següent suplici: hi ha una pedra plana, sobre la qual els fan posar el cap, i amb una altra pedra els el van picant i estrenyent, fins que els esclafen el cap i la cara. Gigis fou executada així. Quant a Parisatis, Artaxerxes no li va dir ni li va fer cap altre mal, sinó l'envià a Babilònia, lloc que trià ella mateixa, dient-li que mentre ella hi seria, ell no veuria Babilònia. Tal era l'estat de les qüestions domèstiques.

El Rei no desitjava pas menys tenir en les seves mans les tropes gregues que havien desitjat vèncer Cyrus mateix i conservar la corona; però no pogué sortir-se'n. Després d'haver perdut Cyrus, que els tenia a sou, i els altres generals, els grecs es salvaren poc menys que de dins el palau d'Artaxerxes, demostrant per experiència, que tota la grandesa de Pèrsia i del Rei consistia en molt d'or i luxe i dones, i la resta no era més que fum i fanfarroneria. Així tota Grècia agafà seguretat, i començà a tenir els bàrbars en un gran menyspreu; sobretot els lacedemonis sentiren que si ara no alliberaven de la servitud persa els grecs habitants d'Àsia i no posaven fi als vituperis que sofrien, seria una vergonya. Ja havien portat la guerra a Àsia, de primer amb Timbró, després amb Deríl·lides; però no havent fet res que valgui la pena de parlar-ne, donaren la direcció de la guerra al Rei Agesilau. El qual passant a Àsia amb vaixells, es posà de seguida a l'obra i adquirí una gran nomenada: vencé Tissafernes en batalla campal, i aixecà contra ell les ciutats.

Després d'aquests fets, Artaxerxes imaginà una nova manera de dur la guerra contra els espartans; envià a Grècia Timòcrates Rodi, portant sumes considerables d'or, amb orde de distribuir-les i corrompre els que tenien més crèdit a les ciutats, i promoure una guerra de tota Grècia contra Lacedemònia. Timòcrates va fer-ho així; les ciutats més poderoses formaren una lliga i tot el Peloponès trontollà. Els magistrats d'Esparta cridaren Agesilau d'Àsia: en partir, conten que digué als seus amics que el Rei el llançava d'Àsia amb trenta-mil arquers: perquè la moneda persa porta un arquer gravat.

Desbancà així mateix els lacedemonis del domini del mar, servint-se de Conó, general dels atenesos, que s'ajuntà amb Farnabazos; perquè després de la batalla naval d'Egos-Pòtamos, Conó s'havia quedat a Xipre, més que per amor de la seva seguretat, per esperar un canvi en la situació de Grècia, com qui espera un canvi de vent per fer-se a la mar. Veient que els seus projectes demanaven un gran poder i el poder del Rei un home capaç de dirigir-lo, envià al Rei una carta sobre el que tenia pensat; i encarrega sobretot al qui la portava, que la presentés per conducte de Zenó cretès o de Polícrit de Mendes; dels

quals Zenó era el seu ballarí, i Polícrit el seu metge; i si no hi eren, per conducte del metge Ctèsias. I es diu que Ctèsias, en tenir la carta a les seves mans, afegí al que havia escrit Canó, que li enviés Ctèsias, com a home molt útil en les qüestions de marina. Però Ctèsias diu que el Rei li confià aquesta missió pel seu propi impuls.

Però després que Artaxerxes per entremig de Farnabazos i de Conó va haver guanyat la batalla naval de Cnido, i desposseït els lacedemonis del domini del mar, atragué tot Grècia al seu partit, talment que donà als grecs aquella pau cèlebre de la qual dictà les condicions i que porta el nom de pau d'Antàlcidas. Antàlcidas era un espartiat, fill de Leont; es prenia tan a cor els interessos del Rei, que li féu cedir pels lacedemonis totes les ciutats gregues d'Àsia, i les illes adjacents a la costa d'Àsia, perquè se'n gaudís i els fes pagar tribut a voluntat seva. Tal va ser la pau conclosa entre els grecs, si es pot anomenar pau un oprobi i una traïció de tot Grècia, tan ignominiosa que cap guerra del món ha tingut una fi tan infame per als vençuts.

Per això Artaxerxes, que sempre havia detestat els espartiates, i els tenia, segons escriu Dinó, pels més imprudents de tots els homes, donà a Antàlcidas, quan anà a Pèrsia, proves d'una estimació singular. Un dia, estant a taula, prengué una corona de flors, la submergí dins una esència de gran preu, i l'envià a Antàlcidas, favor que meravellà a tothom. La veritat és que era l'home que calia per viure en les delícies de Pèrsia, i per pendre aquella corona, ell que en un ball havia estrefet davant dels perses Leònidas i Cal·licràtides. Sembla que en aquella ocasió algú digué a Agesilau:

-Pobra Grècia, on els lacedemonis meditzen.

-Digues més aviat- replicà Agesilau -que els medes laconitzen.

La subtileza d'aquesta resposta no esborrà la vergonya de l'acció; perquè al cap de poc temps els lacedemonis, a la desfeta de Leuctres, perderen l'hegemonia, com abans havien perdut la glòria en una pau com aquella.

Mentre Esparta ocupà el primer lloc, Artaxerxes donà a Antàlcidas el nom d'hoste i amic; però quan vençuts a Leuctres i reduïts a una extrema feblesa, necessitaren diners i enviaren Agesilau a Egipte, i Antàlcidas acudí a ell en demanda d'ajuda per als lacedemonis, Artaxerxes va fer-ne tan poc cas, el va tractar amb tants pocs miraments, traient-se'l per dir-ho així de davant, que Antàlcidas se'n tornà a la seva pàtria, on esdevingut la riota dels seus enemics, i temerós dels èfors, es deixà morir de fam.

Ismènia Tebà i Pelòpidas, que ja havia guanyat la batalla de Leuctres, anaren també a la cort del Rei. Pelòpidas no va fer-hi res de vergonyós; però Ismènia, en manar-se-li que fes la reverència al Rei, deixà caure el seu anell als seus peus, i ajupint-se tot d'una, el collí i aparegué en la positura d'un home que adora.

Timàgoras atenès envià un dia al Rei, per entremig del secretari Beluris, un avís secret. Artaxerxes en agraïment li donà deu mil darics; i com estant malalt tingués necessitat de llet de vaca, li regalà vuitanta vaques, que el seguiren per tot, i de les quals prenia la llet: a més a més envià un llit amb els seus matalassos i els criats per a fer-li, dient que els grecs no hi entenien, i, en fi, esclaus per portar la seva llitera fins al mar, a causa del seu estat de decandiment. Mentre va ser a la cort, li féu servir una taula magnífica; tant, que un dia Ostanès, germà del Rei, li digué:

-Timàgoras, recorda't d'aquesta taula; perquè no deu ser pas per poc que te la guarneixen tan



esplèndidament.

Aquestes paraules eren més aviat un retret de traïció que un record de cap gràcia rebuda. Així els atenesos condemnaren Timàgoras a mort, per haver acceptat diners del Rei.

Però Artaxerxes, en compensació de tot el mal que havia fet als grecs, els donà una alegria, quan féu morir Tissafernes, l'enemic més implacable que tenien. Parisatis contribuí a la seva mort, agravant les acusacions que pesaven damunt d'ell. Perquè el Rei no havia perseverat gaire temps en la seva rancúnia, sinó que s'havia reconciliat amb la mare i l'havia tornada a cridar vora seu, veient en ella l'enteniment i l'esperit que calien per governar; per altra banda no hi havia ja cap motiu que els impedís de viure junts, i que donés ocasió de sospites o de disgustos l'un de l'altre. Des d'aleshores ella es posà a servir i a complaure en tot el Rei, i a no trobar malament res del que ell feia; adquirint així un tal ascendent sobre el Rei, que n'obtenia tot allò que volia.

S'adonà que estava desesperadament enamorat d'una de les seves pròpies filles, Atossa; ell amagava i reprimia la seva passió, sobretot per mirament d'ella; si bé diuen alguns, que ja havia tingut amb Atossa un comerç secret. Així que Parisatis n'hagué sospita, començà a fer més carícies que mai a la noia, i parlant a Artaxerxes tot era fer-li elogis de la seva bellesa i del seu caràcter, reial i ple de majestat. A la fi, el va convèncer de casar-se amb la noia, i fer-ne la seva muller legítima, enviant a rodar les opinions i els costums dels grecs, ja que Déu l'havia donat als perses com a llei i com a jutge per definir el que era viciós i el que era honest.

Alguns historiadors, entre ells Heraclides de Cime, diuen que Artaxerxes no sols s'amullerà amb aquesta filla, sinó amb una altra, Amestris, de la qual parlarem aviat. I estimà tant Atossa, després de casada amb ell, que havent-se-li cobert el cos de llebrosia, ni així li posà repugnància; anava contínuament al temple d'Hera, es prosternava de mans en terra davant l'estàtua, i la implorava per la salut de la reina. Per orde seva, els seus sàtrapes i els seus amics enviaren a la deessa una quantitat tan prodigiosa d'ofrenes, que tot el camí que hi havia des del seu palau fins al temple, que eren setze estadis, rebotia d'or, d'argent, de robes de púrpura i de cavalls.

Havent declarat la guerra als egipcis, hi envià de generals Farnabazos i Ifícrates; però no en va treure res, per les diferències que sorgiren entre ells. Després anà en persona a la conquesta dels cadusis, amb tres-cents mil homes de peu i deu mil de cavall. Entrà en llur país, que és aspre, difícil i sempre cobert de boires, que no produeix cap fruit de llavor, i alimenta els seus bel·licosos i ardits habitants amb peres, pomes i altres menes de fruita. No se n'adonà, que va caure en la més espantosa manca de queviures, i per tant en el més gran perill. No es trobava res per menjar, i era impossible de fer venir queviures d'enlloc; els soldats vivien de les atzembles que mataven, de manera que amb prou feines si per seixanta dracmes es podia tenir un cap de ruc. Fins la taula del rei mancà; i quedaven molt pocs cavalls, perquè els altres ja havien estat menjats.

En aquesta ocasió Tiribazos, que per la seva valentia havia ocupat moltes vegades el primer lloc, però sempre la seva lleugeresa el n'havia fet caure, i aleshores no tenia ni crèdit ni consideració, salvà el Rei i l'exèrcit. Hi havia en aquell país dels cadusis dos reis, que acampaven per separat; Tiribazos, després d'haver parlat a Artaxerxes i d'haver-li comunicat el que projectava de fer, anà ell mateix a trobar l'un i envià el seu fill en secret a l'altre. Tots dos enganyaren el rei que havien anat a trobar, dient-li que l'altre havia enviat embaixadors a Artaxerxes, per tractar de la pau i fer aliança amb ell sol:

-Per tant, si ets home de seny, cuita a passar-li davant, i tracta amb Artaxerxes, que jo t'ajudaré en tot allò

que pugui.

Tots dos s'ho van creure, i convençut cadascú que l'altre li tenia enveja, enviaren embaixadors, l'un amb Tiribazos, l'altre amb el seu fill. La duració d'aquest pas, començà a fer venir sospites a Artaxerxes i corrien calúmnies sobre Tiribazos; el Rei ja estava amb neguit i es penedia d'haver-li tingut confiança, i donava oïda a les acusacions dels envejosos. Però a la fi arriba, ell per una banda, el seu fill per l'altra, duent els embaixadors cadusis; s'acorden les treves, i es fa la pau amb els dos reis. Tiribazos estigué en una situació més elevada i brillant que mai, i partí amb el Rei.

Artaxerxes demostrà aleshores, que la covardia i la mollesa no són, com pensen molts, filles del luxe i de les delícies, sinó d'una naturalesa baixa i viciosa, que es deixa endur per mesquines opinions. Ni l'or ni la púrpura ni totes les joies que el Rei portava sempre sobre el cos, i que valien dotze mil talents, no l'impediren del suportar el treball i les fatigues com els soldats rasos. Baixava de cavall i caminava el primer a peu pels senderons costaruts de muntanya, amb el buirac a l'espatlla i l'escut al braç: de manera que els altres, veient la seva força i el seu coratge, anaven tan lleugers que semblava que tinguessin ales: perquè feia dos-cents estadis i més cada dia.

Arribaren a una de les seves residències reials, que tenia uns jardins admirables, agençats esplèndidament en mig d'una plana sense un sol arbre, pelada com la mà. Com que feia fred, Artaxerxes permeté als soldats que tallessin els arbres del jardí, i en fessin llenya, sense perdonar ni un pi ni un xiprer. Com els soldats vacil·lessin, recant-los aquella grandària i bellesa dels arbres, ell mateix agafà la destal i aclaparà el més gran i ufanós que hi havia. Aleshores tots feren llenya, encengueren unes grans foguerades, i passaren una nit còmoda.

Artaxerxes tornà a la capital havent perdut un bon nombre dels seus soldats, i la majoria dels seus cavalls. I pensant que la mala fortuna i la fallida d'aquesta expedició li atraurien el menyspreu dels seus, començà a entrar en sospites i féu morir a molts, uns per despit, d'altres per por. Perquè la por és la passió més sanguinària dels tirans; en canvi la confiança els fa benignes, dolços i inaccessibles a la sospita. Per això les bèsties tímides i porugues són les més difícils d'amansir i de domesticar, i en canvi les generoses, a les quals la valentia dóna confiança, no fugen de les carícies dels homes.

Artaxerxes, ja essent vell, s'adonà que hi havia dissensió entre els seus fills per la successió de l'imperi: i això tenia dividits els seus amics i persones de qualitat. Els més raonables creien convenient que deixés la corona a Darius, com ell mateix l'havia rebuda per dret de primogenitura. Però el seu fill més petit, Ocos, que era impetuós i violent, tenia també no pas pocs partidaris a la cort, i esperava sobretot fer-se seu el pare per mediació d'Atossa: li feia una cort assídua, i li havia promès d'esposar-la i fer-la reina després de la mort del pare; i fins es murmurava que vivint Artaxerxes, s'havia acostat a ella d'amagada. Però Artaxerxes no va saber-ne mai res; i volent derrocar aviat les esperances d'Ocos, i impedir que imitant l'audàcia de Cirus, no sobrevinguessin noves discòrdies i guerres dins el reialme, declarà rei el seu fill Darius, que tenia cinquanta anys (3), i li concedí de portar la tiara dreta.

És costum a Pèrsia que qui acaba de ser declarat hereu de la corona, demani una gràcia, i qui l'ha declarat la hi atorga, mentre sigui una cosa possible. Darius demanà Aspàsia, que Cirus havia estimat més que cap altra dona, i aleshores era concubina del Rei. Era nascuda a Focea de Jònia, de pares lliures, i havia rebut una educació honesta. Un vespre fou duta a Cirus que estava sopant, amb altres dones, les quals s'assegueren al costat d'ell, sense fer-se les estranyes, i acceptaren els seus jocs i les seves plasenteries. Però Aspàsia es quedà dreta vora la taula, sense dir un mot; i quan Cirus la cridà, no obeí. Els oficials volgueren dur-la per força.

-Se'n penedirà- digué ella -qui em posi les mans damunt.

Els convidats la tractaren de grollera i esquerpa. Però Cirus, encantat, va riure, i digué al qui li havia dut aquelles dones:

-Ja veus que de totes les que m'has dut, aquesta és l'única lliure i no corrompuda.

Des d'aquell dia Cirus començà a sentir-se atret per ella, l'estimà més que cap altra, i li deia la plena de seny. Va ser presa quan Cirus morí a la batalla i el seu campament fou saquejat.

Darius la demanà, doncs, al seu pare, el qual se n'afligí; perquè la gelosia dels bàrbars pels objectes de llur amor és tan terrible, que no solament qui escometés o toqués una concubina del Rei, sinó qui per un camí s'atansés al carro que la porta, o li passés davant, incorreria en la pena de mort. Tot i que Atossa, que havia esposat per amor i contra la llei, vivia encara, mantenia a més a més tres centes seixanta concubines d'una bellesa perfecta.

No obstant, quan Darius li demanà Aspàsia, va respondre que ella era lliure; que la podia pendre si ella volia, però que no la obligués per la violència. Enviada a cercar, Aspàsia, contra l'esperança del Rei, preferí Darius. Artaxerxes la donà, per la força de la llei, però aviat tornà a pendre-la-hi, i la consagrà sacerdotessa del temple d'Artemis Anitis, a Ecbatana, perquè hi visqués en castedat la resta dels seus dies. Creia amb això pendre del seu fill una revenja no dura, sinó moderada, i fins mesclada de plaseria; però Darius no ho suportà amb resignació, ja fos que estimés apassionadament Aspàsia, ja fos que es sentís burlat i ultratjat pel seu pare.

Tiribazos, adonant-se del ressentiment de Darius, encara l'exasperà més, reconeixent en la seva ofensa la que ell mateix havia rebut. I fou així. Artaxerxes tenia varies filles, i havia promès de donar per esposa a Farnabazos, Apama; Rodogune, a Orontas, i a Tiribazos, Amestris. Donà les dues als altres dos, però enganyà Tiribazos i esposà ell mateix Amestris, prometent-li en comptes d'ella la més petita Atossa; de la qual també s'enamorà i l'esposà com hem dit. Tiribazos posà un odi terrible a Artaxerxes: no que fos un home de mena inclinat a la revolta, sinó més aviat desigual i precipitadís. Per això, tan aviat era tractat com els primers, com derrocat del cim dels honors i menyspreat de tothom, sense portar-se com calia ni en l'una ni en l'altra fortuna: perquè honorat, es feia odiós per la seva insolència, i rebaixat, incapaç com era d'humiliar-se ni de cedir, esdevenia més aspre i arrogant que mai.

Tiribazos, doncs, per les seves relacions amb el jove, no va fer més que afegir llenya al foc: sempre li burxava l'orella, que no serveix de res portar la tiara dreta damunt del cap, si no es mira de fer anar dretes les coses que un té entre mans; que era un babau si, mentre el seu germà s'insinuava per medi d'una dona, i el seu pare era tan variable i xaruc, ell es creia assegurada la successió a la corona. ¿Aquell que per una doneta grega havia faltat a la més inviolable llei que existia a Pèrsia, havia de mantenir-se fidel a les seves promeses en coses més importants? No era pas la mateixa cosa, que Ocos no arribés a la reialesa, o que ell ne fos destituït. Perquè a Ocos ningú li impedia de viure feliç com un particular; en canvi ell, que ja havia estat declarat rei, havia per força de ser rei o de morir.

És universalment veritat el que diu Sòfocles:

*La persuasió del mal camina amb passa ràpida.*

perquè el camí que ens duu on volem és llis i pla; i la majoria volen el mal, per inexperiència o per

ignorància del bé. A més a més d'això, la vastitud de l'imperi, i la por que Darius tenia a Ocos, donaren força a les raons de Tiribazos; i la dea nascuda a Cipre hi tingué no poca part de culpa, vull dir el rapte d'Aspàsia.

Darius s'abandonà, doncs, enterament a Tiribazos. Hi havia ja un gran nombre de conjurats, quan un eunuc descobrí al Rei la conspiració, i la manera com havia d'ésser executada; perquè sabia exactament que es proposaven entrar de nit a la cambra d'Artaxerxes, per matar-lo dormint. En sentir-ho, Artaxerxes cregué una imprudència menysprear un tal perill no fent cas d'aquella denúncia, però li semblà encara més imprudent creure-la sense cap prova. Procedí, doncs, d'aquesta manera: demanà a l'eunuc que estigués amb els conjurats i els seguís els passos; després féu obrir una porta a la paret de la seva cambra, darrera mateix del llit, i la cobrí amb un tapís.

Arribada l'hora que havia indicat l'eunuc els esperà al llit, i no s'aixecà fins haver vist la cara i conegut ben clarament cadascú dels que venien. Quan veié que es treien les espases i se li llençaven damunt, aixecà ràpidament el tapís, es retirà a la cambra interior i tancà la porta cridant auxili. Veient-se descoberts pel Rei, i que el cop els havia fallit, els assassins emprengueren la fuga i aconsellaren a Tiribazos de fugir també, perquè havien estat coneguts. Els altres s'escaparen, l'un per ci, l'altre per lla; però Tiribazos, sorprès per les guardes del Rei, n'occí molts i no sucumbí fins que l'encertà una javalina tirada de lluny.

Darius va ésser fet presoner amb els seus fills; i el seu procés fou instruït pels jutges del consell reial. Artaxerxes no assistí a la causa; pero nomenà acusadors del seu fill, i ordenà als escriptors que posessin per escrit la sentència de cadascun dels jutges, i la hi portessin. Totes les sentències foren unànimes, i Darius condemnat a mort. Els agutzils l'aferraren i el dugueren a la cambra veïna, on el botxí fou cridat; vingué portant a la mà el raor de què es servia per tallar el coll als criminals; però a la vista de Darius s'esfereí i reculà cap a la porta, apartant els ulls, sense poder posar les mans sobre una persona reial. Els jutges, que eren fora la cambra, li ordenaren amb amenaces, d'executar la sentència; torna a entrar, doncs, l'aferra amb una mà pels cabells, fent-li ajupir el cap, i li talla el coll amb el seu raor.

Alguns diuen que el juí tingué lloc en presència del Rei i que Darius, veient-se convençut per les proves, es tirà de cara contra terra implorant i suplicant; però Artaxerxes es redreçà ple d'ira i arrencant-se de la cimitarra li en ventà cops fins a deixar-lo al seti. Després, entrant al palau, hi adorà el Sol i digué als seus cortesans:

-Torneu a casa i alegreu-vos, oh perses, i digueu a tothom que el gran Oromazes ha fet justícia d'aquells que havien maquinat contra mi la més impia i criminal de les traïcions.

Tal va ser la fi d'aquesta conjura.

Ocos, sostingut per Atossa, pujà aleshores al cim de les seves esperances; amb tot, temia encara Ariaspes, l'únic vivent dels seus germans legítims, i dels bastards Arsamas. No perquè Ariaspes fos més gran que ell: sinó perquè essent dolç, senzill i humà els perses el desitjaven per Rei; Arsamas, per altra banda, era home de seny i Ocos no ignorava que el seu pare l'estimava tendrament. Armà, doncs, parany a l'un i a l'altre; i com era de mena arterós i sanguinari, es valgué de la crueltat contra Arsamas i de la malícia i de l'astúcia contra Ariaspes. Enviava per sota mà a Ariaspes eunucs i amics del Rei, que li reportaven sempre amenaces, i frases espantoses, dient-li que el seu pare havia decidit fer-lo morir d'una mort ignominiosa i cruel. Aquestes coses, que cada dia li eren reportades com si es tractés d'un gran secret, anunciant-li que el Rei anava a fer això, que més tard faria això altre, li ficaren una tal por al cos,

una tal torbació i un tal desesper, que el pobre home es preparà ell mateix una metzina i bevent-se-la s'alliberà de la vida.

En saber el Rei la manera com havia mort Ariaspes, el plorà molt, i en sospità la causa; però la seva extrema vellesa li impossibilità d'investigar-la i de coneixer-ne els autors; però es posà a estimar encara més Arsamas, i era evident que li tenia més confiança que a ningú, i que li comunicava tots els seus secrets. Llavors Ocos no diferí més la seva empresa: i havent-se fet seu Arpates, fill de Tiribazos, li féu occir Arsamas.

Artaxerxes era aleshores ja tan vell, que la més petita emoció podia endur-se'l; i en efecte, no resistí gaire temps el dolor que li causà la mort d'Arsamas: morí de pena i d'abatiment, a l'edat de noranta quatre anys, després d'haver-ne regnat seixanta dos.

Deixà la reputació d'un príncep dolç i que estimava els seus vassalls; contribuint-hi no pas poc la comparació amb el seu fill Ocos, que, en crueltat i en instints sanguinaris sobrepujà tots els homes del món.

(1) Plutarc escriu sempre Artoxerxes.

(2) Qué té bona memòria.

(3) D'altres llegeixen aquí vint-i-cincs anys, cosa més verosímil i més d'acord amb el context.

# INDEX

## ADVERTIMENT

## LLIBRE V

CAPÍTOL PRIMER.-Partença de Quirísosf. Discurs de Xenofont.

- » II.-Atac d'una fortalesa dels driles
- » III.-Arribada a Cerasunt. Repartiment del botí.
- » IV.-El país dels mossinecs.
- » V.-Arribada a Cotiora. Negociacions.
- » VI.-Projectes de Xenofont desbaratats.
- » VII.-Discurs justificatiu de Xenofont.
- » VIII.-Els generals donen compte de llur actuació.

## LLIBRE VI

CAPÍTOL PRIMER.-Aliança amb els paflagonis. Gran festí. Quirísosf general en cap.

- » II.-Divisió de l'exèrcit en tres parts.
- » III.-Reunió dels tres cossos.
- » IV.-Els grecs aturats al port de Calpe.
- » V.-Partença de Calpe. Victòria sobre els tracis.
- » VI.-Arribada de Cleandre. Afer de Dexip.

## LLIBRE VII

CAPÍTOL PRIMER.-Els grecs a Bizanci.

- » II.-Els grecs es lloguen a Seutes.
- » III.-Festí de Seutes. Comença l'expedició de Tràcia.
- » IV.-El fred. Submissió dels odrises.
- » V.-Xenofont esdevé sospitós a Seutes.
- » VI.-Ruptura entre els grecs i Seutes.
- » VII.-Els grecs parteixen després d'haber rebut la soldada.
- » VIII.-Els grecs arriben a Pèrgam. Xenofont deixa l'exèrcit.

## CONCLUSIÓ

VIDA D'ARTAXERXES, per PLUTARC.

End of the Project Gutenberg EBook of Els Deu Mil, by Xenophont

\*\*\* END OF THIS PROJECT GUTENBERG EBOOK ELS DEU MIL \*\*\*

\*\*\*\*\* This file should be named 19664-8.txt or 19664-8.zip \*\*\*\*\* This and all associated files of various formats will be found in: <http://www.gutenberg.org/1/9/6/6/19664/>

Produced by Ricard Samarra

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from public domain print editions means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg-tm electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG-tm concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for the eBooks, unless you receive specific permission. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the rules is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. They may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING with public domain eBooks. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

**\*\*\* START: FULL LICENSE \*\*\***

**THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK**

To protect the Project Gutenberg-tm mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase "Project Gutenberg"), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg-tm License (available with this file or online at <http://gutenberg.org/license>).

## **Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg-tm electronic works**

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg-tm electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg-tm electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg-tm electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. "Project Gutenberg" is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg-tm electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project

Gutenberg-tm electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg-tm electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation ("the Foundation" or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg-tm electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is in the public domain in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg-tm mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg-tm works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg-tm name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg-tm License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg-tm work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country outside the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg-tm License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg-tm work (any work on which the phrase "Project Gutenberg" appears, or with which the phrase "Project Gutenberg" is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at [www.gutenberg.org](http://www.gutenberg.org)

1.E.2. If an individual Project Gutenberg-tm electronic work is derived from the public domain (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase "Project Gutenberg" associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg-tm trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg-tm electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg-tm License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg-tm License terms from this work, or



any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg-tm.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg-tm License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg-tm work in a format other than "Plain Vanilla ASCII" or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg-tm web site ([www.gutenberg.org](http://www.gutenberg.org)), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original "Plain Vanilla ASCII" or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg-tm License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg-tm works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg-tm electronic works provided that

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg-tm works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg-tm trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg-tm License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg-tm works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.

- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg-tm works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg-tm electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from both the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and Michael Hart, the owner of the Project Gutenberg-tm trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread public domain works in creating the Project Gutenberg-tm collection. Despite these efforts, Project Gutenberg-tm electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg-tm trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg-tm electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH F3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS' WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg-tm electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg-tm electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg-tm work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg-tm work, and (c) any Defect you cause.

## **Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg-tm**

Project Gutenberg-tm is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need, is critical to reaching Project Gutenberg-tm's goals and ensuring that the Project Gutenberg-tm collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg-tm and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation web page at <http://www.pgla.org>.

### **Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation**

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Its 501(c)(3) letter is posted at <http://pglaf.org/fundraising>. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's principal office is located at 4557 Melan Dr. S. Fairbanks, AK, 99712., but its volunteers and employees are scattered throughout numerous locations. Its business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887, email [business@pglaf.org](mailto:business@pglaf.org). Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's web site and official page at <http://pglaf.org>

For additional contact information:

Dr. Gregory B. Newby  
Chief Executive and Director  
[gbnewby@pglaf.org](mailto:gbnewby@pglaf.org)

### **Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation**

Project Gutenberg-tm depends upon and cannot survive without wide spread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit <http://pglaf.org>

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such

states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg Web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: <http://pglaf.org/donate>

## **Section 5. General Information About Project Gutenberg-tm electronic works.**

Professor Michael S. Hart is the originator of the Project Gutenberg-tm concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For thirty years, he produced and distributed Project Gutenberg-tm eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg-tm eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as Public Domain in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our Web site which has the main PG search facility:

<http://www.gutenberg.org>

This Web site includes information about Project Gutenberg-tm, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.